

ТАФАККУР

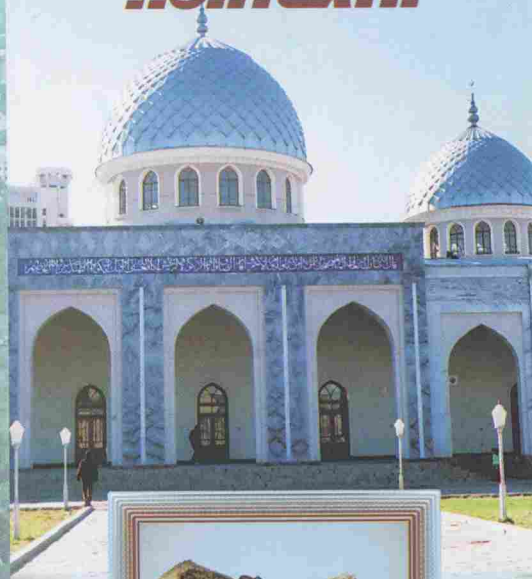
ИЖТИМОЙ - ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ - МАЪРИФИЙ
ЖУРНАЛ

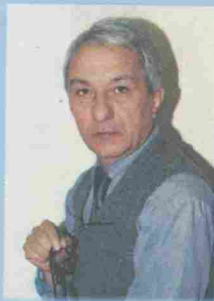
ТАФАККУР 2/2007

2007

***Тошкент — ислом маданияти
пойтахти***

MANNIY KASHA SOG'INCHI

Манний кашани биласиз: сутга қориб пишириладиган бўтқа, парҳез таом. Қаранг, шундай фором хўрақдан камина бебаҳраман — чимхўрликка даво қайда! Боз қарангки, шу емакни хуш кўрганимда мен бутунлай бошқа одам бўлиб кетар эканман. Қанақа одам — бунисини энди қўяверинг.

Гап шундаки, биз томонларда (ўзга жойларда ҳам шундай бўлгандир) бир таомил бор эди: хизматчи, зиёлироқ кишилар болаларини (она уйда ўтириб!) детсад аталмиш тарбияхоналарга берарди. Бу муассасада хийла оврупоча алвонга кирган ёш авлод кейин рус мактабига йўлланарди. Ўша замонда бу ҳол келажакда “одам бўлмоқ”-нинг асосий шартларидан эди-да. Мен ҳам денг, ана шу йўлдан бориб детсадга қатнаганман. Қатнаганман-у, бир-икки ой ўтмай, кашахўрликдан безор бўлиб бормай қўйганман...

Албатта, русча таълим кўрганларнинг аксарияти замоннинг пешқадам одамлари бўлиб етишгани маълум. Эшиқдан киришда икки киши қамти келса, “Ўзларидан бўлсин, сиз ўрисчага устароксиз”, дея бири иккинчисига мулозамат қилгани нақли ҳам ўша даврларга мансуб. Аммо гўдаклик чоғидан бегона тил, бошқа бир адабиёт, ўзгача муомала-муносабатлар муҳитида тарбия топганларнинг баъзилари улгайганда миллий заминга қайтиши осон кечмаслиги ҳам бор гап. Дейлик, бундайларнинг сеvimли адабий қаҳрамони бир умр Отабек ёки Кумушбиби эмас, Павел Корчагин билан Павлик Морозов бўлмаса-да, Онегин ёки Анна Каренина бўлиб қолаверади (бунинг-ку жилла ёмон жойи йўқ); сеvimли оҳанглари ҳам мақом, миллий куй-қўшиқлар ўрнига, аввало — рок, реп, жаз... У ёғига шарҳ даркор эмасдир.

Лекин бугун, хайриятки, миллат болалари миллий мактабларда таҳсил кўради, миллий руҳда тарбия олади. Бунга барча имконият мавжуд. Шунга қарамай, кейинги вақтда бир тамойил пайдо бўлган: айрим ота-оналар фарзандларини (асосан шаҳарларда) яна оврупоча мактабларда ўқитишни афзал кўраётир. Нега бундай? “Ўзбек мактабида бола чаласавод бўлқовотти, яхши ўқитмийди” (рус мактаби ҳам қолиб, ўғлини ундан-да “зўрроғи”га берган танишимнинг гапи). Шунча эътибору ғамхўрликлардан кейин ҳам-а?!

“Зўрроғи”... аллақандай маданий марказлар қарашиб турадиган махсус синфлар экан. Болани унга жойлаш ҳам “ўзи бўлмасмиш”. Чунки эрталаб автобусда ўзи олиб кетиб, ўзи келтириб қўярмиш-да. Текин тушлик овқатлари ҳам алламбало — анови манний кашалар қолиб кетган энди! Бир неча тилни ўргатармиш. Шубҳасиз, биринчи навбатда ўша — “муסיқанинг пулини тўлаган” мамлакат тили, унинг маданияти, зеҳнияти... Бундай даргоҳлардан келажакда чинакам миллат фарзанди ўрнига осмондан тушган, космополитлар чиқишига нима дейсиз?!

Ўтган аср бошида Беҳбудий ҳазратлари миллат фарзандларини икки эмас, тўрт тилни эгалламоққа даъват этганлар. Биз эса тўрт эмас, ўн тилни билишини орзу қиламиз. Аммо фарзандларимизнинг дастлабки таълимни она тилида олиши, миллий мактабда, миллий руҳда тарбия топиши тарафдоримиз, холос.

Бизга нима бўлди? Одатдаги бегонапарастликми бу ёки яна манний кашаларни соғиниб қолдикми? (Оббо, ўзбекча ўқиганимиз тагин панд берди-ку: “манная” бўларди шекилли...)

Аллах берди

ТАФАККУР

Тафаккур

ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЖУРНАЛ

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳририят:

Дамин ЖУМАҚУЛ
(маъсул котиб)
Холли НОРБОЙ
(бўлим мудир)
Шоҳ САНАМ
(бўлим мудир)
Ольга ЖОЛДАСОВА
(бўлим мудир)
Наргиза УСМОНОВА
(саҳифаловчи)
Журнални безашла Машраб
НУРИНБОЕВ олган суратлардан
фойдаланилди.

Жамоат кенгаши:

Дилором АЛИМОВА
Абдулла АЪЗАМ
Муҳсин АШУРОВ
Хуршид ДАВРОН
Нуриддин ЗАЙНИЕВ
Баҳодир ЗОКИР
Нажмиддин КОМИЛ
Султонмурод ОЛИМ
Хайриддин СУЛТОН
Нурислом ТҶУЛИЕВ
Абдурахим ЭРКАЕВ
Тўлепберген ҚАЙИПБЕРГЕНОВ
Муртазо ҚАРШИБОЙ
Фарҳод ҲАМРОЕВ
Иброҳим ҲАҚҚУЛ

Муассис — Республика Маънавият ва маърифат кенгаши

Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 0219-рақам билан рўйхатга олинган.

Матнларда фойдаланилган мисол, кўчирма ва маълумотлар аниқлиги учун муаллифлар жавобгардир.

Журналдан кўчириб босилганда манба кайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700047, Ташкент шаҳри, Мовароуннахр кўчаси, 6-уй.

133-10-68
139-05-19

Журнал андозаси таҳририятнинг компьютер бўлимида тайёрланди.

“Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси. 700029, Ташкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

2007 йил 5 март куни босмахонага топширилди. Қоғоз бичими 70x100 1/16, 6 босма тобқ. 3307-бўйртма. Нашр адади 3300 нуска.

НИМА ДЕЙСИЗ, ЗАМОНДОШ?

Дунёни бир бутун кўрмоқ истаги. Ўзбекистон халқ шоири Усмон АЗИМ билан суҳбат..... 4

ТАРАҚҚИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ

Баҳодир ЗОКИР. Фарб тамаддуни: инқироз аломатлари..... 12

РОСТЛИК — ХАЛОСЛИК

Нусратулла ЖУМАХҲҲА. Илм — ҳалоллик майдони..... 24

Нусратулла ЖУМАХҲҲА

ЮРАК ТИЛГА КИРДИ

Зебо МИРЗО. Ишқ — қалбимнинг ёлғиз эгаси..... 30
Нодира АФОҚОВА. Чўлпонона муножотлар..... 36

SAHIFALARIDA

саҳифаларида

НАСР ЖАВОҲИРЛАРИ

Нодар ДУМБАДЗЕ. Кўрнамак. Ҳикоя.....40

СУРАТ ВА СИЙРАТ

Шухрат РИЗО. Режиссёр.....54

АҚЛ МУНОЗАРАСИ

Абдулла АЪЗАМ. Фан ва дин: қайта тирилиш.....66

Навоий соғинчи

Азиз ҚАЮМОВ. “Қилма ситез...”76

Жавондаги жавоҳир

Наим КАРИМОВ “Ижодий саёҳат” таассуротлари.....78

Шухрат РИЗО

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИКОТЛАР

- Шоислом АКМАЛОВ. Тинчлик йўлидаги собитқадамлик.....86
- Саида АЪЗАМХЎЖАЕВА. Ижтимоий идеал рўёби.....87
- Йўлдош МАҲМУДОВ. Асл мағзи — инсонпарварлик.....88
- Кумри АБДУЛҲАСАНОВА. Шартнома маданияти.....89
- Барно ҲАМРОҚУЛОВА. Оила тарбияси — қудратли омил.....90
- Саида ҚУРБОНОВА. Ёзувчининг бедор ўйлари.....91
- Аббос МИРЗОРАҲИМОВ. Тошбосма тарихи: чалкашликми ёки хато?.....92
- Наргиза ЮСУПОВА. Биринчи ўзбек социологи.....93
- Гулруҳ ТОШЕВА. Қадимий эътиқод излари.....94
- Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....95

НИМА ДЕЙСИЗ, ЗАМОНДОШ?

DUNYONI

BIR BUTUN KO'RMOQ ISTAGI

Ўзбекистон халқ шоири Усмон АЗИМ билан суҳбат

— Бадиий ижод, хусусан, шеърятда айрилиқ, ҳижрон, ғамбодалиқ каби маҳзун туйғулар ифодаланиши табиий, албатта. Сизнинг шеърларингизни ўқиган киши шулар қаторида қорли кечанинг, юракка ботадиган муз парчасининг нашъасини ҳам туяди. Муҳаббатнинг ширин азобини мусаффо қор таровати билан уйғун ҳис қилади. Руҳан тетиклашади, қишни, ҳатто ҳижронни кўмсайди. Бунинг сири нимада? Адабиётчилар айтганидек, ижодкорнинг поэтик маҳоратидами ёки айрилиқ билан қаҳратоннинг мутаносиблигидами?

— Мен билан суҳбатга тайёрланаётганингизда қиш ҳақидаги шеърларимни кўпроқ ўқиган кўринасиз... Аммо саволингизда жон бор: Сиз айтган ўша “маҳзун туйғулар” адабиёт учун қадрли, битмас-туганмас мавзулар манбаидир. Улардаги ошқору пинҳон драматизм, фожиавийлик, дарднинг улканлиги эса шоир руҳининг теранлашувига, фикратининг юксалишига имкон яратади. Бу ҳол чинакам истеъдод билан нурланса, ҳақиқий санъат асарлари дунёга келади. Умуман, ғуссада ҳаётбахшлиқ бор. Унинг қандай пайдо бўлиши алоҳида мавзу. Фақат бу ўринда ҳақиқий ижодкорга ҳамиша ҳамроҳ юрадиган ғусса — унинг бир кам дунё ўйинларидан ўртаниши, мукамалликни кўмсаши, бир сўз билан ифодалаганда, СОҒИНЧ туйғуси эканини айтиш кифоя деб ўйлайман. Бу туйғу китобхон шахсининг шаклланишида, адолат ва адолатсизликни, ҳалоллик ва қаллобликни теран ҳис қилишда муҳим ўрин тутаяди. Шу сабабли адабиёт қаҳра-

монларини мудом драматизмга бой, тугёнли йўлларга бошлайди. Бундай асарлар одамларга бировнинг дардини ўзиники каби туйиш фазилатини инъом этади. Энг муҳими, китобхон сўзининг илоҳий кудратини англайди. Ҳаётга янгича, тийрак кўз билан қарай бошлайди. Дунёни мукаммал кўрмоқ учун ўзи ҳам ўзгариши, комиллик сари интилиши лозимлигини ҳис қилади. Туйғу ва сўз мутаносиблигида пайдо бўладиган гўзаллик уйғунлигидан ҳайратга тушади. Энди у ўткинчи ҳою ҳаваслардан ўзини олиб қочади. Юраги ҳақиқат шарпасини сезади. Оқибатда ўткинчи ҳиссиётлар ноғорасига муқом қилмайдиган Шахс сифатида шаклланади. Китоблардан жон-танига ўтиб, руҳини аллақайларга бошлаб бораётган кучни танигандай бўлади — Илҳом! Инсонни ғафлатдан уйғотиш учун Парвардигор ҳасос юракларга ҳадя қилган буюк инъом! Ўша — Яратганга элтадиган йўлнинг долғали шуъласи!

Адабиёт шахсининг бутунлигини ҳуш кўради. Масалан, мунофиқ кимса ёзувчи сифатида ҳам шу тарзда қолади. Феъл-атворининг ноқислиги сабаб, бир қарашда истеъдодли кўринса ҳам, асл адабиётга даҳли бўлмайди. Баъзан эса унга жиддий зарар ҳам етказилади. Тарих шохид: фақат ва фақат тили билан дили бир зотларгина катта Адабиётни яратган. Алишер Навоий, Пушкин, Лев Толстой...

Бу гаплар айтишгагина осон. Унга амал қилиш, сурат ва сийрат мутаносиблигига эришиш эса ҳар кимнинг ҳам кўлидан келавермайди. Эҳтимол, юракка етадиган самимий асар яратишнинг энг муҳим шарти ҳам шудир.

Адабиётдаги гўзалликни ҳис этиш — инсоннинг маълум даражада камолга эришганидан далолатдир. Парвардигорга самимий бир ибодатдир. Бинобарин, илҳомли ижодда ҳамиша илоҳий ибтидо бор. Бир шеър:

Дунё
ва одам ҳақида ёз.

Худо
кўнглингга солганини ёз
дунё
ва одам ҳақида.

Одам ҳақида
одам айтганини ёзма.

Умуман,
бировнинг
гапига кирма
шеър ёзаётганда.

Ҳатто ўзининг ҳам.

Чунки
хамма ёлгонларни
ўзинг
ёзгансан,

барча
чин сўзларинг
Оллохдандир.

Хуллас, ҳақиқий шеър илоҳий бир инъом эканига шубҳам йўқ.

— Яратилган ҳар бир асар ижодкор табиатини ҳам намоён этади. Айтайлик, айрим қаламкашларнинг қораламалари ўта сунъий, “маданий” бўлгани боис ҳаётдан йироқ. Сизнинг шеърларингизни эса ойга, юлдузга боқиб, нимтабассум билан оҳиста, гўёки алла айтгандай оҳангда ўқиб бўлмайди. Улар хаёл суришга, мушоҳада юритишга ундайдиган сокин денгиздан кўра, кишида тинимсиз ҳаракатга майл уйғотадиган, ундаги лоқайдликни жўшқинликка айлантирадиган асов дарёга ўхшайди. Назаримда, ўзингиз ҳам хотиржамликни ёқтирмайсиз...

— Мен ўзининг асарларига ўхшамаган ёзувчини кўрмаганман. Ёзилган асар — адибнинг ўзи. Бошқача бўлиши мумкин эмас. “Анна Каренина — мен” деган эди Лев Толстой. Ёзувчининг ҳаётга, одамлар ва жамиятга муносабати унинг асарларида акс этади. Ҳақиқий истеъдод самимиятидан сув ичган асарлар дунёнинг расман эътироф қилингандек эмас, ўзгачароқ, тегинроқ, юксакроқ, гоҳо фожиалироқ ва... ҳаққонийроқ моҳиятини аён этади. Натижада одамнинг олами ва ўзини таниш жараёни бир қадар бошқача тус олади. Китобхон ўзини ва дунёни ўзгачароқ мезонлар асосида баҳолай бошлайди. Инсон руҳиятида, демакки, жамиятда ҳам эврилиш юз беради...

Адибларга келсак, улар ҳамиша безовта одамлар бўлган. Бу фикр исботи учун буюклар ҳаётини эслаш кифоя. Масалан, Лев Толстой хотинини-ку қўятуринг, ҳатто подшоҳ билан, черков билан ҳам зиддиятга борган. Байрон, инглиз жамиятидаги сохтагарчиликлар жонига теккач, Юнонистон озодлиги учун курашгани кетган ва ўша ерда қурбон бўлган. Навоий ҳазратларининг миллат шаъни йўлидаги шаҳдини (ўзбек адабиётини юксалтирган шахд!) биласиз. Ҳатто Чеховнинг бир қарашда сокинга ўхшаган умри ҳам пинҳону ошкор изтироблар ичида кечган. Бу буюк адиб истеъдоднинг энг қаттол кушандаси — йўқчилик билан тинмай курашган. Ёхуд Машрабнинг дунёга исёнини кўз олдингизга келтиринг... Ўн йиллаб қамоқда ётган Нозим Ҳикматни юртидаги ҳукмрон доиралар ҳануз хушламайди. Аммо барибир адабиёт ўжар. У безовталанмасдан туролмайди. Безовталиқ — истеъдоднинг табиати. Шу сабабми, барча замонларда ўзини, жамиятни ҳар шаклдаги қолиплардан озод кўришга уриниш улуғ адиблар учун иймону виждон иши бўлиб келган. Буюк адиблар ҳамиша куч-қудрат тарафида эмас, эзилгану хўрланганлар томонида бўлган. Шунинг учун ҳам, шўроларга қасида ёзиб қилпиллаганлардан қанчалик нафратлансак, мазлум халқи гамида куйиб-ёнган жадидлар билан шунчалик фахрланамиз. Дунё — нотўқис. Адабиёт шу нотўқислик гирдобида қолган нотавонлар дардини ифодалайди, бошқаларга етказишга ҳаракат қилади...

Ўзимга келсак, дунёга қараб, бир камлигини англасам-да, уни бутунроқ кўришни истайман. Менда ўсмирларга хос максимализм ҳозир ҳам озроқ бор. Қорни тўқ, гами йўқ давраларда аранг чидаб ўтираман. Мансабга эришганида бир бошқа, ундан мосуво бўлгач, яна ўзгача товланадиган кимсалардан ҳазар қиламан. Пулдорларга тубанларча илтифотни кўриб-ку кўнглим айнийди. Ҳозир, таассуфки, айримлар ҳаром йўл билан пул топишни фазилат деб билади. Маоши ҳемири-ю, данғиллама ҳовлилар қурган (ва ҳар эҳтимолга қарши, бировнинг номига ўтказган), “амириқонча” миллионларни пасқам жойларга тахлаб қўйганлар ҳам кам эмас. Энг чаптоғи, баъзи бировларда “мансаб — ҳаром-ҳариш йўл билан пул топиш манбаи” деган фикр пайдо бўлиб қоляпти. Бу жуда ёмон. Ўғирлаганларини давлатга қайтариб беришга мажбур бўлаётган қаллобларнинг кимлигини бир тасаввур қилинг... Наҳотки, катта-катта лавозимларга кўтарилган шундай кишиларни эл-юрт олдидаги масъулият, Президент ишончи, қонуний жавобгарлик туйғулари ташвишга солмаса?! Янада ажабланарли жойи шундаки, улар бу ҳолдан заррача пушаймон эмас. Ундан ҳам ёмони — бундайлардан юз ўгириш ўрнига ялтоқилик қиладиганларнинг кўпаяётганидир... Аслида, бутун жамият бу қаллоблардан юз ўгириши, улар элдан айрилиб, ўз қилмишларини адлу инсоф тарзисига солиб кўриши керак эмасмиди!..

Мен безовталигимнинг бир шингилини айтяпман, холос. Чунки халқимиз, Ватанимиз тақдири мен учун ҳамма нарсадан азий.

— Инсоний ғурур ҳақида кўп ёзасиз. Бот-бот аждодларнинг нақадар мағрур бўлганини таъкидлайсиз. Сафдош дўстингиз Хуршид Давроннинг “Алпомишни уйғотайлик” деган таклифи Сизни ташвишга солади. У уйғонса, бугунги феъл-атворимизни кўриб, номусдан ўлади, деб орланасиз. Бундай куйинишингизнинг боиси нимада? Сизнингча, беор, ғурурсиз кимсалар шу қадар кўпми?

— Бу саволингизга жавоб бериш учун йигирма йиллар ортга қайтишга тўғри келади.

Шўролар замонида унча-мунча ҳақиқатни очиқ ифодалаш имкони бўлмаган. Шу сабабми, “эзоп” тили адабиётда, айниқса, шеъриятда жуда ривожланган эди. Хуршид Даврон ўша кезлари “Алпомишни уйғотайлик” деб ёзиб қолди. Кўнглида Ватан туйғуси борларнинг ҳаммаси хурсанд. Чунки Алпомиш уйғонса, Ватанини ўзгаларга бериб қўядими?! Кулини кўкка совуради-ку уларнинг...

Ана шу кезлар газетада ҳурматли бир танқидчимизнинг мақоласи пайдо бўлди. “Зийрак” мунаққид саволни кескин қўйган эди: хўш, Хуршид Даврон Алпомишни уйғотиб, унга нима иш буюрмоқчи?.. Ҳамма лол. Карахт. Негаки, аслида ўта фаросатли бу одам довдираб бунақа савол бериши мумкин эмас... Кўча-кўйда, давраларда адабий жараёнда анчадан буён кўрилмаган бу тарздаги ҳодисанинг қизгин шарҳи: биров у дейди, биров — бу. Матбуот орқали жавоб бериб бўлмаса... Мен, одатдагидай, чидай олмадим. Ўша одамга кўнғироқ қилдим-да, у ҳақдаги ҳамма фикримни очиқ айтдим. Сўнг ҳали Сиз кўзда тутган шеърни ёздим. Бундай гаплар рўй-рост эмас, кўпинча пасқам жойларда айтилиши расм бўлгани учун “махфий” ҳам деб қўйдим. Бу сўзда Хуршиднинг шеъридаги пинҳоналикни ўзича ошкор қилган ўша шоввознинг устидан кулиш ҳам бор эди...

Бу — ўтган кунлардан бир лавҳа.

Аммо ҳозир шу шеърни ўқиб туриб, ўша замонда Алпомиш руҳининг уваланиб кетаётганидан, ўз халқи тақдирдан йироқ, унинг туб манфаатларини ҳис қилолмайдиган кимсалар пайдо бўлаётганидан, сотқинлик сиртмоғи ҳалол одамларнинг ҳам бўйнини чирмаётганидан нақадар ташвишга тушганимни ҳис қилдим ва ҳануз бу туйғу мени тарк этмаганини англадим. Бугун мамлакатимизда кўнгилни қувонтирадиган ўзгаришлар кўп, албатта. Масалан, жадаллик билан барпо этилаётган мактабу коллеж иморатларини кўриб таҳсинлар айтасиз. Фан олимпиадаларида, турли мусобақаларда фахрли ўринларни қўлга киритаётган ўқувчи ва талабаларимиз кам эмас. Шубҳасиз, бу ютуқлар юртимизда амалга оширилаётган зўр ислоҳотлар самарасидир. Бироқ таъбни хира қиладиган жойи шуки, олий таълим соҳасида эски бир иллат — таъмагирлик балоси ҳамон барҳам топгани йўқ. Ўқишга киритиш жараёнини кўяверинг, айрим ҳаромтомоқ домлалар одатий имтиҳону синовларга ҳам “нарх” белгилаб олгани ҳақидаги гаплар ҳам бот-бот кулоққа чалинади. Порахўрларни ҳатто ҳуқуқ-тартибот идоралари кўраётган чоралар ҳам ҳайиқтирмаётганга ўхшайди. Бу ҳол оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Ахир, ҳалоллик деган тушунча ёш авлоднинг тасаввуридан қувиб чиқарилса!.. Буни кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олишга ҳеч биримизнинг ҳаққимиз йўқ. Аҳвол шу тарзда давом этаверса, ҳадемай ақлу заковат, истеъдоду меҳнат ҳақида гапирилганда лабларда истеҳзоли табассум зоҳир бўладими деб кўрқасиз...

Демак, фақат порахўрларнинг ўзинигина “ғурурсиз инсонлар” деб ҳисобласак ҳам, бундай номуссизлар — на Худодан, на бандасидан кўрқадиган кимсаларнинг айниқса таълим соҳасида илдиз отиши миллат келажаги учун бениҳоя хавфлидир.

— Бугунги кунга келиб Шарку Фарб ўртасидаги масофа қисқарди. Бошқача айтганда, глобаллашув жараёни тезлашди. Афсуски, шу жараёнда кишилик жамияти ахлоқий мезонлардан тобора йироқлашиб бораётир. Аслида бунинг акси бўлиши, тамаддунлар бир-бирини юксак маънавият билан бойитиши керак эмасмиди?

— Керак эди. Баъзи ўринда шундай бўлди ҳам. Афзалликларга тез кўнишимиз боис бунга кўп ҳам эътибор беравермаймиз. Чунки эзгулик инсонга нону ҳаводай гап. Аммо башарият олдинга бир қадам босиши учун минглаб муаммоларни ечишига тўғри келади. Шу сабабдан бўлсамикан, нуқсонлар, камчиликлар ва муаммолар ҳақида кўпроқ гапирилади. Бу ҳам табиий ҳол.

Биз мамлакатимизни илғор, ўзбек халқини замонавий миллат мақомида кўришни истаймиз. Ўзбекистонда замонавий технологияни ўзлаштириш даври бошланган. Аммо Шарку Фарбнинг яқинлашуви, глобаллашувдан келадиган қулайликлардан биз қандай фойдаланишимиз лозим?

Шу ўринда “замонавий миллат” тушунчасига изоҳ бериш зарурати сезилади. Глобал бозор оқибатида юзага келаётган постиндустриал ахборот муҳити, бизнингча, бир томонлама ривожланмоқда. У бутун жаҳонни умумий бир бозорга айлантириб бўлди ҳисоб. Бозор эса, табиийки, фойда йўлида ҳеч нарсадан қайтмайди. Уни муайян маънавий-ахлоқий доирада ушлаб туриш учун инсон эътиқодда собит бўлмоғи даркор. Интернет ва

бошқа замонавий технологияларни фақат ва фақат ахборот воситаси деб билсаккина бунга эришиш мумкин. Уни инсон руҳига озиқ берадиган ягона манба сифатида қабул этиш эса бу жараёнга биздан олдин кирган айрим Овруро халқларининг хатосини такрорлаш бўлар эди. Оқибатда қорни тўқ “тор мутахассис”лардан ташкил топган, лекин руҳи ва юраги тор миллатга айланамиз. “Маданиятли халқ” деган улуғ мақомимиздан жудо бўламиз. Хусусан, адабиёт ва санъатга моддий манфаат келтирадиган манба сифатида қараш, уни эрмакка айлантириш — ҳар ҳолда бизга ярашмаган иш...

Хўш, бунинг олдини олиш мумкинми? Мумкин. Бунинг учун маданият, санъат ва адабиётни асраб-авайлаш, ривожлантиришдан тортиб, уларнинг табиатини тушунишга қадар бўлган қарашларимизни қайта кўриб чиқишимиз керак. Айниқса, китоб чоп этиш масаласига жиддийроқ ёндашмаса бўлмайди. Бунда тор нуқтаи назар эмас, ижтимоий манфаатлар асос бўлмоғи даркор. “Адабиёт яшаса — миллат яшар” деган эди жонкуяр Чўлпон. Бугун бу ҳикмат мағзини чуқур англамоқ фурсати етди. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, фақат замонавий технологияларнигина ўзлаштирган миллатлар инсониятнинг олий ва эзгу тилақларига эш бўла олмаяпти. Юксак маънавият ва илғор технологияни омухта этолсаккина, биз ҳақиқий маънодаги замонавий миллатга айланамиз.

Ғарбу Шарқ яқинлашувига келсак, демократия ва инсон ҳуқуқлари каби масалаларга минг-минг йилларнинг синовидан ўтган маънавий-ахлоқий мезонларимиз асосида ёндашганимиз маъқул. Биз эркинлик билан беҳаёликни, ҳақиқий ижодкорлик билан дидсизликни фарқламоғимиз зарур. Эрмакка битилган китоблар, кинофильмлар, кўшиқлар чегара билмай онгимизга, шууримизга бостириб қиряпти. Улар ўзбекнинг мақом эшитиб, Навоий ва Қодирийни ўқиб юксалган диди устидан оқва ағдариб, “руҳингизни санъатнинг покиза суви билан суғордик” деб ишонтиришга уринмоқда...

— Адабиётнинг бугунги даражасидан кўнглингиз тўладими? Гувоҳи бўлаганганимиздек, янги асрга келиб чинакам санъат асарларининг ўрнини маиший мавзудаги “ҳазми енгил” олди-қочдию кўйди-чикдилар эгаллаб олди. Бошида кўпчилик буни ўтиш давридаги бир ҳолат, ҳадемай бозорнинг ўзи уларни синдиради, деган фикрда эди. Аммо, аксига олиб, улар кун сайин харидоргир бўлиб бормоқда. Бу ҳолни кўриб, наҳотки ўқувчининг диди, савияси, маънавий эҳтиёжи шу қадар тубанлашиб кетаётган бўлса, дея ўйланиб қоласиз. Сизнингча, ана шундай мураккаб бир даврда замон адабиёти ва унга муносабат қандай бўлмоғи лозим?

— Бу саволга қисман жавоб бердим. Ҳозирги адабиётдан эса, очиги, кўнглим тўлмайди. Биз адабиётни чарчатдик. Ижодкорлар турмуш ташвишларидан бўшамай қолди. Чинакам профессионал шоир ва ёзувчилар жуда кам. Ёзиш борган сари ҳаваскорларнинг ишига айланиб кетяпти. Шахсан ўзим кўнгилга қувонч бағишлайдиган зўр ўзбекча китоб ўқимаганимга анча бўлди. Ёш истеъдодлар бир-икки машқларини эълон қилгач, кўздан гойиб бўляпти. Улар турмуш ташвишларига ўралашиб қолаётир. Ёш ижодкорларни маълум бир даражагача қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш лозимга ўхшайди. Истеъдодни тарбиялаш, қадрлаш керак ахир!

Бугун ҳаётимизнинг барча жабҳалари ислоҳ қилинаётир. Табиийки, бу ислохотлар ижодий ташкилотларда ҳам кечмоқда. Менимча, шу жараёнда ёзувчилар ташкилоти, кези келганда, ижодкорлар касаба уюшмаси ваколатига хос вазифаларни ҳам зиммага олмоғи лозим. Бу жуда зарур. Негаки, ижодкор аксарияти “фойдахўр” нашриётлар билан бир ўзи юзма-юз қолди. Қалам ҳақи, нашр қилинган асарларга ҳақ тўлаш аллақачон рамзий тус олган. Янгича мақомда ишлайдиган ижодий уюшма нашриётлар, шунингдек, Матбуот ва ахборот агентлиги, “Шарқ” компанияси, Маданият ва спорт ишлари вазирлиги, “Ўзбеккино”, “Ўзтелерадио” сингари ташкилотлар билан ўзаро манфаатли шартномалар тузмоғи даркор. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонунни ҳам самаралироқ ишлатиш даври келди... Ёзувчилар вақти-вақти билан йиғилиб, муаммоларини жиддий муҳокама қилмаётгани оқибатида адабиёт теварагидаги уч-тўртта ишбилармон бирлашиб, ўзларининг ҳамтовлоқларини “мумтоз ёзувчи” деб бемалол эълон этиб юборяпти. Андишасизлик орқасида бундай “мумтоз”ларнинг баъзилари мактаб адабиёт дарслиklarига ҳам “кириб” қолган эди, хайриятки, кейинги вақтда бу ҳолга барҳам берилди...

Хуллас, руҳни тарбиялайдиган, маълум бир тарзда муаллимлик ролини ҳам бажарадиган адабиётни бой беришдан сақланмоғимиз даркор. Ўзбек миллий санъати ва адабиётининг бозори, масалан, инглиз, рус санъати ва адабиётининг бозоридан кўра неча ўн марта лаб тор. Шунинг учун миллимиз руҳининг пойдевори бўлган бу соҳаларни фақат бозор ихтиёрига ташлаб қўйиб бўлмайди. Унга чинакам мадад керак. Назаримда, адабиётдаги муаммоларни жиддий ўрганиб чиқиб, зарур чора-тадбирлар кўришга энди жазм этса бўлади. Бу ишни эртага қолдирсак, кўп нарса йўқотамиз.

Бугунги парокандаликдан эса асосан истеъдодсизлик фойда кўряпти. У эрмак жанрини яратди ва китобхоннинг дидини бузишдек “катта иш” билан мунтазам шуғулланмоқда. Бундай “асар”ларни арзон хитой молларига ўхшатса бўлади. Харидор (китобхон, томошабин) “бугунга яраб турса бўлди” қабилида иш тутмоқда. Бу жараёни “бозорнинг ўзи синдиради” дегувчилар, афтидан, унинг “феъл-атвори”ни дуруст англамайди. Бу бозор иқтисодиётининг бутун оламга маълум нуқсонларидан... Нима қилиш керак? Яна қайтараман: асл адабиётни қўллаб-қувватлаш даркор!

Асл адабиёт ва санъат фақат ижодкорнинг эмас, мухлиснинг ҳам қалбу руҳини тозартиради. У туфайли шахс ўсади, миллатнинг ақлий салоҳияти ривож топади. Маънавият юксалади. Миллатнинг шавкати ошади.

— Бугунги кунда шеърятимизда ҳар хил йўналишлар пайдо бўляпти. Бунга Сизнинг муносабатингиз... Умуман, шеърятимизнинг истиқболини нималарда кўрасиз?

— Замон ривожигадаги ўзига хослик, шубҳасиз, санъат ва адабиётнинг ривожига ҳам таъсир ўтказади. Адабиёт замоннинг суратини ва сийратини янада аниқроқ ифодалаш учун тасвирий воситалар излайди. Бунинг натижасида, дейлик, истеъдодли бир адиб муайян фикрнинг мутлақо янгича ифода усулини топишга муваффақ бўлади. Сўнг унинг издошлари — тақлидчилар майдонга келади. Улар ночорликларига “маъно” бахш этиш учун аллақандай янгича йўналиш ҳақида сафсата сота бошлайди. Бу сафсата-ларни шарҳлаб берувчи “назарийчи олим”лар ҳам топила қолади. Қа-

рабсизки, тезда ўзини яккаю ягона деб билган ҳалиги “йўналиш” ҳеч кимни писанд этмай, Адабиёт кўчасидан ғозюриш қилиб ўтиб қолади... Менимча, йўналишлар ҳақида эмас, балки истеъдодли адибнинг ўзига хослиги ҳамда унинг атрофидаги катта-кичик истеъдодлар ва тақлидчилар ҳақида ҳамма вақт очиқ гапирсак тўғрироқ бўлади.

Умуман, бундай ёшлар максималистлик ҳавоси ва тажрибанинг етишмаслиги оқибатида адабиёт дегани ўзларидан бошланишига жудаям ишонади. Улар ўз қораламаларини “янги адабиёт” деб эълон қилишга мойил. Тўғри, бунинг унчалик ёмон жойи йўқ. Шундай кайфият гоҳо янги-янги асарлар яратилишига ҳам туртки бўлади. Аммо адабиёт узлуксиз бир жараён ва ҳар қандай “янги адабиёт” бор-йўғи замонавий адабиётдир, холос. Бугунги ўзбек шеърлятидаги йўналишларга кўчадиган бўлсак, аҳвол ҳали айтганимиздек: бир-икки ўзига хос истеъдод, қолганлари — иқтидорли йўқлигини яшириш учун “изм-изм” ўйнаётган масхарабозлар. Улар аввало шеър ёзишни, сўз ишлатишни ўрганмоқлари зарур. Баратинский тақлидчини бировдан ўғирлаган болани кўтариб тиланаётган гадога ўхшатган эди. Ҳақ таъбир.

Шеърлятимизнинг истиқболи ҳақидаги фикрларим бундай. Чўлпон, Усмон Носир ва (қисман) Ойбек яратган шеърлятнинг издоши сифатида 60-йилларда бошланган кўтаринчилик (тўғрироғи, алмашилиб турган кўтаринчиликлар силсиласи) ҳозиргача давом этиб келяпти. Аммо айна кунларда ана шу тўлқин бирмунча суслашгандек. Бу ҳол адабиётга нисбатан жамиятда ҳукм сураётган умумий рағбат ҳисси билан ҳам боғлиқ, албатта...

— Кейинги йилларда бир талай насрий асарлар битдингиз, киносценарийлар ёздингиз, театр билан ҳамкорлик қиляпсиз. Ижодий фаолиятингизни бу қадар кенгайтиришингиз боиси нима? Бу ҳол муайян тажриба тўплаганингиз натижасими ёки шеърга сиғдирилмаган фикрларингизни ҳажми каттароқ асарларда ифодалаш иштиёқи туғилдими? Балки бу урфга айланаётган анчайин тирикчилик эҳтиёжидир?..

— Шоирларнинг деярли ҳаммаси ҳам вақти келиб ёндош жанрларда ижод қилишга жазм этган. Навоий, Пушкин, Лермонтов, Лорка... Назаримда, бу ҳол ўзини тўлиқроқ ифода этиш иштиёқидан туғилса керак. Тирикчилик масаласига келсак, ёзиш-чизиш ортидан кун кўриш маҳол. Ҳа, айтгандай, профессионалликка ўз касби ортидан кун кўриш ҳам киради. Чехов, Бальзак, Достоевский ана шундай адиблардан бўлган...

Дамин ЖУМАҚУЛ суҳбатлашди.

G'ARB TAMADDUNI: INQIROZ ALOMATLARI

Китоб “супермаркети”

Ўтган йилнинг июнь ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясининг бир гуруҳ тингловчилари билан Россиянинг Саратов шаҳрида жойлашган П.Столипин номидаги Поволжье Давлат хизмати академиясида сафарда бўлдик.

Албатта, Овруподаги энг улкан дарё — Волга соҳилидаги паст-баланд тепаликларда ўрнашган бу шаҳар қадимий меъморий ёдгорликлари, кўплаб илмий ва ўқув масканлари, чунончи, учта академия, тўққизта олий ўқув юрти, бир қанча илмий тадқиқот муассасалари ҳамда дарёбўйи худудлариға хос чиройи билан ҳар қандай одамнинг эътиборини тортади.

Аммо мени бошқа нарса — шаҳардаги сон-саноксиз ва ҳамиша гавжум китоб дўконлари ҳайратга солди. Тошкентга қайтишдан бир кун олдин кечки пайт, расмий учрашув ва анжуманлардан бўшашим билан, ана шундай дўконлардан бириға йўл олдим. Очиғи, уни “дўкон” деб аташга тил бормайди. Чунки кўз ўнгимда тўрт қаватли мухташам иморат, ўзига хос китоб “супермаркети” намоён бўлди. Бинонинг ҳар бир қаватида тартиб билан тахлаб қўйилган турли соҳаларға оид минг-минглаб китобларни кўриб, ҳайратим янада ошди. Бунда сигарет қутичасидек келадиган мўъжазгина китобдан тортиб йигирма-ўттиз кило тош босадиган, катта бичимда чоп этилган ва муқоваси ғоят бежирим ишланган хилма-хил буклет, альбом, лугатлар, болалар учун мўлжалланган нашрлар кўзингизни қамаштиради.

Чамалаб кўрсам, барча бўлимлардаги китобларни бирма-бир кўздан кечириш-

нинг ўзига камида икки кун вақт керак бўлар экан. “Супермаркет”нинг ёпилишига атиги бир соат қолгани сабабли ижтимоий-гуманитар соҳага оид китоблар жойлаштирилган тўртинчи қаватга шошилдим ва вақтни тежаш учун компьютердаги рўйхатни кўздан кечира бошладим. “Сиёсий фалсафа” рукнида анчадан буён излаб юрганим — Патрик Бьюкененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” асари чиқиб қолди. Харид қилмоқчи бўлиб сотувчига мурожаат этсам, “Бу китоб аллақачон сотилиб кетган, атиги бешта нусха олган эдик”, деб жавоб берди. Тошкентга қайтиб келгандан кейин бу асарни сўраб-суриштира бошладим ва ниҳоят, интернет орқали топиб ўқишга муваффақ бўлдим.

Мазкур асарни қидиришимга сабаб — мени анчадан буён қизиқтириб келаётган бир масалага ойдинлик киритиш зарурати эди. Гап шундаки, ўтган асрнинг сўнгги чораги ва XXI асрнинг дастлабки йилларида Ғарбдаги етакчи давлатлар иқтисодий-ижтимоий, сиёсий, илмий технологик тараққиёт борасида улкан ютуқларни қўлган киритган бўлса-да, бу натижаларни шубҳа остига олаётган, ҳатто ғарбона тамаддуннинг маданий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан емирилиб бораётганини асослашга уринаётган турли концепциялар пайдо бўлди. Сирасини айтганда, бундай ёндашувнинг илк куртаклари ҳаёт фалсафаси таълимотининг асосчиларидан бири, немис файласуфи Отто Шпенглернинг “Оврूपнинг сўниши” (1922), Эрих Фроммнинг “Эркинликдан қочиш” (1941), “Хомхаёллар куршовида” (1962), “Умидлар инқилоби” (1968), Даниел Беллнинг “Мафқуранинг емирилиши” (1960) каби асарларидаёқ намоён бўла бошлаган эди. Шуниси эътиборлики, ривожланган Ғарб мамлакатлари тараққиётнинг янги — постиндустриал босқичига кўтарилиши билан бундай интилишлар сўниш ўрнига янада авж олди. Бу даврда таниқли инглиз олими Арнольд Тойнбининг “Тамаддун — тарих хукми олдида”, Фридрих Хайекнинг “Қуллик сари йўл” (1989), Френсис Фукуяманинг “Тарих интиҳоси” (1985), “Тарих интиҳоси ва сўнгги одам” (2004), Жак Барзумнинг “Ёруғликдан зулмат сари: Ғарб маданий ҳаётининг 500 йиллик тарихи” (2000) ва бошқа кўплаб асарлар бирин-кетин чоп этилди. Улар ора-

сида Ричард Никсон ва Рональд Рейганнинг собиқ калик таниқли файласуф, журналист ва сиёсий шарҳловчи Патрик Бьюкененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” (2002) асари алоҳида ўрин тутади. Мазкур асар мавзу доирасининг кенглиги ва хулосаларининг кескинлигига кўра америкалик сиёсатшунос Самуэль Хантингтоннинг Ғарб мамлакатларида жиддий шов-шувга сабаб бўлган “Тамаддунлар тўқнашуви” (1994) асаридан асло қолишмайди. Бироқ Хантингтон глобал инқироз омилларини тамаддунлар ўртасидаги зиддиятларнинг кескинлашуви ва уларнинг тўқнашуви билан изоҳлаган бўлса, Бьюкенен Ғарбнинг ҳалокатга юз тутиш мумкинлиги ҳақидаги хулосасини бошқа омиллар билан боғлайди.

Хўш, қандай далилларга таяниб, у бундай хулосага келади?

Ғарб жамиятини емираётган муаммолар

Асарда муаллиф, статистик ва социологик маълумотлар ҳамда кўплаб таниқли олим-мутахассисларнинг фикр-мулоҳазаларига таянган ҳолда, Ғарб тамаддуни асосларига таҳдид солаётган қуйидаги хавф-хатарларга эътибор қаратади.

Биринчиси — демографик омил, яъни Ғарб мамлакатларида туғилиш даражасининг кескин пасайиши. Ҳозирги вақтда илмий-техникавий, технологик ва иқтисодий тараққиёт, сиёсий ҳаётни демократлаштириш, аҳолининг ижтимоий муҳофазаси, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва бошқа муҳим кўрсаткичлар бўйича дунёдаги барча тамаддунларни ортда қолдириб кетган Ғарб цивилизацияси ғалати “рақиб” — зурриёт қолдиришдан воз кечаётган аҳолига рўбарў келиб қолди. Бошқача айтганда, Ғарб тамаддуни асрлар мобайнида узлуксиз инқилоб-

лар, ўзгариш ва янгиланишлар жараёнида мислсиз ютуқларни қўлга киритган бўлсада, бошқа цивилизациялар сақлаб қолган, кўпчилик учун уларнинг ҳақиқий мазмуни бўлган энг муҳим ҳаётий зарурат — ўзидан муносиб насл қолдириш, шу тариқа ўз авлоди, эътиқоди, тамаддун ва маданиятининг ворисийлигини таъминлаш имконини бой бермоқда. Фарб кишисининг демографик ҳаётида бундай кескин ўзгариш юз беришида фарбона турмуш тарзи андозалари, айниқса, мохиятан насроний қадриятларга зид бўлган индивидуализм тамойилининг “хизмати” беқиёсдир. Бу ҳақда Бьюкенен куйидагиларни ёзади: “Фарб том маънода “ўлмоқда”: деярли барча Фарб мамлакатлари аҳолиси ақл бовар қилмас даражада камайиб бормоқда. Ўн тўртинчи асрда Оврупо аҳолисининг учдан бир қисмини қириб юборган “Қора ўлат” эпидемиясидан буён биз ҳали бу қадар хатарли таҳдидга дуч келмаганмиз. Бу офат бутун Фарб тамаддунини қириб юбориши ҳеч гап эмас. Ҳозирги вақтда Оврупо мамлакатларидан ўн еттасида (Бельгия, Болгария, Венгрия, Германия, Дания, Испания, Италия, Латвия, Литва, Португалия, Россия, Руминия, Словакия, Словения, Хорватия, Чехия, Эстония) ўлим кўрсаткичи туғилишдан кўра анча юқорилаб кетган, яъни бу давлатларда беланчақдан кўра тобутга эҳтиёж кўпроқ. Таъбир жоиз бўлса, католиклар,

протестантлар, православлар — барча-барчаси Фарб тамаддунини “кўмиш маросим”ида иштирок этмоқда”.

Шундай қилиб, АҚШ ва умуман, Фарб мамлакатларига таҳдид солаётган энг жиддий масала бу — демографик инқирознинг тобора кескин тус олаётгани ва талай ижтимоий муаммоларни келтириб чиқараётганидир. Масалан, аксарият ривожланган мамлакатларда туғилаётган болалар сони йилдан-йилга камайиб, кесалар ва қариялар салмоғи ортиб бораётгани сабабли ҳукуматлар солиқларни ошириш, нафақага чиқиш муддатини узайтириш, қариялар учун жорий этилган имтиёзларни бекор қилиш ҳамда хориждан ишчи кучини жалб этишга мажбур бўлмоқда. Кексаларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш учун кўп ишлаб, кам маош олишга тўғри келмоқда; бу эса турли ёшдаги кишилар ва ижтимоий гуруҳлар ўртасида кескинликни вужудга келтирмоқда. Осиё, Африка ва Лотин Америкасидан келган муҳожирлар сонининг кўпайиши эса этник низолаарга сабаб бўлмоқда. Ланкаширдаги Олдем, Лидс, Бэрнли ва Брэдфорд шаҳарларидаги этник низолаар, Парижда французлар ва алжирликлар ўртасидаги қонли тўқнашувлар ҳамда ҳукуматга қарши оммавий норозиликлар, Германияда скинхедларнинг турклар ва муҳожирларга тажовузлари ва яна бошқа кўплаб мисоллар яқин келажақда

Патрик Жозеф Бьюкенен — америкалик таниқли файласуф, журналист ва сиёсий шарҳловчи. 1938 йилнинг 2 ноябрида Вашингтон шаҳрида туғилган. Католик мактабини тугатгач, Жоржтаун университетига таҳсил олган. 1961 йили мазкур университетни инглиз тили ва фалсафа мутахассислиги бўйича тамомлаган. 1962 йили Нью-Йоркдаги Колумбия университетининг Олий журналистика мактабини битирган.

Бьюкенен 1992 йили илк бор Республикачилар партиясидан президентлик сайловида иштирок этиб, мағлубиятга учрайди. У 1966-74 йиллари президент Никсоннинг маслаҳатчиси, 1985-87 йиллари эса президент Рейган маъмуриятида жамоатчилик билан алоқалар бўлими раҳбари лавозимида хизмат қилган эди. 2000 йили Ислохотлар партияси номзоди сифатида президентлик сайловида яна бир бор омадини синаб кўради. Аммо бу гал ҳам бахти чопмайди.

Ҳозирги вақтда Бьюкенен MSNBS каналида таҳлилчи, “Америка иши” фондининг раиси ҳамда “Америка консерватори” журналида ҳаммуҳаррир лавозимларида хизмат қилиб келмоқда. У “Янги кўпчилик: президент Никсон икки йўл ўртасида”(1973), “Ўнг бўлиб туғилган”(1988), “Буюк хоинлик: Америка суверенитети ва ижтимоий адолат глобал иқтисодиёт тангрисига қурбон этилгани ҳақида”(1998), “Ўнларнинг сўлларга айланиши”(2004) каби китоблар муаллифи. Айниқса, Бьюкененнинг “Фарбнинг ҳалокати: аҳолининг камайиши ва муҳожирликнинг кучайиши мамлакатимиз ва тамадду-

Ғарб мамлакатларини кутиб турган фожиалардан дарак беради.

АҚШда бу борада вужудга келган вазият ҳақида тўхталиб, Бьюкенен бундай деб ёзади: “Ўн миллионлаб америкалик ёш аёллар бола туғишни истамас экан, демак, Америка оммавий муҳожирликни ҳар жиҳатдан рағбатлантиришга мажбур бўлади. Америкаликлар ўз тамаддуни, маданияти ва давлатини сақлаб қолмоқчи бўлса, имкон даражасида кўпроқ бола туғилишига интилиши керак. Бизнингча, болалар ва оилаларга ғамхўрлик давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишига айланиши даркор. Зеро, биз учун америка миллати ва давлатини сақлаб қолишдан муҳимроқ вазифа бўлиши мумкин эмас”. Унинг назарида, мамлакатда демографик вазиятни ўнглаш, оилани мустаҳкамлашга қаратилган ижтимоий-иқтисодий чоратадбирлар мажмуи ишлаб чиқиши ва амалиётга татбиқ этилиши зарур. Хусусан, болали оилаларга давлат ёрдамани кучайтириш, нафақалар миқдорини кескин ошириш, ота-онага қўшимча ҳақ тўлайдиган иш берувчиларга солиқ имтиёзлари яратиш, оилавий тадбиркорлик ва фермер хўжаликларидан олинadиган солиқ юқини камайитириш, ҳатто баъзи солиқларни буткул бекор қилишни таклиф этади. Аммо олимнинг назарида, бундай мураккаб ва кенг қамровли муаммони ҳал этиш учун

“мустаҳкам эътиқод” ва “кўп болали оила” тушунчаларининг узвий боғлиқлиги, қайси дин ва миллатга мансублигидан қатъи назар, ўз эътиқодида мустаҳкам ва содиқ халқ ҳамиша серфарзанд бўлиб келганини ёдда тутган ҳолда, аввало, диний қадриятларнинг тикланишига эришиш зарур.

Иккинчи хатар — Ғарбнинг маданий яхлитлигига зарба бераётган турли ирқ, эътиқод ва маданиятга мансуб кишиларнинг оммавий муҳожирлиги. Бу ҳол кейинги йилларда деярли барча Ғарб мамлакатларида намоён бўлмоқда. Масалан, 1969 йили Ричард Никсон қасамёд қилган кезлари Қўшма Штатларда туб аҳолига мансуб бўлмаганлар 9 миллион кишини ташкил этган эди. Кичик Буш президентлик фаолиятининг дастлабки даврида бундай кишилар сони 3,3 баробар кўпайиб, 30 миллионга етди. Ҳар йили мамлакатга расман бир миллион, ноқонуний равишда эса 500 минг киши кириб келади. Биргина Калифорния штатидаги муҳожирларнинг сони (8,4 миллион киши) бутун бошли Жанубий Калифорния штати аҳолисидан кўп экани аниқланган. Ҳозирги вақтда вужудга келган вазиятни ҳатто 1890-1920 йиллардаги оммавий муҳожирлик тўлқини билан ҳам қиёслаб бўлмайди. Бьюкененнинг таъкидлашича, дунёдаги бирор бир миллат бу қадар қисқа вақт мобайнида ана шундай улкан тўлқинга дуч

нимизга қандай таҳдид солмоқда?”(2001) асари атрофидаги шов-шув ва жиддий баҳс-мунозаралар ҳануз давом этмоқда. Унда муаллиф мавжуд статистик ва социологик маълумотларга таянган ҳолда, мамлакатига таҳдид солаётган хавф-хатарлар манбаи ва омиллари ҳамда улар келтириб чиқараётган оқибатлар ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини ғоят кескин тарзда баён этган.

Сирасини айтганда, Бьюкененнинг кўпгина фикрлари ўта баҳсли, ҳатто бирёқлама бўлиб кўриниши мумкин. Дейлик, китобда Ғарб оламининг илм-фан, технология, ижтимоий ва сиёсий тараққиёт борасида эришган улкан ютуқлари бир оғиз тилга олиб ўтилмагани ўқувчида бир оз таажжуб уйғотиши табиий. Шу боис унинг фикр-мулоҳазалари ва хулосаларига танқидий ёндашмоқ жоиз. Бироқ демографик вазиятнинг кескинлашуви, кишиларнинг онги ва дунёқарашидеги ўзгаришлар, азалий урф-одат ва қадриятларнинг емирилаётгани, ғарб оиласининг таназзулга юз тутаётгани, муҳожирликнинг тобора кескин тус олаётганини тасдиқлайдиган маълумотлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмасе керак. Аксинча, уларнинг барчаси оқилона фикрлайдиган ҳар бир одамни ўз мамлакати ва миллатининг истиқболи, инсоннинг бу ҳаётдаги ўрни, кадр-қиммати ҳақида ўйлашга, жамиятда рўй бераётган воқеаларга лоқайд бўлмасликка, турли мамлакатлардаги ижтимоий воқеа-ҳодисаларни қиёсий таҳлил этишга ундайди.

келмаган. Муаллиф муҳожирлик мамлакатни ҳалокат ёқасига олиб келади ва охири оқибат Америка тарихи, қадриятлари, тили, маданияти, эътиқоди, ажодларига кўра бир-биридан тубдан фарқ қиладиган турли халқларнинг бетартиб уюшмасига айланиб қолади, деб ҳисоблайди. Дарҳақиқат, статистик маълумотлар Бьюкененнинг бу хулосасини тасдиқлайди. Жумладан, ҳозирги вақтда асли келиб чиқиши латин-америкалик ва осийлик фуқаролар мамлакат аҳолисининг 15 фоизини ташкил этса, 2050 йилга бориб бу кўрсаткич камида 33 фоизга етиши мумкинлиги тахмин қилинмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, бу даврда АҚШда уч этник гуруҳ: латин америкаликлар, африкалик америкаликлар ва осийлик америкаликлар ҳукмронлик қиладди. Бошқача айтганда, ҳамон полиэтник ва муҳожирлар мамлаката бўлиб қолаётган Қўшма Штатларнинг тақдири кўп жиҳатдан америка жамиятининг негизидан ётган асосий сиёсий тамойил — шахс ва этник-маданий уюшмалар ҳуқуқлари масаласи кимнинг фойдасига ҳал этилиши, уларнинг қай бири устуворлик касб этишига боғлиқ.

Учинчи хатар — давлатларнинг парчаланиши ва ҳокимиятнинг миллий ҳукуматдан “дунё ҳукумати” деб аталадиган жаҳон миқёсидаги ҳукмрон кучга босқичма-босқич топширилиши. Бьюкененнинг таъкидлашича, ҳозирги вақтда миллий давлатларнинг ўз ўрнини “дунё ҳукумати”га бўшатиб бериши масаласи Уолтер Кронкайт, Струоб Тэлботт сингари сиёсий арбоблар, Федералистларнинг жаҳон ассоциацияси, ҳатто Бирлашган Миллатлар Ташкилотида ҳам очик-ошкора муҳокама этилмоқда. Глобаллашув жараёнининг асосий субъект ва ҳаракатлантирувчи кучлари манфаатларига хизмат қиладиган бундай савий-ҳаракатлардан кўзланган мақсад — миллий манфаат ва қадриятларга таянган анъанавий тафаккур тарзига зарба бериб, бутун дунёда гарбона андозаларга асосланган, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ҳамда маданий жиҳатдан ягона тамаддун ҳукмронлигини ўрнатишдан иборат. Бундай савий-ҳаракатларнинг хатарли жиҳати шундаки, унинг бошқа тамаддунлар, халқлар ва давлатлар учун қандай оқибатларни келтириб чиқариши, масалан, яқиндагина мустақилликка эришган

мамлакатларнинг миллий манфаатлари, анъана ва қадриятларига қай тарзда таъсир этиши мумкинлиги глобал ҳукмронликка интилаётган кучларни у қадар ташвишлантирмайди. Бу ҳол нафақат Осиё, Африка ва Латин Америкаси мамлакатлари, балки Фарб давлатларининг иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ва маданий тараққиётига ҳам ҳалокатли таъсир этиши, Бьюкененнинг таъбири билан айтганда, “Фарб тамаддунини суяб турган пойдеворнинг нураб кетиши”га сабаб бўлиши мумкин.

Тўртинчи хатар — насроний дин ва ахлоққа зид бўлган ғоя ва қарашларнинг сингдирилиши оқибатида азалий қадрият, урф-одат ва анъаналарнинг емирилиши.

Маълумки, Фарб мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг юксак чўққиларига кўтарилишида насроний қадрият, урф-одат ва анъаналар, диний ахлоқнинг аҳамияти беқиёс бўлган. Аниқроқ айтганда, насронийлик Фарб тамаддунини вужудга келтирган, унинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий тузумининг ғоявий-мафкуравий негизлари, миллий-этник онгининг маъно-мазмунини белгилаб берган етакчи омил сифатида хизмат қилиб келган. Аммо ўтган асрнинг сўнгги чораги ва XXI асрнинг бошларида аксарият ривожланган мамлакатлар ижтимоий, маънавий-маданий ҳаётида юз бераётган салбий ўзгаришлар, чунончи, азалий насроний қадрият ва ахлоққа зид қарашлар пайдо бўлаётгани ҳамда жамият ҳаётига изчил жорий этилаётгани Фарбдаги кўплаб мутахассисларни ташвишлантирмоқда. Жумладан, тарихчи Жон Нельсон Блэк бундай деб ёзади: “Инсоният тарихий тараққиётининг қайси даврига назар ташламанг, диний эътиқод ҳар қандай буюк давлатнинг пойдевори сифатида хизмат қилиб келганига гувоҳ бўласиз. Ҳиндистон, Хитой, Юнонистон, Африка ёхуд Жанубий ва Марказий Америка тамаддунлари бўладими — уларнинг барчасида бир хил жараёни кузатиш мумкин: тамаддунлар дин негизидан вужудга келган ва аксинча, қандайдир сабаблар туфайли анъанавий эътиқоднинг жамият ҳаётига таъсири сусайган ёхуд ундан бутунлай воз кечилган ҳолларда миллатлар, халқлар ва давлатлар таназзулга юз тутган”.

Бинобарин, “Фарбнинг ҳалокати”да ҳам ушбу масала четлаб ўтилмаган, аксинча,

у асарнинг ўзагини ташкил этади. Муаллиф насроний қадриятларнинг емирилишига сабаб бўлган асосий омиллар ҳақида фикр юритиб, ўтган асрнинг 60-йилларида содир бўлган маданий инқилоб, унинг ҳаракатлантирувчи кучлари ва назариётчилари ҳақида батафсил тўхталади.

Маданий инқилоб назариётчилари

1923 йили Маркснинг венгриялик издоши Лукач ва Германия компартиясининг бир неча аъзолари Франкфурт университети қошида андозаси Москвадаги Маркс-Энгельс институтидан айнан кўчирилган бир илмий марказга асос солади. Асосчилар роса бош қотириб, унга Ижтимоий тадқиқотлар институти, деб ном беради. Орадан бир оз вақт ўтиб, у Франкфурт мактаби деб аталади ва гуманитар илм соҳасида анчагина доврүк қозонади. 1930 йили собиқ марксист ва маркис де Саднинг ашаддий мухлиси Макс Хоркхаймер институт директори этиб тайинланади.

Тахминан ўша даврда мусиқа танқидчиси Теодор Адорно, руҳиятшунос Эрих Фромм ва социолог Вильгельм Райх Франкфурт мактабига келиб кўшилади. Аммо 1933 йили Германияда ҳокимият тепасига Гитлернинг келиши уларнинг фаолиятига чек қўяди. Франкфурт мактаби намояндларининг аксарияти яхудий миллатига мансуб ва марксист бўлгани сабабли, Учинчи рейхда уларга жой топилмайди. Франкфуртликлар “мафкурасини жомадонга жойлаб”, уммон ортига қочишга мажбур бўлади. Ушанда Оврупони тарк этган машҳур профессорлар орасида яқиндагина университетни битирган ва ҳали кўпчиликка нотаниш бўлган Герберт Маркузе ҳам бор эди. Қочқинлар Колумбия университетининг кўмаги билан Нью-Йоркда жойлашиб олади ва бор ақл-салоҳияти ҳамда истеъдодини уларга бошпана берган мамлакат маданияти ва маънавиятини емиришга сафарбар этади. Шундан эътиборан улар “янги марксист”лар ёки “маданий инқилобчи”лар деб атала бошлайди.

Франкфурт мактабида яратилган янги “қурол” — танқидий назария ана шу мақсадга хизмат қилади. Номи анча жозибали кўрингани билан, унинг моҳиятида яширинган фаолият Фарб тамаддуни асос-

лари — насронийлик, капитализм, оила нуфузи, патриархат, жамиятнинг иерархик тузилиши, анъаналар, жинсий чекловлар, садоқат, ватанпарварлик, этноцентризм ва консерватизмга тамоман зид эди. Мазкур назария намояндлари Фарб жамиятининг ирқчилик, шовинизм, миллатчилик, гомофобия, аксилсемитизм, нацизм ва фашизм ўчоғи эканини асослашга интилади ҳамда содир этилган барча жинойтлар унинг насронийлик маконида шакланган табиатидан келиб чиқади, деб ҳисоблайди. Вақти-соати келиб, танқидий назариянинг бевосита таъсирида одамлар кўнглида шакллантирилган “маданий тушкунлик”, бегоналашув, ишончсизлик ҳолати сабабли, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш имкониятига эга бўлишига қарамай, улар ўз мамлакат ва жамиятини муҳаббат ва садоқатга нолайиқ деб тасаввур қила бошлайди. Бундай ҳолатнинг пайдо бўлиши Франкфурт мактаби назариётчиларига жуда қўл келади. Чунки улар учун айнан “маданий тушкунлик” инқилобий ўзгаришларнинг дебочаси ҳисобланади. Аммо, франкфуртчилар назарида, улар режалаштирган инқилоб, синфлар ўртасидаги антогонизмга таянган пролетар инқилобидан фарқли ўларок, бевосита инсонга қаратилган эди. Бундай қараш жамиятнинг иқтисодий-сиёсий тузилмаларини эмас, биринчи галда, унинг маданияти ва қадриятларини, инсон онгини инқилобий ўзгартиришни назарда тутди. Бунинг учун ҳокимиятни куч билан ўзгартиришга уришнинг ҳожати йўқ. Негаки, янги инқилобчиларнинг фикрича, давлат — ҳар қандай сиёсий тизимнинг “ташқи қобиг”и, холос. Шундай экан, кишиларнинг қалби ва онгига бевосита таъсир этадиган маданий ва ижтимоий институтлар (оммавий ахборот воситалари, ўқув ва таълим масканлари, санъат ва адабиёт каби соҳалар) эгалланса бас — “ташқи қобик” емирилиб, сиёсий тизим ўз-ўзидан парчаланиб кетади.

Эътиборли жиҳати шундаки, янги инқилобчилар капитализмнинг иқтисодий ва сиёсий тизимини танқид қилишдан ҳамisha ўзини тийиб келган. Улар Фарб маданиятининг негизини ташкил этган насроний қадриятларни ижтимоий тараққиётнинг асосий душмани деб эълон қилади.

Маданий инқилобчиларнинг уқтиришича, ўқув юртларида яхудий ва насроний таълимотига оид қарашларни тарғиб этиш қатъий ман этилиши керак. Аксинча, болалар онгига турмуш тарзининг турли кўриниш ва шаклларига лоқайдлик, барча маданиятларга (бу ўринда асосан жинсий бузуқлик назарда тутилмоқда — **муаллиф**) нисбатан хайрихоҳ тўғуси сингдирилиши, жамиятда “репродуктив эркинлик”, шунингдек, ирқий, диний ва этник асосда таҳқирланишга йўл қўйилмаслиги лозим. Аслида эса маданий инқилобчилар эътиқод ва динларнинг тақдири ҳақида қайғураётгани йўқ; уларнинг асосий мақсади — бутун дунёда янги ахлоқ ҳукмронлигини ўрнатишдан иборат. Ана шу мақсадга эришиш учун ўқув юртларидан барча муқаддас китоблар, диний тимсол ва суратлар улоқтириб ташланиши, миллий урф-одат ва байрамлар бекор қилиниши ҳамда барча таълим масканлари янги ахлоқ, эътиқодни ўрганиш марказларига айлантирилмоғи даркор.

Бундай ғояларнинг пайдо бўлиши ҳамда уларни кенг тарғиб этишда Фарбдаги айрим маданият ва санъат арбобларининг, масалан, 60-йиллардаги энг машҳур “Битлз” гуруҳи ва “янги авлод шоири” мақомига даъвогарлик қилган унинг етакчиси Жон Ленноннинг ҳам “хизмати” бекиёс бўлган.

Хўш, “янги авлод шоири” кўшиқларида қандай ғояларни тараннум этган эди? У куйлаган кўшиқларининг бирига насронийликдан кейинги даврда жаннат ва дўзах, давлат ва миллат, дин ва эътиқод, мулк ва мулкчилик деган тушунчалар барҳам топади, деган ғоя сингдирилган. Бироқ, ажабланарлиси шундаки, ўзини “инстинктив социалист” деб ҳисоблаган ва узоқ йиллар мобайнида мулксизлик ғоясини тарғиб этиб келган “янги авлод шоири”нинг вафотидан кейин 275 миллион доллар миқдоридан сармояга эгалик қилгани, яъни ўша даврда дунёнинг энг бадавлат кишиларидан бири бўлгани аён бўлади. “Жон Леннон мероси” китобининг муаллифи Дэвид Нобелнинг таъкидлашича, кўшиқчи нимага интилаётгани ва нималарни кўзлаётганини жуда яхши билган. Чунончи, Леннон 60-йиллардаги интервьюларидан бирида айтган куйидаги гаплари билан кўпчиликни лол қолдирган эди: “Насронийлик ўлим-

га маҳқумдир. Унинг аста-секин сўниб, емирилиб кетишига заррача шубҳа йўқ. Бу шунчалик аён ҳақиқатки, мазкур масала юзасидан қандайдир баҳс-мунозарага мутлақо ўрин йўқ. Мен ҳақлигимни яхши биламан ва ишончим комилки, бошқалар ҳам тез орада бунга амин бўлади. Бугунги кунда шухрат бобида ҳатто Парвардигор ҳам биз билан тенглаша олмайди”. Фарб олами кўп нарасага гувоҳ бўлган, лекин бу қадр шаккокликка ҳали дуч келмаган эди.

Маданий емирилишнинг тарихий илдиэлари

Маълумки, ҳар қандай миллатнинг келажаги бўлмиш ёш авлоднинг дунёқараши дастлаб оилада, болалар боғчаси ва мактабда шаклланади. Чунки айнан шу даргоҳларда нимага эътиқод қилиш, нималарни қадрлаш ва қандай яшаш кераклиги ҳақидаги илк тушунча ва қарашлар болалар онгига сингдирилади.

Бироқ ҳозирги вақтда насронийлик, азалий қадрият ва аънаналар таълим масканларидан қувғин этилаётганини таъкидлаб, Бьюкенен маданий инқилобчиларнинг 1973 йили нашр қилинган ва кенг тарғиб этилаётган ғоявий-мафқуравий манбаларидан бири — “Гуманитар манифест”дан олинган айрим иқтибосларни китобхон эътиборига ҳавола этади. Мана улардан айримлари: “Ибодат қилаётган одамнинг Яратганга эътиқоди — исботлаб бўлмайдиган эскилик сарқитидир... Аънанавий ахлоқ бугунги кун талабларига жавоб бермай қолди... Ўлимдан кейин жаннатга туриш ёхуд жаҳаннам азобларига дучор бўлиш ҳақидаги ақида нафақат мавҳум, балки инсон руҳияти учун ўта хатарлидир...” ва ҳоказо. Бьюкененнинг фикрича, бундай қарашларни тарғиб этаётган, насронийликини ҳатто мактаб бўсағасига ҳам йўлатмаётган маданий инқилобчиларнинг саъй-ҳаракати билан ёш авлод қалби ва онгига ғайринасроний ғоялар сингдирилмоқда. Албатта, муаллифнинг бу фикрларига эътироз билдириш ёхуд уларни инкор этиш қийин. Аммо масалага жиддий ва холисона ёндашилса, насроний қадриятларга зид қараш ва таълимотлар куни кеча пайдо бўлгани йўқ, улар бир неча асрлар мобайнида шаклланиб келгани ҳамда Уйғониш, Ислоҳотчилик ва Маъри-

фатпарварлик даврларида илгари сурилган гоялар билан узвий боғлиқ эканини эътироф этишга тўғри келади.

Дарҳақиқат, ушбу маданий инқилобий даврлардан ҳар бири антик ва насроний мероснинг танқидий ўзлаштирилиши ҳамда синтези негизида шаклланган ва ривожланган. Масалан, мохиятан диний схоластикага зид бўлган **Ренессанс** даврида вужудга келган пантеистик дунёқараш замирида олам, инсон ва коинотга насбатан янгича қараш ва ёндашувлар илгари сурилади. Бу даврда инсоннинг мохиятини ўзига хос тарзда талқин этиб, унинг Яратган ва борлиққа муносабати тубдан ўзгаришига асос бўлган янги гуманистик идеал яратилади. Айнан шу даврда янгича дунёқарашнинг бош тамойили — теоцентризмдан антропоцентризм сари бориш ҳаракати, тенденцияси яққол намоён бўла бошлайди. Бу — насроний дин асосларига берилган дастлабки қақшатқич зарба эди.

Ислохотчилик даврида инсоннинг эътиқоди, Яратганга муносабати унинг ўзигагина тегишли шахсий масалага айланади ва айнан шунинг негизида индивидуализм асослари шаклланиб, ғарб кишининг фаоллиги ва эркинлиги учун кенг имкониятлар яратилади. Эндиликда кўплаб одамлар ҳаётнинг маъно-мазмунини эътиқод билангина боғламайди, улар бошқа ҳаётий мақсад, эҳтиёж ва манфатлар ҳам бўлиши мумкинлигини англаб етади. Аста-секин ижтимоий ҳаётда инсоннинг эътиқоди эмас, дунёвий жамиятда у эришган ютуқлар, “ёлғон” дунёдаги амаллар устувор аҳамият касб эта бошлайди. Яъни, ҳозиргидек фикрлаш, идрок ва ҳис этиш учун ғарб кишининг онги, дунёқараши, фикрлаш тарзи ва хатти-ҳаракатларида инқилобий ўзгаришлар рўй бериши зарур эди. Ислохотчилик даври ғарб жамияти ва ғарб кишини ана шундай ўзгаришлар сари етаклади. Бир неча асрлар мобайнида бу йўл Яратганга яқинлашишга эмас, аксинча, ундан янада узоқлашишга хизмат қилди. Бу дин асосларига берилган иккинчи кучли зарба эди.

Илм-фан ва рационализм гояларига йўғрилган **Маърифатпарварлик** даврига келиб, бу жараён мантиқий якунига етади. Бу даврда яшаб ижод қилган айрим мутафаккирлар диний эътиқоддан маҳрум

бўлган, фақат даҳрий кишилардан ташкил топган жамиятлар барпо этиш мумкинлиги тўғрисидаги қарашларни илгари суради. Масалан, Маърифатпарварлик даврининг гоявий асосчиларидан бири П.Бейль фикрича, инсонни эътиқод эмас, илмгина юксалтириши мумкин. Вольтер, Монтескье, Шопенгауэр, Ницше каби буюк файласуфлар асарларида бундан-да кескинроқ фикрларни истаганча топиш мумкин. XX асрда эса инсоният бошига мислсиз кулфатлар келтирган коммунизм ҳамда фашизм мафкураси, сиёсати ва амалиёти насроний қадриятларни тағ-томири билан суғуриб ташлаб, даҳрийлар жамиятини барпо этишни кўзлаган ва бу борада анча-мунча “ютуқ”ларни ҳам қўлга киритган эди. Бу — дин асосларининг заифлашуви ва инқирозига сабаб бўлган яна бир зарба бўлди.

Шундай қилиб, ўтган аср бошларидан ҳозирги вақтгача табиий ва гуманитар фанлар соҳасида эришилган улкан ютуқлар диннинг мавқеи пасайиши, эътиқоднинг сусайишига жиддий таъсир қилганини инкор этмаган ҳолда, диний қадриятлар емирилишининг асл илдизлари барча тамаддунлар, айниқса, Ғарб давлатлари ва халқлари тарихида гоаят муҳим ўрин тутган, юқорида зикр этилган уч инқилобий даврдан изланса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Эътиқодсиз ахлоқ бўлиши мумкинми?

Бьокененнинг таъкидлашича, ғарб кишии Люцифер (*насронийликда шайтон тимсоли, жаҳаннам ҳукмдори*) ёки Адам сингари қилмишининг оқибатини ўйламай, Яратганга шак келтириш, ҳатто Худо бўлиш мумкин, деган хулосага келган кўринади. У насронийликни инкор этиб, ўзича бундай мулоҳаза юритади: “Биология ва тиббиёт соҳасидаги ютуқларга таяниб, инсон ҳаётига чек қўйиш, уни узайтириш, вужудга келтириш ва клонлаштириш (кўпайтириш) усуллари яратилди. Ҳарбий технологиялар ёрдамида урушда талафотсиз ғалабага эришиш йўллари излаб топилди. Монетар молиявий сиёсат туфайли иқтисодий инқирозларнинг олдини олиш имкони туғилди. Бундан буён эркин бозор ва савдо-сотикқа таянган глобал иқтисодиёт сайёрамизда истиқомат қила-

ётган барча кишиларнинг фаровонлигини таъминлайди. Глобал демократия умумий тинчликнинг қарор топишига хизмат қилади, миллий ҳукуматлар ўрнига умумдунёвий ҳукумат пайдо бўлади. Яратган бизни парвоз қилишга ўргатди, ammo бундан буён унинг хизматига эҳтиёж қолмади. Йўлнинг қолган қисмини ўзимиз босиб ўтамиз...”

Бошқача айтганда, насроний қадриятлардан воз кечган Фарб тамаддуни тубсиэ жарлик ёқасига бориб қолди. Асрлар мобайнида унинг тараққиёт йўлини белгилаб берган “ахлоқий қибланома” кема ортига улоқтириб юборилди. Эндиликда у, бамисоли йўлини йўқотган йўловчи сингари тўғри келган томонга қараб ҳаракатланмоқда. Бу ҳол эътиқоддан воз кечиш, Яратгандан юз ўгиришнинг оқибатидир. Бир вақтлар Америка “ота”лари ҳам бу йўл боши берк кўчага олиб бориши мумкинлиги ҳақида огоҳлантирган эди. Масалан, Вашингтон миллатга қарата қилган сўнги муурожаатида бундай деган эди: “Динсиз, эътиқодсиз ахлоқ бўлади деб ўйлаш — хомхаёлликдир. Бойлик ва фаровонлик сари етаклайдиган йўлда биз эътиқод ва ахлоққагина таянишимиз мумкин”.

Америка маданий элитаси ажралишлар, аборт ва насроний қадриятларнинг емирилишини эркинлик сари тараққиётнинг ўзига хос муҳим босқичлари сифатида талқин этаётганини таъкидлаб, Бьюкенен бундай деб ёзади: “Маънавият ва ахлоқнинг мохияти хусусида яқдилликка эриша олмас эканмиз, у ҳолда қандай қилиб маънавиятни юксак жамиятни барпо этишимиз мумкин? Наҳотки юртимиз тақдирига бефарқ бўлмаган кишилар маданий инқилобчиларнинг бутун саъй-ҳаракати одамларни иймон-эътиқодидан қайтариш, Яратгандан юз ўгириш ва уларнинг онига “турмуш тарзининг барча шакллари тенг ҳуқуқлидир” қабилидаги ғаразли ғоя ва қарашларни сингдиришга йўналтирилганини пайқамаяётган бўлса?!”.

Оила институти инқироэи

Асарда таъкидланишича, ўтган асрнинг 60-йилларида Фарб мамлакатларида содир бўлган маданий инқилоб эр, хотин ва болаларни оилавий вазифалар, бурч ва масъулиятдан озод этиб, оилага бўлган ижти-

мой эҳтиёжни йўққа чиқарди. Бу ҳол оиланинг ижтимоий институт сифатида емирилишига сабаб бўлди. Қолаверса, туғишга қарши препаратлар, хизматингизга ҳаммаша тайёр гинекологлар ҳамда мўъжизавий дори-дармонлар ҳомиладан халос бўлиш, турли жинсий касалликларни даволаш масаласини зиммасига олиб, аёллар жонига ора киради. Бинобарин, бундай вазиятда никоҳга ўрин қолмайди. Шундай қилиб, жинсий инқилобнинг оммалашуви-га хизмат қилган, “эркин қизлар” ҳаётини ўта жозибали тарзда кўрсатган оммавий маданият таъсирида аёлларда жамоатчилик назаридан қолиш, Яратганнинг нафратига учраш, обрў-эътибордан жудо бўлиш, гуноҳдан кўрқиш ҳисси сўна бошлади. Бьюкененнинг ёзишича, “ҳукмронликини қўлга олган оммавий маданият кечаю кундуз азалий насроний қадриятларимизни камситиб, ҳатто аёлнинг эри ва болалари бўлиши табиий ҳаётий эҳтиёж экани ҳақидаги тасаввурлар устидан қулиб келди. Бугунги кунда жамиятимизда аёлни оналик вазифасидан буткул маҳрум этишга интилаётган кучлар пайдо бўлди... 1950 йили олти ёшли боласи бор аёлларнинг 84 фоизи уй-рўзғор ишлари билан шуғулланган ва яна ҳомиладор бўлишга имкон топган. Бугун эса, аксинча, бундай аёллар офисларда тўлиқ иш куни тартибиде ишлаб, фарзандли бўлишни ҳатто хаёлига ҳам келтираётгани йўқ”.

Бундай вазиятнинг вужудга келишида ўтган асрнинг бошларида аксарият Фарб мамлакатларида шаклланган ва бугунги кунга келиб ғоят кучли ижтимоий ҳаракатга айланган феминизмнинг “хизмат”и катта бўлган. Масалан, ашаддий феминист аёллардан бири Ш.Кронин “Жуиш Уорлд Ревью” журналининг 2000 йил февраль сониде чоп этилган мақолаэида оила-никоҳ масаласи тақдима тўхталиб, бундай деб ёзади: “Никоҳ бу — қўлликнинг бир шаклидир. Шундай экан, аёллар ҳаракати ана шу институтга қарши йўналтирилиши зарур. Негаки, никоҳ барҳам топмаган жамиятда аёлларнинг озод этилишига умид қилиш хомхаёлдир”. Афсуски, бу ғоялар таъсирида миллион-миллион америкалик аёллар оила қуриш ва бола туғишдан воз кечмоқда, барча динларда қораланган оиланинг ноанъанавий шакллари пайдо бўлмоқда.

Дейлик, 1970 йилдан ҳозирги вақтгача никоҳсиз яшаётганлар сони 523 мингдан 6,5 миллионгача, яъни 1000(!!!) фоизга ошгани, фақат тўрт хонадондан биттасида тўлиқ оила истиқомат қилаётгани, бир жинсга оид “никоҳ”лар кўпайиб бораётгани, яқка ўзи яшаётган америкаликлар мамлакат аҳолисининг 26 фоизини ташкил этаётгани фикримизни тасдиқлайди.

Хуллас, оила-никоҳ муносабатларининг инқироzi фарбона турмуш тарзининг азалий насроний кадриятлари саналган фидойилик, меҳрибонлик, садоқат, иймон-этикод каби фазилатларнинг фақат шахс манфаатларининг қондирилишига қаратилган индивидуалистик қарашлар томонидан сиқиб чиқарилгани билан изоҳланади. Бир сўз билан айтганда, Фарбнинг тақдири бугун кўп жиҳатдан аёлларга боғлиқ бўлиб қолди...

Унутилаётган тарих

Маълумки, халқни ўтмишидан маҳрум этиш учун унинг қандай пайдо бўлгани ва кимларнинг авлоди экани ҳақидаги билимларни хотирасидан “ўчириш” керак, холос.

Бугун Америка тарихини ўрганиш билан шугулланаётган кўпгина ташкилотлар Оруэллнинг “1984” асаридаги Ҳақиқат вазирлиги сингари иш тутади: мамлакат ўтмишига оид воқеа-ҳодисаларни сохталаштириб, унинг жиноят ва гуноҳларини исботлайдиган янги тарихни тўқиб чиқаришга, америкаликлар севадиган ва қадрлайдиган нарсаларга нафрат уйғотишга интилади. Бу саъй-ҳаракатлар кишилар қалбида ватанпарварлик, ватанга муҳаббат туйғуларини сўндириш, халқни маънавияти ва этикодидан маҳрум этиш, қисқача айтганда, америкаликларни ўзлигидан, асл тарихидан жудо қилишни кўзда тутади.

Китоб муаллифининг қайд этишича, боланинг онага нисбатан муҳаббати табиий равишда пайдо бўлса, ватанга ва юртга муҳаббат унинг онгига сингдирилмоғи, ўргатилмоғи даркор. Чунки бола айнан ўқиш, ўрганиш жараёнидагина туғилиб ўсган мамлақати ҳақида муайян тасаввурга эга бўлади. Американинг умумтаълим мактаблари зарурат туғилганда мамлақатни ҳимоя қилишга қодир бўлган фуқаро ва

ватанпарварларни тарбияламоғи, болалар қалбига Америкага нисбатан муҳаббат туйғусини жо этмоғи зарур. Буюк зотларнинг таржимаи ҳоли, тарихий ва бадий асарларни ўқиб, қўшиқларни тинглаб, мамлакатининг тарихи акс эттирилган санъат асарларини томоша қилиш жараёнида ёш авлод қалбида ватанга муҳаббат туйғуси юксалиб боради. Бу туйғу қанчалик кучли бўлса, унинг учун жон фидо қилиш, бутун халқни, ўз оиласини ҳимоя қилгандек, асраб-авайлаш ҳисси шунчалик зўр бўлади, деб уқтиради Бьюкенен.

Дарҳақиқат, яқин-яқинларгача ҳар бир америкалик ўқувчи Магеллан, Васко да Гама, Кортес, Генри Гудзон каби сайёҳлар номини беш қўлдек билган. Католик мактабларида болаларга француз ва испан сайёҳлари, авлиё Исаак Жокей, Жон Смит, Жеймстаун, Плимутрок ва Американинг “ота”лари — асосчилари тўғрисида сўзлаб беришган.

Бироқ ҳозирги вақтда Америка болалари ана шу буюк мерос ва тарихни ўрганишдан маҳрум этилмоқда. Натижада, Артур Шлезингер “Американинг тарқоклиги” асарида эътироф этганидек, “Халқни йўқ қилиш йўлида дастлабки қадам қўйилди — уни хотирасидан жудо этиш бошланди. Кейинги босқичда унинг китоблари, маданияти ва тарихи йўқ қилинади. Сўнгра кимдандир янги китобларни ёзишни, янги маданият ва тарихни ўйлаб топишни илтимос қилсангиз бас, халқ аста-секин ўзлигини ҳам, қандай пайдо бўлганини ҳам, кимларнинг авлоди эканини ҳам унутди-қўяди”. Бугун анъанавий Америка билан маданий инқилоб ўртасида бораётган муҳорабанинг мазмун-моҳияти ана шу масалага бориб тақалади.

“Ватанпарвар” тазйиқ остида

Бундан бир неча йил илгари суратга олинган ва кўплаб мамлакатларда намойиш этилган “Ватанпарвар” фильмида таълиқ актёр Мел Гибсон инқилобда иштирок этишдан бош тортган, француз ва ҳиндулар уруши қаҳрамони, етти боланинг отаси Бенжамен Мартин тимсолини зўр маҳорат билан яратган. Асарнинг дастлабки сахналаридан бирида баттол инглиз зобити Мартиннинг кўз ўнгида ўспирин ўғли-

ни ўлдиради; бош фарзандини ҳибсга олиб, уни қатл этиш учун олиб кетганда, ота яна кўлига қурол олишга мажбур бўлади. Мазкур фильмда тасвирланган воқеа-ҳодисалар Жанубий Каролинада рўй беради, Мартин тимсоли орқали эса “Ботқоқ тулкиси” дея ном олган Фрэнсис Мэрион ва ўша даврда донғи кетган партизанлардан бири Дэниэль Морганнинг кечмишлари тасвирланган. Ўша вақтда ўта шафқатсизлиги билан танилган полковник Банастр Тарлтон эса фильмда қаҳри қаттиқ инглиз зобитининг прототиби сифатида талқин этилган.

Ушбу фильмда эсда қоладиган икки ҳолат маданий танқидчиларни ғоят жунбушга келтиради. Биринчисида ўғлининг ўлдирилишини ночор ҳолатда кузатиб туришга мажбур бўлган Мартин, душманлар қишлоқни тарк этиши билан, ўн уч ва ўн ёшли болаларига мушкетларни олиб, ортидан юришни буюради. Улар ўғлини олиб кетаётган инглиз аскарларини пистирмадан туриб, отиб ўлдиради, яраланган сўнгги ҳарбийни эса Мартин томоғавк (*ҳиндуларнинг болтага ўхшаш қуроли — муаллиф*) билан чавақлаб ташлайди. Шундай қилиб, Мартин ўлдирилган бир фарзанди учун қасд олади, иккинчисини эса муқаррар ўлимдан сақлаб қолади. Иккинчи ҳолатда эса қасд олганидан ҳузурланиш навбати инглиз зобитига келади. Унинг буйруғи билан Мартиннинг ўнлаб қишлоқдошлари черковга қамалиб, бинога ўт кўйилади.

Фильмни кўрган америкалик айрим танқидчиларнинг фигони фалакка кўтарилади. “Бу фильмнинг тарихимизга заррача дахли йўқ. У қуруқ реклама, — деб ёзади “Бостон Гаральд” газетаси муҳбири Жеймс Верньер.

Кинорежиссёр Спайк Ли ҳам кинозалдан дарғазаб бўлиб чиқади. Унинг “Ҳолливуд репортер”га ёзган мактуби Америка маданий элитасининг кайфияти ва қиёфасини яққол намоён этади. “Мен, миллионлаб америкаликлар сингари, — деб ёзади у, — “Ватанпарвар”ни кўрганмдан кейин ғазабимни жиловлай олмадим. Ахир, бу очикдан-очик тарғибот, тарихни буткул бузиб кўрсатиш, сохта-лаштиришдан бошқа нарса эмас-ку! Масалан, уч соат давом этадиган фильмда

қулликни акс эттирадиган бирорта гап-сўз ёки сахнани учратмайсиз. Ваҳоланки, мамлакатимиз америка қитъасининг туб аҳолиси ва африкалик америкаликларга зулм ўтказиш, уларни тобе этиш орқали ривожланиб келган. Буни инкор этиш қонунни бузиш билан баробардир”. У Мартинни қулдор этиб кўрсатмагани, инқилобий жараёнларда иштирок этаётган ҳиндулар тасвирланган сахналарни асарга киритмагани учун фильм сценаристи Роберт Родартни айблайди. Фильмдаги сўнгги лавҳа — Мартиннинг ўттиз юздузчали америка байроғини даст кўтариб, инглиз аскарларига ташланаётгани акс эттирилган сахнани у кулгили деб баҳолайди. Бошқача айтганда, Лининг мактуби аксиламерикалик, аксилватанпарварлик ҳисси билан йўғрилган. Мактуб муаллифи унинг фикрига қўшилмаганларнинг барчасига жиноятчи тамғасини босади. Лининг таъкидлашича, ақли заиф ёки ашаддий жиноятчи одамгина ҳиндуларнинг таҳқирланиши, уларга зулм ўтказилишини тилга олмасдан, инқилобни қаҳрамонона, эзгу иш дея баҳолаши мумкин. Ўша замонлар Америкада яшаган қора танли кишиларнинг озод, бахтли ва хожасига вафодор этиб тасвирланиши эса жirkanч тарғибот эмиш...

Яқин-яқинларгача нафақат америкаликлар, балки бошқа мамлакатлар халқлари ҳам чексиз қизиқиш билан ўқийдиган сон-саноксиз китоблар, томоша қиладиган фильм ва спектаклларнинг бош мавзуси — табиат кучлари, босқинчи ва ҳиндуларга қарши қаҳрамонона курашиб, “Гарбни забт этган” дастлабки кўчманчи ва ковбойлар эди. Аммо маданий инқилобчи ва ревизионистлар кўзлаган мақсадига етди. Бугун жонидан кечган режиссёргина ҳиндуларни қоқоқ, кулгили ёки шафқатсиз қилиб тасвирлашга жазм этиши мумкин. Аксинча, улар “Кичик катта одам” ва “Қашқирлар билан рақс” фильмларида тасвирланганидек, табиатнинг чинакам ҳимоячиси, она замин ва ёввойи табиат ҳақида бошқалардан кўра кўпроқ қайғурадиган ҳамда улар билан уйғун ҳолда яшаётган кишилар сифатида акс эттирилади. Бу каби “асар”ларни кўрган одамнинг кўз ўнгида оқ танлилар тимсолида табиатнинг ана шундай тинч ва беозор “фарзанд”ла-

рини алдаб, уларга қирон келтирган, ғайрихлоқий йўлларга бошлаган шафқатсиз, дину диёнатсиз кимсалар гавдаланиши табиий.

Асарда маданий инқилобчиларнинг (Бьюкенен уларни “замонамиз толибонлари” деб атайди) мамлакат ўтмишига оид воқеа-ҳодисаларни тарих солномасидан чиқариб ташлаш борасидаги интилишлари қандай оқибатларга олиб борганини исботлайдиган кўплаб мисоллар келтирилади. Чунончи, мазмун-моҳиятидан қатъи назар, ирқчиликка тааллуқли воқеалар баён этилган китоблар тақиқлангани, мактаб дастурларидан Марк Твен, О’Коннор, Ли Харпер, Уильям Фолкнер, Ральф Эллисон ва Жеймс Болдуинларнинг асарлари аёвсиз тарзда чиқариб ташлангани афсус билан тилга олинади.

Маданий инқилоб Америка тарихида муҳрланган “буюк қахрамон ва давлат арбоблари” номларини ўчиришга, мактабларда янги ўқув дастурларини жорий этиш орқали ёшларни аجدодлари анъаналари, маданий меросидан маҳрум этишга ҳаракат қилаётир.

Қисқаси, Америка ўтмишига қарши кураш, ёш авлод онгини заҳарлаб, унинг миясига “янги тарих”ни сингдириш жадаллик ва муваффақият билан амалга оширилмоқда. Яқинда ўтказилган ижтимоий сўровларнинг бирида 55 нафар энг намунали коллеж ва университетларнинг 556 та юқори босқич талабасига АҚШ тарихига оид ўттиз тўртта савол билан мурожаат этилган. Олинган маълумотларга кўра, талабаларнинг учдан биригина Йорктаун остонасида жанг қилган америка генералининг номини айтиб бера олган. Талабаларнинг атиги 23 фоизи Мэдисон Америка Конституциясининг асосий муаллифларидан эканини билган, холос. Бу ҳол Америка ёшларининг ўз тарихи, анъана ва қадриятларига муносабати амалда қандай эканини яққол ифода этади.

Хуллас, иқтисодий, ҳарбий, ижтимоий, сиёсий, илмий ва технологик тараққиётнинг юксак чўққисига кўтарилган Ғарб тамаддуни янги мингйилликнинг бошига келиб, тарихий ривожланишнинг ғоят зиддиятли ва мураккаб босқичини бошдан кечираётгани, азалий қадриятлар ўрнини фақат шахсий манфаат, айш-ишрат, хузур-

ҳаловат майлларига йўғрилган “янги ахлоқ ва эътиқод” эгаллаётгани, ахлоқий қадриятлар ҳуқуқий меъёрлар билан алмаштирилаётгани, мухтасар қилиб айтганда, Ғарб тамаддунининг демографик, миллий-этник ҳамда маънавий асослари емирилаётгани, ҳатто Америкадек қудратли давлат ҳам давр таҳдидларига дош бера олмаётгани тобора аён бўлиб бормоқда. Ғарб мамлакатлари ҳаётининг турли соҳаларида юз бераётган жараёнларни ҳолисона тадқиқ этаётган мутахассислар асрлар мобайнида уларнинг тараққиётини белгилаб берган либерализм таълимоти замон талабларидан ортда қолаётгани, ғарбона индивидуализм таъсирида жамоавий масъуллик барҳам топаётгани, жамиятдаги ижтимоий, сиёсий, маданий табақалашув хатарли тус олаётгани, эркинлик — масъулиятсизликка, плюрализм эса — турли халқлар қадриятларининг қоришувига олиб келаётганидан ташвиш билдирмоқда. Бир сўз билан айтганда, Ғарб тамаддуни ғоявий-назарий ва мафкуравий жиҳатдан боши берк кўчага кириб қолаётгани бугун баралла таъкидланмоқда.

Эҳтимол, бу гапларнинг бизга нима дахли бор, деб ҳисоблайдиганлар ҳам бўлиши мумкин. Биз муҳтарам журнал-хонларимизга аввало ушбу асарни топиб ўқишни ҳамда мамлакатимиз тараққиётига тўсқинлик қилишга интилаётган кучларнинг асл мақсад-муддаолари, турли хавф-хатарларнинг мазмун-моҳияти ва оқибатлари ҳақида яна бир бор обдон мушоҳада юритиб, зурур хулосалар чиқаришни тавсия этган бўлур эдик. Мамлакатимиз Президентни Ислот Каримов ўзининг нутқ ва маърузаларида миллий маънавиятимизни турли хавф-хатарлардан, ёш авлодимизни зарарли таъсирлардан асраш ҳақида қайта-қайта огоҳлантираётгани бежиз эмас. Чунки бугун башарият ҳаётини издан чиқариш, уни неча минг йиллик анъана ва қадриятлари, асл инсоний қиёфасидан жудо қилишга қаратилган таҳдидлар тобора ошкора тус олиб, кучайиб бормоқда. Бьюкененнинг “Ғарбнинг ҳалокати” китоби бундай хатарларнинг оқибати қанчалик аянчли бўлиши мумкинлигидан барчамизни яна бир бор огоҳлантиради. Унинг маърифий кучи ва аҳамияти ҳам шунда.

ILM — HALOLLIK MAYDONI

Агар фанни улкан бир дарахт деб тасаввур қилсак, тадқиқотлар унинг илдизини ташкил этади. Зеро, илдиз қанчалик бақувват бўлса, дарахт шунчалик барқ уриб яшнайти, кўп ҳосил беради.

Ислом КАРИМОВ

Адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққулнинг ўтган сонда чоп этилган “Илми ким воситаи жоҳ этар...” эссесида илмдаги ҳалоллик ва сохтагарчиликлар хусусида баҳс юритилган эди. Мақола жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди. Таҳририятга кўплаб кўнғироқлар бўлгани, ушбу муаммо юзасидан бир нечта мақола тақдим этилгани бунинг далилидир. Филология фанлари доктори Нусратулла Жумахўжанинг журналхон эътиборига ҳавола этилаётган мақоласи ҳам ана шу мавзуга бағишланган.

Давлат ва жамият тараққиётини илм-фан ютуқларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Илм-фан гуркираган мамлакатгина тараққиётга юзланади. Истиқлол даврида ёш илмий кадрларга муносабат тубдан ўзгарди. Олий ўқув юртларида яратилган мукамал шарт-шароит, замонавий компьютер техникаси, хорижий мамлакатлардаги энг илғор ўқув ва илм-фан даргоҳларида таҳсил олиш имкони бунинг исботидир. 2005 йил баҳорида “Истеъдод” жамғармаси йўлланмаси билан хорижий мамлакатларда таҳсил олиб қайтган ёш иқтидорли олимларнинг анъанавий анжумани ўтказилди. Уларнинг маърузаларидаги кишини ҳайратга солувчи янги илмий куза-

тишлар, фикр-хулосалар, анъанавий миллий ва жаҳон илм-фани ютуқларини уйғунлаштириш тамойиллари, оламшумул глобал муаммоларга дадил қўл уриш жасорати мамлакатимизнинг қудратли илмий салоҳият захирасидан далолатдир. Бироқ бу — истеъдоднинг дастлабки нишонаси, холос. Унинг эндиги тарбияси ва такомил ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Республика Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация комиссиясига (эндиликда ОАК деб юритилади — **Н.Ж.**) тақдим этилган илмий даража талабгорларининг тадқиқотлари сифати ва савиясида бир қатор муаммолар борки, “ОАК Бюллетени”нинг кейинги сонларида эълон қилинган мақолаларда ҳам уларнинг айримлари тўғрисида ташвишли мулоҳазалар баён этилган. Биз ўша мақолалар муаллифларининг фикри ва ОАК нуқтаи назарини қўллаб-қувватлаган ҳолда илмий ишлар сифати, савияси ва самарадорлигини оширишнинг баъзи долзарб муаммоларини ёритишга баҳоли қудрат ҳаракат қилмоқчимиз.

Илмий мактаб кўрганмисиз?

Баъзан дилетантлик билан илмий даражани қўлга киритишга ҳаракат қилаётган, рад жавоби олса-да, “йиқилган курашга тўймас” қабилида чиранаётган даъвогар-

лардан “Илмий мактаб кўрганмисиз?” деб сўрагингиз келади. Илмий даражада талабгорлар Фанлар академияси илмий тадқиқот институтларидан кўра, кўпроқ олий ўқув юртларига мансуб; назаримизда, шу каби даргоҳларда чинакам илмий мактаб мухитини яратиш ва кучайтириш лозим.

Кейинги йилларда ёшлар рухиятида шундай бир иллат пайдо бўлдики, бунга ота-оналар ҳам, жамият ҳам лоқайд қарамокда. Бу — **сакраш фалсафасидир**. Баъзи ота-оналар фарзандларини бир неча синф оша “сакратиб”, мактабни муддатидан уч-тўрт йил олдин битиртирмоқчи бўлади. Бироқ ҳаётда “бир томондан ютса, бошқа томондан ютқазिश қонунияти” ҳам бор. Боланинг онгида, ақл-заковатида “сакраб” ўтилган синфларда ўзлаштириши зарур бўлган билим захираси ўрнида бўшлиқ пайдо бўлади. Аслида, чаламуллалик сабаби ҳам шунда. Чунки мактабда ўқитиладиган фанлардан ҳосил бўладиган билимлар бирлиги илмий-интеллектуал салоҳиятнинг асосидир.

Кейинчалик бундай ёшларнинг ўзи “сакраш”га ўрганиб қолади. Энди олий ўқув юртларининг босқичлари оша “сакраш”да давом этади. Улар расман ўқийди, амалда эса бошқа ташкилий ишлар билан машғул бўлади. Деканат ишларида гирдикапалак бўлиб дастёрлик қилади, тадбиркорлик билан шуғулланади ва ҳоказо. Шу суръат билан бакалавриятдан магистратурага, магистратурадан аспирантурага ёки олий ўқув юртидаги бошқа лавозимларга абжирлик билан сакраб ўтаверади. Қарабсизки, битирув ишлари ҳам, магистрлик диссертацияси ҳам бирпасда тайёр! Бу тоифа тадқиқотчилар бир сакраб фан номзоди, яна бир сакраб фан доктори бўлишни истаб қолади ва аксарият ҳолларда мақсадига эришади ҳам. Уларнинг диссертациялари илмга ҳеч бир янгилик бермайди, фан тараққиётида из қолдирмайди. Ачинарлиси шундаки, улар аспирантура ва докторантура тахсилларини расман ўтаган тақдирда ҳам илм уммони-га чинакамига шўнғий олмайди.

Бундай гаройиб ҳол, яъни илмий даргоҳларни битириб туриб, илмий мактаб кўрмаганлик нималарда намоён бўлади? Муҳокамаларда савол берсангиз, ҳимояга йўл олаётган диссертант бирорта ҳам диссертация ўқимаган бўлиб чиқади. Ва-

ҳоланки, илмга чинакамига киришиш учун ёш олим ўз йўналишидаги ўнлаб диссертацияларни ўқиб чиқиши ва кўплаб диссертациялар муҳокамасида фикр-мулоҳазалари билан қатнашиши керак. Кўчма маънода айтганда, илм қозонида қайнаши зарур.

Илмий муассасаларимиз ва олий ўқув юртларида жонли, қайноқ илмий жараёни юзага келтириш муҳим. Ҳозир эса, афсуски, гоҳо ўта расмиятчилик билан ёндашув тамойили етакчилик қилмоқда. Юзлаб илмий анжуманлар ўтказилади, тезис ва маъруза матнлари чоп этилади. Анжуманларда иштирокчилар маъруза қилишга арағ улгуради. Лекин энг муҳими — муҳокама жараёни йўқ. Аслида, анжуманда кўтарилган масалаларни қизгин баҳс асосида муҳокама қилиш, фикр алмашиш, маърузаларга баҳо бериш, тегишли ҳулосалар чиқариш зарур эмасми? Йўқ, қойилмақом тарзда уддаланган ташкилий-расмий андоза бунга имкон бермайди. Хулосалар ҳам олдиндан тайёрлаб қўйилади, хўжақўрсинга ўқиб эшиттирилади, вассалом. Айрим қатнашчиларда баҳсли фикр-мулоҳазалар туғилса ҳам, улар анжуманнинг дабдабасидан чўчийди, журъатсизларча ўз муносабатини изҳор этишни ўринсиз деб билади ва қимматли фикр-мулоҳазаларини ўзи билан қайтиб олиб кетади. Ахир, бўлғуси олимлар илмий анжуманларда фикр алмашмаса, тафаккур баҳсларида пишиб тобланмаса, устоз олимлардан ўғит ва сабоқ олмаса, илмий мактабни қаерда кўради?

Диссертация муҳокамаларини чинакам илмий мактаб даражасида ўтказиш ғоят муҳим омиллардандир. Маълумки, диссертация ҳимояга қадар бир неча босқичда муҳокама қилинади. Улар орасида тадқиқот тайёрланган ва у биринчи марта ҳимояга тавсия этиладиган илмий ёки маърифий даргоҳдаги муҳокама асосий ўрин тутади. Диссертациянинг “суяги” шу муҳокамада қотади. Аини муҳокама натижаси асосида у этилади ва тугал диссертация шаклига келади.

Модомики шундай экан, дастлабки муҳокамага тадқиқотнинг йўналиши ва мавзуи юзасидан қилни қирқ ёрадиган етуқ, салоҳиятли мутахассислар жалб этилмоғи зарур. Фан тармоқларида шундай мутахассислар бор ва улар муҳокамаларда синч-

ковлик, холислик ҳамда фидойилик билан диссертацияларни ипидан игнасигача таҳлил эта олади. Бундай таҳлилларнинг ҳар бири ёш тадқиқотчилар учун унутилмас амалий дарс бўлади. Зотан, диссертация-навислик малакаси ана шундай муҳокамалардагина шаклланади.

Афсуски, аксарият муҳокамалар аввалдан тайёрланган сценарий бўйича ўтказилади. Асосий мутахассислар четда қолиб, тадқиқотнинг сифати, савияси қай даражадалигидан қатъи назар, диссертантни қўллаб-қувватлаши муқаррар бўлган кишилар муҳокамага таклиф этилади. Оқибатда, муҳокама силлиқ ўтади, “илмий иш” эса хомлигича ҳимояга тавсия қилинади. Баъзан ҳатто амалда муҳокама ўтказилмай, мутахассисларнинг фикр-мулоҳазалари ёзма равишда олиниб, шу асосда баённома тузиб қўя қолинади. Айрим мутахассислар диссертацияни ўқимасдан ҳам, юзаки фикр-мулоҳаза асосида ишни ҳимояга тавсия этиб юбораверади. Ана шундай ҳолларда диссертант илмий-амалий мактаб кўрмай ҳимояга чиқади. Экспертлар “Бу иш қандай қилиб ОАКкача етиб келди?!” дея бош қотирадиган диссертациялар шу тариха пайдо бўлади. “Хайрихоҳлар” диссертантга фойда ўрнига билар-билмас зарар етказиб қўяди. Бундай тажрибадан воз кечган маъқул. Негаки, унинг охири бахайр бўлмайди. Зеро, чинакам холис фикр баҳслар, турли-туман нуқтаи назарлар тўқнашуви ҳосиласидир. Шайх Саъдий айтганидек, “Уч нимарса уч нимарсасиз пойдор қолмағусидурур: мол — тижоратсиз, илм — баҳссиз, мулк-мамлакат — сиёсатсиз” (Саъдий. Гулистон. Огаҳий таржимаси. — Огаҳий. Асарлар. IV жилд, 176-бет).

“Қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилда ҳам чиқади”, дейди доно халқимиз. Бир диссертациянинг тақдири шундай бўлди. Кафедранинг етакчи мутахассислари иштирокида диссертация жиддий муҳокама қилинди. Тадқиқотнинг камчиликлари кўрсатилиб, қайта ишлашга тавсия этилди. Аммо бу ҳол диссертант ва илмий раҳбарни қаноатлантирмади. Диссертант кафедра мудирининг қўйнидан кириб, қўнжидан чиқди. Кафедра мудирини хуфя равишда диссертация мавзуси бўйича ваколатли бўлмаган, масъулиятсиз, ўртамиёна мутахассисларнинг узук-юлуқ ёзма муло-

ҳазалари асосида қалбаки баённома тузиб, ишни ҳимояга тавсия этиб юборди. Диссертация ва унинг муаллифи кўз очиб юмгунча семинарлару етакчи ташкилотлардан “семизнинг оёғи саккиз” қабилида сакраб ўтди. Ҳимояда нуфузли шахслар “расмий тақризчи” ролини қойилмақом даражада уддалади. Лекин фан доктормлиги илмий даражаси учун тақдим этилган бу диссертация муаллифига ОАК томонидан рад жавоби берилди. Бу — илмий мактаб кўрмаганлик оқибати эди. Аммо, таассуфларки, диссертант илм футбол майдони, ОАК эса турли усуллар қўллаб гол уриб кетадиган дарвоза эмаслигини ҳанузгача тушуниб етмади. Казоказоларни ишга солиб, ахийри дипломини олди. Хўш, бу билан нима ўзгарди? Диссертантнинг илмий даражаси чинакамига кўтарилдими ёки давлат ва жамиятга бирор манфаат етдими? Дейлик, муаллифнинг маоши бирмунча ошган бўлса ҳам, бу дипломини олгунча у жамоатчилик олдида йўқотган обрўйига нисбатан арзимас бир нарсадир.

Илмий салоҳият — нодир ҳодиса

Шунинг учун бўлса керак, илмий даражали мутахассислар кўп-у, лекин чинакам олим санокли. Илмий салоҳият халқнинг бағридан табиий равишда, зарур таълим-тарбия, мағзи тўқ миллий заковат маҳсули сифатида етишиб чиқади. Жамиятнинг маънавий юксаклигини илмий салоҳият даражаси белгилайди. Илм равнақини таъминлаш борасида ҳукуматимиз амалга ошираётган кенг қамровли ислохотлар замирида ана шу мақсад мужассамдир.

Таассуфки, бу муҳим масалага юзаки ёндашув ҳоллари ҳам борки, сифат жиҳатидан яроқсиз диссертациялар ана шундай лоқайдлик натижаси ўлароқ кўпаймоқда. Ҳозирги кунда илмий салоҳиятга эга бўлмаган баъзи бир “тўра”ларнинг илмий-маърифий муассаса раҳбарлиги курсида ўтиргани ҳам сир эмас. Масалан, маъмурий идорадан бўшаган амалдорнинг нуфузли бир жамоада илмий ишлар бўйича раҳбар лавозимини эгаллаши илм-фан равнақиға қанчалик фойда келтирар экан? Ахир, мазкур жамоадаги истеъдодлар қисмати, илмий тадқиқотлар ривожини ўша кимса қўлида-ку! “Булбулни бойкушга тутқун

этмангиз”, дея куюниб ёзади атоқли шоиримиз Абдулла Орипов “Кўриқхона” шеърисида. Афсуски, айрим илмий-маърифий даргоҳларда булбуллар бойқушга тутқун этилган ҳолатлар йўқ эмас.

Илм шундай ноёб мўъжизаки, у манфаат исканжасига ҳеч қачон сифмаган, сифмайди ҳам. Баъзи раҳбарлар олий ўқув юртида ўқитувчи бор, барчаси илмий даражага эга бўлиши учун жиддий “курш”га киришгандек кўринади. Улар мажлисларда дағдаға оҳангида зудлик билан илмий иш бошлашни, фалон муҳлатда диссертация ёклаб, ҳар ойда камида биттадан илмий мақола чоп эттиришни талаб қилади. Агар шундай суръат билан илмий иш қилинмаса, бу шартлар бажарилмаса, домлалар устама ҳақлардан маҳрум бўлиши, аттестациядан ўтказилмаслиги, эгаллаб турган лавозимидан четлатилиб, ўрнига унвондор одам ишга олиниши ҳақида “ультиматум” кўйилади. Жамоа жон сақлаш илинжида таҳликага тушади, ўқитувчилар илмий иқтидорлари бор-йўқлигидан қатъи назар, кўзни чирт юмиб, жон-жаҳдлари билан қоғозга ёпишади ёки муаммони ҳал қилишнинг бошқа йўллари кидириб қолади. Саёз, хом-хатала мақолалар эълон қилинади, улардан худди шундай савиядаги диссертациялар ясаллади. Бояги “илмпарвар” раҳбар эса, “Мана, жамоанинг илмий салоҳияти менинг давримда бунчага ўсди, бир йилда фалонга диссертация ёқланди, яна шунча мақола эълон қилинди”, дея мақтаниб юришдан ҳам тоймайди.

Ваҳоланки, асл натижа нимадан иборат бўлаётганини илмий жамоатчилик яхши билади. Бу борада Президентимизнинг куйидаги сабоқларини эсламоғимиз лозим: “Ҳар бир олим — ўзига хос бир дунё. Илмий ишни ҳеч қачон буйруқ, топшириқ ва кўрсатмалар билан бажариб бўлмайди. Умуман, илму фанни ҳеч қачон қолипга солиб бўлмайди. Унинг ўзига хос ривожланиш қонуниятлари борки, биз буни албатта инobatга олишимиз керак” (Ислом Каримов. Асарлар. 2-жилд. Т., “Ўзбекистон”, 1996, 258-бет).

Дарҳақиқат, илмий салоҳиятни буйруқ ёки зўравонлик билан шакллантириш мумкин эмас. Мажбурлаш кўзбўямачиликни, сохтагарчиликни келтириб чиқаради. Ахир, илмий салоҳият ҳар кимга ҳам бе-

рилмаган. Шунинг учун баъзи бир олий ўқув юрти ўқитувчилари илмий иш қилиш, диссертация ёзиш, олим бўлиш масъулиятини зиммасига олмайди.

“Илм — ўзни билмақдир” деган ажойиб ҳикмат бор. Ушбу ҳикматнинг нозик маъноларидан бири шуки, ўзининг кимлигини, шахсий қобилият даражасини англай билиш ҳам илмдир. Мажбурият остида илмий ишга уриниш бировларнинг интеллектуал мулкани ўзлаштириш, мавжуд диссертацияларни бир оз ўзгартириш, бузиш йўли билан “янги” диссертация “ясаб” олиш, кимгадир буюртма бериб ёки “ҳашар усули”да диссертация ёздириш каби турли-туман номақбул тамойилларга кенг йўл очади. ОАҚда тўпланган ва у ерга келиб тушаётган диссертациялар оқимига юзаки қараганда, гўёки илм равнақ топаётгандек туюлади. Синчиклаб назар ташлаганда эса, уларнинг маълум бир қисми “манфаат исканжасидаги илм” экани сезилиб қолади. Улар илм равнақига, давлат ва жамият тараққиётига ўзига хос илмий янгилиги, кашфиёти билан хизмат қила олмайди. Илмий-мафкуравий бўшлиқни тўлдирди, холос. Шу боис илмий салоҳиятни кучайтиришнинг оқилона йўллари излаб топилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

“Антиплагиат” ўйлаб топиш мумкинми?

Илм оламининг мусаффолигини таъминлаш, кўзбўямачиликка барҳам беришнинг муҳим омилларидан бири кўчирмачилик (плагиат) ва буюртма асосидаги диссертациянависликнинг пайини қирқшидир. Кейинги вақтларда матбуотда кўчирмакашлик ижтимоий иллатга айланиб бораётгани, чинакам илмнинг йўлига ғов бўлаётгани ҳақида бир қатор мақолалар эълон қилинди. Бу ҳол ушбу иллатнинг хуружи пасаймаётганини, барҳам топмаётганини кўрсатади. Мазкур мақолаларда кўчирмакашлик фаолияти ва унинг муаллифлари очиқ-ошкор фoш этилган. Лекин бу иллатга қарши жиддийроқ чора-тадбир кўрилмаяпти. Шубҳасиз, кўчирмакашлик — жиноят. Қонунчиликда унга қарши жиноий жавобгарлик белгиланган. Бироқ миллий менталитетимиздаги бағрикенглик хислати кўчирмакашларни бу жазодан сақлаб келмоқда.

Аслида, ошкора ва сурункали тус олган кўчирмакашлик иллатига нисбатан муросасиз бўлмоқ зарур. Лоақал, маъмурий ҳуқуқий чоралар кўрилиши керак. Ёки компьютерга тушган вирусга қарши ишлатиладиган “антивирус”га ўхшаш бир “антиплагиат” дастури ишлаб чиқиш керакми-кан?.. Билъакс, жазосиз қолган қилмиш зимдан туп қўйиб, тобора кенг қамров билан палак ёзиб бораверади. Реал воқеликка назар солсангиз, галати манзарани кўрасиз. Ахир, бир марта матбуотда фош қилинган, кўчирмакашликнинг ўзи тийилмаса, илмий жамоатчилик унинг фаолиятдан огоҳ бўлган, кўчирмакашликнинг унинг устоз ва ҳомийларига нисбатан тегишли муносабат кўрсатмаса, муаммо қандай бартараф этилсин? Зотан, кўчирмакашлик — “суяк сурадиган” касаллик. 1989 йили “Муштум” журналида бир кўчирмакашликнинг фаолияти ҳақида салмоқли фельетон эълон қилинди. У эса раддия ёзиб, ўзини оқлашга уриниб кўрди. Кейин ўша журналда “Раддияга — раддия” рукнида яна бир жавоб мақола босилдики, бу унинг нобоп қилмишларини тугал исботлади. “Муштум”дек ҳажвий журналда фельетон орқали урилиш — шармандаи шармисор бўлиш деган гап! Бундай шармандаликка нисбатан илмий жамоатчиликнинг муносабати шаклланиши лозим эмасмиди? Афсуски, бундай бўлмади. Жамоатчиликнинг лоқайдлигидан у кимса устомонлик билан фойдаланди. Йиллар давомидан ўнлаб китоблар чиқарди. Ўзига қалқон бўлмоғи учун нуфузли амалдорларни ҳаммуаллиф қилиб олди. Докторлик диссертациясини ҳам ёқлади. Унинг илмий ишидан хабардор мутахассислар докторлик диссертациясида нақд 80 бет кўчирма материал борлигини, ҳимоя жараёнидаги хурмача ҳодисаларни ҳамон ичакузди ҳангомадек гапириб юради. Энг ажабланишли, шу кунларда ул “зоти шариф” кимлардир унинг “тадқиқот”ларидан кўчираларидан шикоятлар ёзиб, даъвогарлик отини суриб юрибди. Афтидан, ўғрини қароқчи урганга ўхшайди.

Бошқа бир плагиатнинг кирдикори нуфузли ҳуқуқшунослар таркибидан иборат комиссия томонидан текширилиб, айби тасдиқланди. У ўзи ишлаб турган олий ўқув юртида катта ўқитувчилардан бўшатирилган, бошқа ўқув юртида кафедра мудири лавозими билан сийланди. Ахир, бу

жиноятни рағбатлантириш-ку! Плагиатнинг қилмиши жамоатчиликка аён, у ҳақда матбуотда танқидий мақола чоп этилган, ихтисослашган кенгаш эса, гўёки ҳеч нарса бўлмагандек, мутахассис топилмагандек, уни бир илмий ишга тақризчи қилиб белгилайди ва ҳимояда мўтабар минбарни унга бериб қўяди! Хўш, бировнинг интеллектуал мулкига тап тортмасдан чанг солган, муаллифлик ҳуқуқини поймол этган шахс кафедра мудири сифатида лавозимини суиистеъмол қилмаслигига ким кафолат беради? Илмга хиёнат қилган, ўзгаларнинг ақлий мулкини ўмаришда пихини ёрган кўчирмакашлик расмий оппонент сифатида диссертацияни қандай таҳлил этсин, унга холис баҳо берсин?!

Тадқиқотнинг сифати, савияси, самардорлигини таъминлашнинг сохта диссертациялар тайёрлаб бериш иллати пайини қирқиш, замонавий технологиядан қинғир мақсадларда фойдаланишга барҳам бериш, ҳимоя ва тасдиқ жараёнлари ҳуқуқий тартиботига қатъий амал қилиш каби долзарб муаммолари ҳам бор.

Оппонентмисиз ёки адвокат?

Илмий ишларга талабчанлик мавзу танлаш ва уни тасдиқлашдан оқ бошланиши лозим. Бу борада мавзу долзарблиги бирламчи масаладир. Бир маҳаллар Тил ва адабиёт институти қошида республика бўйича филология йўналишида тайёрланадиган диссертациялар мавзуларини мувофиқлаштириш (координация) кенгаши жиддий ишлар, адабиётшуносликнинг энг долзарб муаммоларига оид мавзулар рўйхати тузилар, ёш тадқиқотчиларнинг илмий иш мавзулари шунга мувофиқ тасдиқланар эди. Кейинги йилларда ана шу кенгаш фаолият кўрсатмаяпти. Бу ҳол илмий ишларнинг сифати ва самарасига салбий таъсир этаётир. Натижада қачонлардир рад этилган мавзуларни қайта кун тартибига қўйиш, ишланган мавзуларни ўзгача шаклларда ҳимояга олиб чиқишга уриниш таъминлари пайдо бўлди. Чунончи, ўтган аср саксонинчи йилларининг бошларида бир йигит диплом иши қилиб ёзган мавзуни диссертация сифатида давом эттиришга бел боғлади. Аммо бу мавзу етакчи мутахассис олимлар томонидан унчалик долзарб эмас деб топилди ва илмга чан-

қоқ ўша йигит бошқа мавзуда диссертация ёзиб ёқлади. 2006 йилга келиб эса худди ўша — бир замонлар рад этилган мавзудаги номзодлик диссертацияси бошқа тадқиқотчи томонидан ҳимоя қилинди. Буни қандай изоҳлаш мумкин? Ўтган йигирма йил мобайнида илм ривожланиб кетиб, бирламчи долзарб мавзулар ишланиб, бошқа мавзу қолмади? Реал илмий воқеликка қараб бундай дейиш қийин. Аслида-ку, чинакамига чуқур тадқиқ этилса, ҳар қандай мавзу ўзини оқлар. Аммо, бу тадқиқот...

Ихтисослашган ҳимоя кенгашларининг таркиби ҳамда ҳимоя жараёнларини одилана ва холисона ташкил этишда ҳам гап кўп. Кейинги йилларда кекса адабиётшунос олимлардан бир гуруҳи оламдан ўтди. Адабиётшунослик майдони хувиллаб қолгандек бўлди. Зўр назарийчи олим, академик Иззат Султон, ўзбек адабий танқидчилигининг пирлари — академик Матёкуб Қўшжонов ва Озод Шарафиддинов, мумтоз адабиёт бўйича ёзилган диссертацияларнинг сарагини саракка, пучагини пучакка чиқариш салоҳиятига эга бўлган ҳақғўй, талабчан олимлар Абдуқодир Ҳайитметов, Абдурашид Абдуғафуров, Ботирхон Валихўжаев ва Бегали Қосимов вафот этгач, уларнинг ўрни жуда-жуда билиниб турибди. Бугунги ҳимоя кенгашларининг таркиби бирмунча заиф. Унда икки оғиз мустақил фикрини журъат билан айта олмайдиган, илмдан йироқлашган, йиллар мобайнида бирорта дуруст мақола эълон қилмаган айрим “мутахассис”лар ҳам бор. Биз қарияларни қадрлаймиз, ҳурмат қиламиз. Аммо эҳтиром билан илмий кенгаш аъзолиги талаблари — бошқа-бошқа тушунчалар. Зеро, муборак номлари зикр этилган атоқли олимлар ҳам нуруний зотлар эди. Бироқ улар олимлик бурчини умрларининг охиригача масъулият билан, ҳалол бажариб кетди.

Фикримизча, олимнинг ихтисослашган ҳимоя кенгашига аъзо қилинишида унинг камида икки-уч йиллик фаолияти, жумладан, илмий жараёндан узилмагани, яратган янги тадқиқотлари, чоп этилган китоб ва мақоалари инobatта олиниши ҳамда бу ОАК низомида белгилаб қўйилиши лозим.

Вазият шундай бўлишига қарамай, фан доктори илмий даражасини олганига кўп йиллар бўлса-да, баъзи олимлар бирорта илмий кенгашга, ақалли илмий семи-

нарга аъзо эмас. Негадир улар бирорта илмий ишнинг расмий тақризчилигига ҳам раво кўрилмайди. Уларнинг айби нима?..

Баъзан, ҳатто кўпинча диссертацияларга муайян мавзудан анча узоқ мутахассислар расмий тақризчи этиб белгиланади. Наҳотки, шу мавзуга мутахассислардан ким яқинроғу ким ҳаққонийроқ ва холисроқ баҳо бериши мумкинлигини оппонентларни белгилайдиган мутасаддилар билмас?

Бундай тақризчиларнинг маърузасини тинглаб, оппонентми у ёки адвокат, дея ўйга толасиз. Уларнинг битта “афзал”лиги “юмшоқ”лигидир. Бундай тақризчилар ишга жиддий киришмайди, танқидий мулоҳаза юритмайди, силлиқина тақриз ёзиб, ўқиб бера қолади. Бундай нутқларга Абдулла Қаҳҳорнинг “Қуюшқон” фельетонида жуда муносиб таъриф берилган. Диссертация нақадар бўшлигини шундай тақризчилар уюштирилганидан ҳам билиш мумкин.

Одатда, расмий тўсиқларни турли чигирикларни кўпайтиради, деб ОАКдан норози бўлинади. У ерда ишлайдиган заҳматкашларни бадном қилишга ҳам уринади. Хўш, илмий муҳокамалару илмий семинарларга чап бериб хом-хатала диссертациялар ҳимояга олиб чиқилса, ҳимоя эса ҳалигидай ўтса, ОАК яна нима ўйлаб топсин?!

Асрлар мобайнида илм-фан ҳалоллик, заҳмат ва сабот майдони саналган. Илмий тадқиқот чинакам ғайрат, шижоат, матонатли меҳнат маҳсули бўлгани учун ҳам ислом эътиқодининг комил инсон таълимотида “Илм — ибодатдан афзал” мазмунидаги ўнлаб ҳадиси шарифлар пайдо бўлган. Мол-дунё, мансаб-мартаба орттиришнинг йўллари жуда кўп. Бунинг учун тафаккур кўзгусини хиралаштириш шарт эмас. Зеро, буюк мутафаккир Алишер Навоий таърифлаганидек, илмни “воситаи жоҳ”га, яъни мол-дунё ва мансаб-мартаба орттириш манбаига айлантириш ўзини ҳам, халқини ҳам тўғри йўлдан оздириш билан баробардир. Илм йўлидаги сидку сафо — олимга камол, худпараст жохилга заволдир:

Илмдин орий — улуснинг

жоҳилу худқомаси,

Ўрганурга жидду жаҳд этган —

жаҳон алломаси.

ISHQ — QALBIMNING YOLG'IZ EGASI

Биламан: мен унинг тенги эмасдим,
Лекин себдим тенгсиз муҳаббат билан.
Ҳижрон тунларида бор эди қасдим,
Мен уни ўқидим ёниқ дард билан.

Қачондир юракка жазиллаб босган
Ишқ эди — Қуёшнинг тош узра йўли.
Биламан: мен унга ҳеч ким эмасман,
У — менга Тангрининг узалган қўли!

На ёғду бўлолдим, на Ойман тўлган,
Шамоллар пойида ўйнаган хасман.
Ёмғирлар қўлида титраб эзилган
Бир хазон баргчалик себилганмасман...

Биламан: у менга тақдир этмаган,
Умидлар ҳаққиға умримни қўйдим.
Ўз бағрини ўйган шамдай аламли —
Жимгина ёндиму жимгина куйдим.

Биламан: исми оқ — жисми қоралар
Бир маъсум себгимнинг дилини еди.
Минг эмас, милён йил кутганимдаям,
У мени барибир тан олмас эди.

Биламан, ҳаммасин энди биламан,
Мени барбод қилган шу ишққа қасам:
Худо ҳаққи севдим! Худо ҳаққи... кам —
Уни деб қанчалар тўкилган бўлсам!

* * *

Фаришта ва ҳур янглиз севилган,
Унутилган ғариб каби мени суйгин.
Китобингнинг орасида сақлаб қўйган
Бўтакўзнинг соғинчидай ёниқ, куйгун.

Атиргулнинг тушларига беркит мени,
Яшир мени, тополмасин токи ҳеч ким.
Вужудимда ёниб оққан сенинг қайғунг
Оғусидан қонлар ютай хаста-ичкин.

Севгин мени, оғриб севагин, оғриниб сев,
Қаҳр қилсам, тошлар отсам кечирмайин.
То қояга парчинланган телбадайин
Ишқингни бир афсун каби пичирлайин.

Руҳим аччиқ ишққа ташна, бир ханжарман —
Таҳликали, қўш томони ўтқир, кесқир.
Тиккалайин ҳаётингни икки бўлган,
Икки дунёнг эвазига берилган сир.

Бармогинга занжир урган қулф эмасман,
Мен — умринга сиртмоқ солган ҳалқадирман.
Сени шундай андуҳ билан унутаман,
Сенга шундай тўфон билан қалқадурман.

Мени соғин — минг йил яша, минг йил соғин,
Севгин қаттиқ, қаттиқ ҳажру азобим ҳам.
Бетаскин қут, беқадр қут, бир умр қут,
Мени сенга қайтармасин қодир Эгам...

Ишқинг дея ёниб адо бўлдим гарчанд,
 Юрагингга ҳеч ким мендек қайтолмасин!
 Қасам ичдим: шу кўнглимни бир Худодан
 Ўзга кимса меники деб айтолмасин!

* * *

Мен — жаннатдан қувилган Ҳавво,
 Кўзларимга ёруғ олам йўқ.
 Тентирайман зулматлар аро —
 Одамзод кўп, аммо Одам йўқ!..

Рухни қийнар тақиб меваси,
 Сир эдим севги шеваси?
 Сен севмасанг, севилармидим,
 Эй, кўнглимнинг ёлғиз Эгаси?!

Ер осмонга очади бағир,
 Топишаркан ўт ва сув охир.
 Нега У йўқ, не учун У йўқ?
 Бу оламда мен борман, ахир!

Ишқ нафаси келар ҳаводан,
 Қайда у нур, қайда у Одам?
 Сен борсан-ку, нега ёлғизман,
 Тушган бўлсак бирга самодан?

Тошларини ёғдирди ҳижрон,
 Бу ишқ мени енгди беомон.
 Қаҳринг шунча қаттиқ бўлмаса,
 Йиғлармидинг бошимда, осмон?

Азобларинг ўтди жонимдан,
 Тиглар занглаб битди қонимда.
 Дилимга кир қўлларин чўзиб,
 Изғиб юрар иблис ёнимда...

Вужудимни емирмаса гам,
Юрагимни билмас эдинг ҳам...
Мен севмасам, севилармидинг,
Эй, кўнглимнинг эгаси, Одам?!

* * *

Зулм ханжарлари санчилиб бўлган,
Севги чечаклари янчилиб бўлган,
Ҳақорат тўкилган, Ҳақ даргоҳида
Ҳақир жандалари титилиб бўлган.
Бир исён қонларда етилиб бўлган...

Осмон эшигини чертган қўлларга
Кишанлар урилган, чоҳлар қурилган.
Хиёнат дарчаси хийла очилган,
Умидлар узилган, аҳдлар бузилган.
Юзимни тупроққа босаман, во-я,
Заҳарлар ичилган, орлар кечилган...

Кўнгул ғорат бўлган заминга ўхшар,
Қандай жавоб берай бу қабоҳатга?
Юрагимни қора илонлар чақар,
Чаён малҳам қўяр кўр жароҳатга...

Макр тўрлари бу — тепадан тушган,
Ерга қоқилганман: ҳеч туролмаيمان.
Нафслар ҳавога кир нафас қўшган,
Бир лаҳза бошимни кўтаролмаيمان...

Айт-чи, кучимми бу ё ожизлигим?
“Дод” дейман, бўғзимда қотади фарёд.
Қайрилиб бир зарба бергим келади,
Бир зарб-ла барини қиламан барбод.

Улардан қўрқмайман, билониҳоя,
 Ҳар он кўзимга мил тортса ҳам сабрим.
 Сенга боқиб турган юзимни бир дам
 Сендан ўгиришдан қўрқаман, РАББИМ!

* * *

Руҳимнинг девона шамолларида,
 Ишқимнинг бўйида ақлдан озган;
 Кўнглимнинг қонидан бир гул ундириб,
 Баргига ўзганинг исмини ёзган;

Минг йиллик ўт тушган устихонига,
 Лаҳзалик умримга жонини тутган;
 Кўзларини чайиб сўзим қонига,
 “Севаман” деган-у, кейин унутган;

Ишқига пинҳона иқрор бўлган-у,
 Ошқора сиримни агёрга сотган;
 Худо даргоҳида қирқ йилда топиб,
 Бир қирғин лаҳзада қўрқиб, йўқотган;

Кетсам, дунёсига ўтлар қўйган-у,
 Қолсам, ошнолари гавго бошлаган;
 Кўнглимни Эгамдан тилаб олган-у
 Кейин вужудимни итга ташлаган;

Севгимдан Худога севилган, бироқ
 Севгимдан ўзимни гуноҳкор қилган;
 Қанча кетсам шунча бўлган яқинроқ,
 Қанча севаман шунча бегона бўлган;

Ҳукм қиличини кўксимга тираб,
 Атиргул гунчасин юракка туккан;
 Ўлсам, ғариб ишқим вайронасида
 Бир телба Мажнундек кўзёши тўккан;

Бир умр нур ичра яшаб туриб ҳам,
Бир тола нурымни кўрмаган инсон,
Сиз мени ҳеч қачон танимагансиз,
Мени себмагансиз... ҳеч қачон!

Энди ким деб атай, ким деб ишонай,
Дилимни кемирса ҳақорат тиғи.
Руҳимнинг қоронғу йўлақларидан
Умримни ёндириб келса бир йиги...

Менким,
“Мен — кимман?” деб тақдир эшигин
Тинмай ураётган муҳаббат хайли.
Бир буюк ишқ учун дунёга келган,
Аммо Мажнунини топмаган Лайли.

Кўнглининг кўкидан бир энлик настлаб,
Соясин ерларга солмаган бир гул.
Дилини... дилини Худога асраб,
Алдамчи хаёлга ўғирлатган гўл.

Зулм ва хўрликнинг довулларида
Умрини совуриб, парво қилмаган.
Ҳар ғаяр қошида минг бор ўлган-у,
Аммо ўлганини ўзи билмаган.

Заққумга айланган, заҳарга тўлган
Юрагим жомини ураман тошга.
Мен сизни бир умр кечиролмайман,
Сизга қайтолмайман, азизим, бошиқа...

Ҳар лаҳза юракка санчилган тиғдай,
Кўзимнинг қонида сузасиз аён.
Афсуски, мен сизни қаттиқ себганман,
Афсуски, мен сизни севаман ҳамон!

CHO'L PONONA MUNOJOTLAR

Мухаммаслар

* * *

Сабухий қилмаган махмур каби ҳолим паришондур,
Ва ёким ойкезар янглиз кетарман ҳар тараф, ёҳу!
Эй ишқ султонлари, айтинг, бу не сеҳру бу не жоду:
Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни йўқотдим-ку,
Асрлик тош янглиз бу хатарли йўлда қотдим-ку.

Бу йўлдан кетгучи келмас, на “келгай” дур, на “душвор” дур,
Бу йўлдур ёки йўлсизлик — гумоним аммо бисёрдур,
Бу йўлсизлик аро йўлчи эсанг, йўл изламак ордур,
Карашма денгизин кўрдим, на нозлик тўлқини вордур,
Ҳалокат бўлгусин билмай қулочни катта отдим-ку.

Ўшал денгизда гарқ бўлсам — буки оё хато, дўстлар?
Магар гарқ бўлмасам ҳам йўқ омонлик, не бало, дўстлар,
Бу не афюнки — сернашға, бўлибман мубтало, дўстлар,
Ажаб дунё экан бу ишқ дунёси, аё дўстлар,
Бу дунё деб у дунёни баҳосиз пулга сотдим-ку.

Бу ишқ бўстонида гуллар гаҳе алвон, гаҳе насрин,
Саболарга ялингайман уфурғил деб бўйин-атрин,
Ахир, ёдлаб менинг афғону зоримни асрларким,
Анинг гулзорида булбул ўқиб қон айлади бағрим,
Кўзимдан ёшни жў айлаб, аламлар ичра ботдим-ку.

Бўлуб олам бу олам ул каби кўрганми дилдорни,
Менингдек на мусулмон, на насоро — бир гирифторми,
Илоҳо, мазҳабим — ишқ, қил не қилсанг бу гуноҳкорни,
Қаландардек юриб дунёни кездим, топмайин ёрни
Яна кулбамга қайғулар, аламлар бирла қайтдим-ку.

Маломат қилмангиз ким деб, агар пинҳон эдим, дўстлар,
Қўйинг Фарҳоду Мажнунларни, чин дoston эдим, дўстлар,
Замон бегонаси, лек нодири даврон эдим, дўстлар
Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,
Қуёшининг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку.

* * *

Ким деманг, аввал-азалдан борману сўзонаман,
Эски бир афсонаман, Мажнун била ҳамхонаман,
Тори мўйдек ўт ичинда чорасиз тўлғонаман,
Мен дутор бирла туғишқон кўҳна бир девонаман,
Ул туғишқоним билан бир ўтда доим ёнаман.

Сўрсангиз аслимни — озор устига озорман,
Бор деганда йўқ ва лекин йўқ деганда борман,
Эй, агар ишқсиз эсанг, кет, сен била ағёрман,
Дилларида ғам тўла бечораларга ёрман,
Вақти хуш, ғам кўрмаганлардан тамом безорман.

*Икки торми икки дарё — бағрида гирдоб, хатар,
Икки дарё юрти пора, пора дилдан пардалар,
Икки дарё пардаи дил бирла андоқ навҳагар,
Мен дуторнинг торларига беркиниб олсам агар,
Пардаларнинг ҳар бири бергай бўлак ғамдан хабар.*

*Асли бу — оҳанг эмасдир, хаста кўнғил оҳлари,
Мустабид борлиққа қариши чорасиз титроқлари,
Токи хўрлик, зўрлигу, ҳақсизлик эрса ҳақлари
Пардалар узра юриб турган одам бармоқлари
Кўкрагимдан кўп босар, шундан бўлур толмоқлари.*

*Токи шоҳлик барқарордир турфа қурбонлар билан,
Токи ҳоқонлар гирифтор шухрату шонлар билан,
Эй жунун аҳли, ёнарсиз токи исёнлар билан,
Йўқ ишим ҳоким, амалдор, шоҳу ҳоқонлар билан;
Биргадурман доимо — ҳамдард бўлгонлар билан!..*

*Токи инсиз осдилар гоҳ, токи тигсиз сўйдилар,
Токи кўрдинг моҳиятни — кўзларингни ўйдилар,
Телба дунё шумлигидан то шу тахлит тўйди гар —
Аҳли ғамлар мен каби мажнунсифат галдир бўлар,
Шул сабабдан банданинг номини “галдир” қўйдилар...*

* * *

Тош, тиконлар пойимизни тилгуси,
Гоҳи имкон, гоҳи куч қирқилгуси,
Ҳақ йўли дор узра чунки бўлгуси,
Ҳақ йўлида ким фидодир билгуси:
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси.

Ухламас Ўрхунда тошлар, айтадир,
Орию моли талошлар айтадир,
Косаи сабр — кўҳна лошлар айтадир,
Етмаган, етган у дошлар айтадир:
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси.

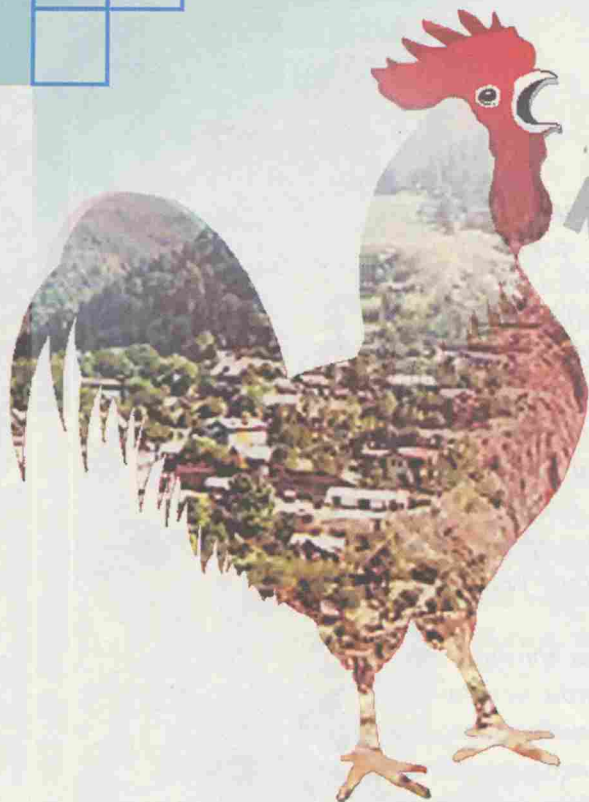
Хоҳ кураш гулханлари ичинда юр,
Хоҳи жимлик чодиринда четда тур,
Токи кўнгил матлабингдир эрк, зурур,
Токи кўнгил бахт эмас, ҳақ истаюр
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси.

Ўзбегим, жонсиз бегим, олғил сабоқ:
Бағрима боссам деган ҳар касга боқ —
Сабр косанг этди қўрқмай итялоқ,
“Итялоқ”ни унга қариши эт яроқ,
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси.

Кўп улуг йўл йўлчисиман, ётма, дил,
Чиқ қуёшдек ал-абад, лек ботма, дил,
Ғафлат — оғу тотли, андин тотма, дил,
Бас, кучингни дайди елга сотма, дил,
Ҳақ йўли, албатта, бир ўтилгуси.

Нодар ДУМБАДЗЕ

КО'Р НАМАК
КО'Р НАМАК
КО'Р НАМАК

Ҳикоя

Низом КОМИЛ таржимаси

Гудули Бережиани юз ёшга тўлганда унинг шаънига биров икки оғиз илиқ сўз айтмади. Шунга ҳам ота гўри козихонами — ана, қишлоқ қабристониди салкам юз эллик йил яшаб ўтганлардан қанчаси ётибди! Шундоқ бўлгандан кейин қўни-қўшнилар Гудулини табриклашни унутган бўлса унутгандир-да. У ёғини сўрасангиз, туғилган куни ўзининг ҳам эсига келгани йўқ.

...Ўша куни Гудулини саҳари мардонда “Лонгиноз” лақабли хўрози уйғотди. Қариянинг кўзи энг аввал қўшнининг итига тушди:

— Ха-а, падари қусур, яна тухум ўғирлагани келдингми? Йўқол, ўралашма бу ерда, очофат!

Кейин қўноқдан тушган хўрозига ўдағайлади:

— Қаллаи саҳарлаб мени уйғотгунча анови ҳарамингга қарасанг бўлмайдами, латтамахсум! Сенинг додингни Ардалион Брокишвилининг хўрози берсин-да!

Гудули хўрозга танбех бериб бўлгач, айвондан тушиб, ошхонага кирди. Ўчоқ олдида чўккалаб, кул босган кўмирни бери тортди-да, устига шох-шабба ташлаб пуфлай бошлади. Қуруқ шохчаларга ўт илашганидан кейин қумғон қўйди. Сув илигач, сут соғиладиган хурмачага

қуйиб, молхона томон юрди. Охур ёнида ётган сигир эгасини кўриб бир “мў”лаб кўйди.

— Хозир, хозир! — деди Гудули сигирнинг сағрисини силаб. Сигир кавшдан тўхтаб, ўрнидан турди. Гудули ўнг қўлини билагигача шимариб, уч оёқли пастак курсичани сигирнинг ёнбошига яқин сурди-да, ўтириб, қуруқшаб қолган елингга қўл чўзди. Хурмачага ипдай нозик сут толаси тизиллаб туша бошлади. Сут кўп чиқмади.

— Тамом бўпсан, шўрлик жонивор! — деди Гудули.

— Нима қилай, отахон, мен ҳам қаридим-да, — дея ўзини оқлаган бўлди сигир.

Гудули молхона эшигини ланг очиб, сигирни жўхориси ўриб олинган далага ҳайдади.

— Бор, қорнингни тўйғиз! Сен сигир эмас, тўқол эчкидан баттар махлук экансан. Илоё, бўриларга ем бўлгин... Бор, борақол!

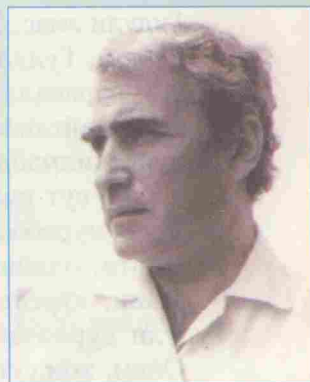
Сигир судралганча чиқиб кетди...

— Салом, Гудули!

Гудули сут соғилган хурмачани тиззасига қўйганча ёғоч кулбасининг пиллапоясида ўтирар, икки тоғ орасидан кўкка талпинаётган қуёш гардишига нигоҳини қадаган, ҳеч нарса ҳақида ўйламас эди.

— Салом, Гудули!

Гудули овоздан чўчиб кетди. Нок дарахти тагида бошини қашлаб Уча Мелимонадзе турарди.

Адабиёт қизиқ нарса-да! Яхши ёзувчи ёки яхши бир асар, орадан қанча йил ўтмасин, оҳанрабодай ўзига чорлаб тураверади. Мен учун ана шундай адиблардан бири — Нодар Думбадзе. Эҳтимол, унинг бир неча асарини (“Абадият қонуни”, “Оқ байроқлар”, “Кукарача”, “Хелладос”) ўзбек тилига ўйганим туфайли бу ёзувчига асир бўлиб қолгандирман. Думбадзе дунёдан ўтганига қарийб чорак аср бўляпти, лекин у менга ҳамон ғойибона ҳамроҳ, суҳбатдош.

1995 йили адибнинг “Хелладос” ҳикоясини таржима қилганимдан сўнг (“Тафаккур”, 1995, 3/4) “Бўлди энди, Думбадзени тинч кўяман, ортиқ безовта қилмайман”, деб ўзимга сўз берган эдим. Бўлмади. Орадан ўн икки йил ўтиб, яна унинг “эшиги”га бош уриб бордим...

Журналхонларга ҳавола этилаётган ушбу ҳикояда умумбашарий мавзу — инсонлараро меҳр-оқибат мавзуи қаламга олинган. Яширишнинг ҳожати йўқ, ҳикояда тасвирланган воқеалар баъзан ўзимизда ҳам учраб туради. Зора, айрим шаҳарпараст биродарларимиз асардан андак сабоқ олса...

Таржимон

— Гудули эмас, Гудули бобо! Неччи марта айтишим керак, мишиқи!

— Салом, Гудули бобо!

— Ха, баракалла.

— Ойим айтдилар, менга мураббо бераркансиз.

Гудули жилмайди:

— Балки сут ичарсан?

— Йўк, мураббо ейман.

— Бўпти, олдин сут ичасан, кейин мураббо бераман.

— Кани, кўрсатинг-чи...

Гудули хурмачани узатди.

— Ойим, хом сут ичма, деганлар. Касал бўпқолармишман. Ичмайман.

— Э-э, ойинг нимани биларди! Хотинларнинг ақли тўғрисидаги мақолни эшитмаганмисан? Майли, эшитмай қўяқол. Ихм, хом сут эмиш! Мана, мен туфилганимдан бери хом сут ичаман, тирик юрибман-ку?! Касал бўпқолармиш!

— Бўпти, ичсам ичақолай...

Уча нафасини ичига тортди, шу захоти...

Сут боланинг қорнини култ-култлаб тўлдира бошлади.

Гудули кулгидан ўзини аранг тийиб турарди. Нихоят, Уча хумчани оғзидан олди, лабларини енгига артиб, уни Гудулига узатаркан, аста минфирлади:

— Озгина ёрдамлашворинг...

Гудули индамай хумчани боланинг қўлидан олди.

— Менга қара, Уча, бугун мактабга бормаيسانми?

— Бугун якшанба-ку!

— Шанба бугун! — деди Гудули бамайлихотир.

— Нега шанба бўларкан? Якшанба! — деб такрорлади бола.

— Нахотки... Ё алхазар! Қариб, миям ҳам суюлиб қопти шекилли... — дея Гудули тиззасига шапати урди.

— Сизга нима фарқи бор, Гудули бобо? Мактабга бормасангиз, ишга бормасангиз...

— Шошма! Число неччи?

— Число — 28, кун — якшанба, ой — ноябрь, йил — 1970! — деди Уча сўзларни чертиб-чертиб.

— Ё тавбангдан кетай! — дея сапчиб ўрнидан турди Гудули.

Анграйиб қолган болага эътибор ҳам бермай хонага кирди, каравоти тепасига илиб қўйилган йиртма таквимга кўзини қадаганча узоқ туриб қолди, кейин устки варагини шартта узиб олиб, ҳалиги жойига қайтди.

— Нима бўлди сизга, Гудули бобо? — Уча қариянинг ёнига чўкиб, бошдан-оёқ унга хайратомуз нигоҳ ташлаб чикди. Гудули боланинг саволига парво қилмай чўнтагидан кўзойнагини олди-да, таквимдаги ёзувни хижжалаб ўқий бошлади:

28 ноябрь

Якшанба

Куёш чиқиши	— 8.06
Куёш ботиши	— 17.32
Куннинг узунлиги	— 9.26
Янги ой чикадиган кун	— 24 ноябрь
Ой чиқиши	— 10.55
Ой ботиши	— 20.31

Кейин варақ орқасидаги матнни ҳам синчиклаб ўқиб чиқди:

Биласизми?

Бир кунда одам қарийб 20 минг марта қадам босади, бир йилда — қарийб 7 миллион, 70 йилда — қарийб 500 миллион, бу — тахминан Ердан Ойгача бўлган масофани ташкил этади.

Гудули осмонга қараб, қуёшни кўрди, кейин нигоҳи ғарб томон силжиб сўнаётган ойга қадалди. Қизик, бир вақтнинг ўзида кўкда ҳам ой, ҳам қуёш бор эди. Гудулига ўша лаҳзада негадир ой жуда ҳам олисда тургандай туюлди.

Яна ўқишда давом этди:

Ер билан Ой орасидаги масофа 384 минг километр — экватор узунлигидан 9 марта ортик. Демак, инсон 70 йил мобайнида ер қуррасини экватор бўйлаб 9 марта айланиб чиқиши мумкин экан.

Гудулининг боши айланиб кетди...

— 70 йилда — 9 марта... Юз йилда-чи? Ўн, ўн бир, ўн икки марта...

У хиёл титраб турган қоқсуяк тиззаларига назар ташлади. Ва бирдан, худди экваторни ҳозиргина ўн икки марта айланиб чиққан одамдай, вужудида қонни аёвсиз симираётган даҳшатли бир ҳорғинлик сизди.

Кейин оёқларига қараб сўзини давом эттирди:

— Эшитяпсизларми? Агар биз шу юз йил мобайнида кишлоғимиздан чиқиб, Озургети орқали Батумига, Москвага, кейин Германияга, у ёқдан Америкага, сўнг Япония орқали яна Озургети ва уйимизга қайтиб келсак, она сайёрамизни ўн икки марта айланиб чиққан бўларканмиз... А? Зўр-а?

Гудули тиззаларини бир сийпалаб қўйди.

— Лекин бундай бўлмади... Ер шарини айланиб чиқолмадик... Аммо, Худо шохид, бирор дақиқа тиним билганимиз йўқ... — Қария синик жилмайди. — Буни қандок тушуниш керак? Бир жойда депсинаверган эканмиз-да? Йўқ, унақа эмас. Биз кўп йўл босдик! Нолимайман! Юз йил давомида мени хормай-толмай қишлоқ оралаб, уйма-уй, ховлима-ховли кўтариб юрганингиз учун сиздан мингдан-минг розиман! Раҳмат, кўпдан-кўп раҳмат! — Гудули яна тиззаларини силади.

1970 йил 28 ноябрь куни эрталабки соат саккизда Гудули Бережининг туғилганига юз йил тўлди. Қария шуни эслаши билан юраги тузоққа илинган беданадай типирчилашга тушди. Гудули кўрқиб кетди. Илгари, ёшлигида — отиш ёки пойга мусобақалари бошланадиган пайтда шунақа бўларди. Тағин, кураш бўйича мусобақа олдидан ҳам юраги дукурлагани рост. Унинг доимий рақиблари Керкадзе деган ака-ука эгизаклар эди, доимий томошабин эса уларнинг синглиси — Талико. Ўшанда бақувват юраги қинидан чиқиб кетаёзган. Лекин кўрқмаган. Энди бўлса... Гудули юрагини чангаллаганча тош қотди. Бир лахзада бутун ёшлиги кино тасмасидай шиғиллаб кўз ўнгидан ўтди. Салдан сўнг хаммаси жойига тушди. Юрак тинчиб, бир маромдаги одатий ва беминнат вазифасини бажаришга киришди. Гудули чуқур нафас олди, шунда ўпкаси мусаффо хавога лиммо-лим тўлганини ҳис этди. Енги билан пешонасига тизилган терни артиб, хушнуд жилмайди:

— Куллук, юрагим, миннатдорман! — деди у ва чап кўксини беозор сийпалаб қўйди.

Гудули ховлига тушди, ёлғизоёқ йўлдан азамат нокнинг соясига бориб ўтирди. Уча ҳам унинг изидан қолмасди.

— Жони оғримайдими? — деб сўради бола дарахтга санчиб қўйилган болтани силтаб тортаркан.

“Бошланди, — деди ичида Гудули, — энди саволи урчийверади!..”

— Қизиксан-а. Дарахтлар ҳам оғриқни сезадиган бўлса, одамзот у дунё-бу дунё гунохдан фориг бўлолмайди-ку!

Гудули навбатдаги саволни кутди, аммо Учадан садо чикмасди. У болтанинг дамига аста бармоғини тегизиб, тўнғиллаб қўйди:

— Оғрийди, каттик оғрийди!

Гудули болани чақириб ёнига ўтказди, унинг малларанг-қизғиш бошига кафтини қўйиб, секин гап қотди:

— Уча, бугун Гудули бобонг юз ёшга тўлди...

Уча қарияга ишонқирамай бир назар ташладию хахолаб кулиб юборди.

— Нега қуласан, тентак?

- Ўтган йили, ундан олдинги йили ҳам юзга кирмаганмидингиз?
- Вой галча-ей! Қанақиб ўтган йили юзга киришим мумкин?
- Неччига киргансиз?
- Тавба! Ўтган йили тўқсон тўққиз, ундан олдинги йил — тўқсон саккиз! Мана, бу йил — юз ёш-да!
- Йўғ-э! Доим бир хилсиз.
- Фирт чулчут экансан!
- Ойим айтадиларки, сизнинг ёшингизга ёш ҳам қўшилмасмиш, камаймасмиш ҳам... Бу чоли тушмагур вақтни тўхтатиб қўйган, дейдилар.
- Гудули жилмайиб турган Учанинг кўзига караб, бу нигоҳда ўзининг “борса келмас”га кетган болалигини кўргандай бўлди. Юзини четга буриб, секин сўради:
- Азроил бундан қочиб юради, демадими ойинг?
- Айтдилар.
- Вақтни тўхтатиб қўйибманми? Шундок дедими?
- Ха.
- Эх, бўталоғим, вақтни тўхтатишга мингта хўкизнинг ҳам кучи етмайди.
- Кимнинг кучи етади?
- Хеч кимнинг. Фурсати келганда вақтнинг ўзи тўхтайд.
- Уча чалқанча тушиб ётиб олди.
- Қаранг, осмонда ҳам қуёш, ҳам ой бор-а! — дея хитоб қилди у бир маҳал.
- Кўрдим, ўғлим, кўрдим.
- Қизик, қуёш билан ой бир вақтда чиқадими?
- “Тинкамни қуритади бу такасалтанг!” дея кўнглидан кечирди Гудули.
- Нега индамайсиз? Шунақаси ҳам бўладими?
- Бўлади. Осмон — Худонинг кўзи. Унга кун ҳам, тун ҳам сиғаверади! — деб тушунтирди қария.
- Худонинг кўзи борми?
- Оббо! Мунча эзмаланасан! — Гудулининг жаҳли чиқиб кетди.
- Айтинг-да!
- Мана, сенинг кўзинг борми?
- Албатта.
- Қани, юм-чи! Бўлақол. Нимани кўряпсан?
- Хеч нарсани. Қоп-қоронғи.
- Энди оч! Нимани кўряпсан?
- Хаммаёк ёп-ёруғ.
- Ха, баракалла. Худонинг кўзи ҳам шунақа. Бир вақтнинг ўзида бараварига кунни ҳам, тунни ҳам кўраверади.
- Худо Худо-да! — Уча туриб ўтирди. — Худо билан мен бараварми?

— Албатта, ўғлим, бараварсан-да! Бутун олам сеники! — дея Гудули болани бағрига махкам босди. Уча яна бир нимани сўрамоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, уни гапиртирмади: — Бўлди, бас қил! Бошим оғриб кетди.

Уча чолнинг бағридан чикди.

— Яна битта савол! Охиргиси!

— Қани, айт-чи!

— Эрталаб ойим, даданг аблах, разил одам, сенлар учун у ўлган хисоби, дедилар... Шу ростми?

Гудули гарангсиб қолди.

— Рост, ўғлим... — деди ўйчанлик билан. Кейин хато қилганини пайқади. — Лекин сен унақа дейишинг тўғри эмас! Нима бўлганда ҳам — отанг!

— Нега бўлмаса рост дедингиз?

— Ахир, шундай ўғилдан юз ўгирган одамни яна нима дейиш мумкин?!

Уча индамай ўрнидан туриб, дарвоза томон юра бошлади.

“Чакки қилдим шу гапларни гапириб! — дея ўкинди ичида қария.

— Фарзандга ота фариштадай кўринади... Унинг разиллигини бу норасида қаёқдан билсин?!”

— Уча! — деб қичқирди Гудули.

Бола оркасига қарамай кетаверди.

— Уча, қайт, ўғлим!

Уча тўхтади.

— Менга қара, чирогим. Отанг ёмон одам эмас. Мана биз аблах-миз, бошқалар аблах! Нима, хазилни ҳам тушунмайсанми?

Уча унга ишонкирамай ер остидан қараб қўйди.

— Бу ёққа кел, ўғлим! — дея қўл силкиб, болани ёнига чорлади Гудули.

Ва бирдан серрайганча қотиб қолди... Аввалига, менга шундай туюляпти, деб ўйлади. Аммо... икки сони орасида маккор, шармсиз бир харорат пайдо бўлганини аниқ-равшан хис этганидан сўнг... интихонинг ибтидоси бошланганига ақли етди.

— Ё Тангрим, шарманда қилма! — дея ингради қария. Аммо Тангрининг қулоғи том битган эди. Олдини шилта қилиб бўлган кайнок пешоби энди тиззаларидан пастга қараб ўрмалаётган эди.

— Уча, ёрдамлаш! — деди Гудули ихраб. Бола у томон чопди-ю, етиб келолмади. Қария тиз чўкиб, хўнграб юборди.

Орадан бир соатча ўтгач, Гудули сал ўзига келди.

— Энди уйингга бор, ўғлим.

— Ойимни чакираман!

- Йўқ, кераги йўқ. Боравер.
 — Ойимга айтаман!
 — Йўқ, дедим-ку!
 — Нега йиғладингиз бўлмаса?
 — Шунчаки хазиллашдим, алдадим сени. Қани, бир синаб кўрайчи, Уча Гудули бобосини яхши кўрармикин-йўқми, дедим-да.
 — Бугун кун бўйи мени алдамоқчимисиз?
 — Йў-ўқ. Эсим кирди-чикди бўлқолган-да, қаричилик... Бор, ўғлим, энди мени холи қўй... Бир оз дам олай...
 Уча кета бошлади. Дарвозага етганда оркасига ўгирилди.
 — Бораверсанг-чи, кайсар!
 Уча чиқиб кетди.

Гудули дарахтга суянганча бўшлиққа лоқайд назар соларди. Миясида ҳеч қандай ўй йўқ — фақат ҳадсиз-худудсиз бўшлиқ... Бутун борлиқ сукутда. Қишлоқ ҳам, ер ҳам, осмон ҳам сукунат уммониға фарқ бўлган. У шундоққина оёқлари остига пишиб ўтиб кетган ноклар тўкилиб, ёрилаётганини кўриб турарди-ю, лекин пақиллаган товушларни эшитмасди. Узун тарновда чопкиллаётган булоқ суви нақд рўпарасида, аммо унинг жилдираши кулоғига кирмасди. Ана, шабада жўхорининг қовжираган барглари олдига солиб қувиб юрибди, лекин уларнинг шитир-шитирларини қани эшитса! Кўриб турибди: даладан тўйиб қайтган сигири дарвоза олдида “мў” лаяпти, хўрози Лонгиноз четан деворга чикволиб қанот қоқяпти, “қу-қу” лаяпти, аммо Гудули сигирнинг “мў” лашини ҳам, хўрознинг қичқирини ҳам эшитмас эди. Ҳаммаёқ жимжит. Тиқ этган садо йўқ. Фақат интиқлик, сўнгсиз, юракни эзадиган мубҳам бир интиқлик. Нокка суяниб тошқотган Гудулининг ўзи ҳам шу тобда болта кўтарган одамни интизорлик билан кутаётган ва курт-қумурсқалар дастидан танаси илма-тешик бўлиб кетган кўхна дарахтга ўхшарди. Ҳолингга вой, Гудули Бережиани, шўринг курсин!

...Тушқунлик исқанжасида қолган Гудули шу алфозда яна анча вақт ўтирди. Кейин аста-секин ўзига кела бошлади. Қалбида умид учқунлари йилтиллади. Юраги яна ишга тушиб, томирларида қон югурди. Гудули олдин юрак уришини, кейин сигирнинг “мў” лаши, сувнинг жилдирашини, сўнг эса хўрози Лонгинознинг қақағлаганини эшитди. Гудули ҳаётга қайтди.

— Худога шукр!.. — деб пичирлади у ва битта-битта босиб уйига қараб юрди. — Ўзингни тут, Гудули! Ҳеч нарса бўлгани йўқ... Ҳали ҳеч нарса бўлгани йўқ... Тасодиф бу... Ростдан ҳам ҳеч нарса бўлмагандир? Менга шундай туюлгандир, холос?..

Гудули қуёшга қаради — офтоб хийла ғарбга силжиган эди. Кейин аста зинапояга оёқ қўйди. Биринчи зина... Иккинчи... Учинчи...

Бешинчи... Шунда бирдан дунё яна ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Яна оламни сукунат босди. Гудули яна боягидай маккор ва шармсиз хароратни туйди. “Чоли тушмагур вақтни тўхтатиб қўйган...” Бу гапни ким айтганини эшлагга улгуролмади — гушпа зинапояга ағдарилди.

— Салом, мухтарам Гудули!

Гудули кўзларини очди.

— А? Нима дейсан, Ксения? — деб сўради чол афтини буриштириб. Шу тобда бировга кўринишни сира ҳам хохламасди.

— Уча ховлиқиб келиб, Гудули бобомнинг мазаси қочиб колди, деди. Шунга...

— Ҳечкиси йўқ, азизим! Юрак эркалик килиб туради-да... Мана, ўтиб кетди...

— Балки бирор ёрдам керакдир, мухтарам Гудули? Ё дўхтир чақирайми?

— Йўқ, йўқ, Ксения! Шарт эмас!

“Бошланади энди — дўхтир, касалхона, минг хил порошогу таблетка, жикқа-жикқа укол... Э, Парвардигор!..”

— Валерьянка берайми?

— Йўқ, йўқ.

“Кимга кераги бор бунақа хаётнинг? Валерьянка эмиш!”

— Валидол-чи?

— Керак эмас валидол!

— Нима қилай бўлмаса, мухтарам Гудули? — деди аёл тоқатсизланиб.

— Ҳеч нарса керак эмас менга, азизим! Бор, уйингга бор.

“Бу ҳали холва... Ҳадемай узун-қиска бўлиб бошқа қўшнилар кириб келади... Яна шу савол-жавоб... югур-югур... Э, Худо!”

— Ярамас Уча ўлим тўғрисида бир нималар деб валақлагандир-да... Ҳойнахой, ойим айтди, деган... Шошмай турсин, кўради кўради-ганини!

— Қўйсанг-чи, Ксения, қўйсанг-чи!

“Намунча чакаги очилди... Илгари оғзига талқон солиб юрар, эди шекилли...”

— Кимдан чикди ўзи бунақа гап? Илойим чипқон чиксин унақа тилга!

“Нега ўзини қарғаяпти? Уча ёлғон гапирмайди-ку!”

— Э, бўлди-да энди! Уйингга борсанг-чи!

— Бугун тувилган кунингиз экан, мухтарам Гудули! Яна юзга киринг!

— Раҳмат, раҳмат, Ксения!

— Нахотки, шаҳардаги жигарларингиз келмаса? Юз ёш-а! Ҳазил гапми?!

— Келишади, албатта келишади!

“Бир ой ўтар, икки, уч ой ўтар... Кейин хамманинг жонига тегаман... Касал боқиш кимга ёқади...”

— Бу дунёда фарзандлари билан мақтанишга ҳадди сифадиган одам бор бўлса, ўша — сизсиз, мухтарам Гудули! Бири Ботумида, бири Потида, яна бирови Кутаисида, тўнғичингиз Тбилисида. Тўртови ҳам олим, обрў-эътиборли... Дарвоқе, неваралар нечта, мухтарам Гудули?

— Авлодимиз ҳаммаси бўлиб йигирма уч киши, лекин бундан нима наф? Ёнимда ҳеч ким йўқ.

— Унақа деманг, мухтарам Гудули! Бахтли одамсиз.

— Ҳа, албатта...

“Қачон гапи тугайди бу вайсакининг?”

— Ҳозир бориб болани олдингизга чиқарвораман.

— Ташвишланма, Ксения. Бир оз чўзилсам, ўзимга кепқоламан.

— Зарур бўлиб қолсам — тортинманг, ўз кизингиздай чақираверинг.

— Раҳмат, азизим!

— Тузалиб кетинг, мухтарам Гудули!

— Омон бўл, Ксения!

Аёл кетди. Гудули уни маъюс нигоҳ билан кузатиб қолди. Ана, кетяпти — ёш, дуркун... Гудули бўлса зинапояда ялпайиб, куз офтобининг заиф тафтида иштонини қуритиб ўтирибди. Э, Худо! Қодир Эгам! Нега мени бунчалик шарманда қилдинг?!

...Инсоннинг табиати ғалати! Ёш ва соғлом одамни кўрганида ўзининг қари ва хасталигидан ўкинади. Лекин бошқа биров ундан ҳам қарироқ ва дардмандроқ эканини ўйлаб, хотиржам бўлади, кўнглида умид ёлқинланади. Мана, бугун ҳам Учани бағрига босиб турганида “Э, Парвардигор, шу боланинг ёшлигини менга бергину эвазига хоҳлаган нарсангни олавер!” деган ўй Гудулининг кўнглидан неча бор ўтди экан? Ҳозир эса, узоқлашиб бораётган Ксенияга қараб туриб “Ё Раббим, менга шу аёлнинг ёшини бергину ўрнига нимани истасанг олавер!” деган гап ўтди кўнглидан.

Ва шу захоти ўзидан жирканиб кетди. Худо унга юз йил умр ато этганига шукр қилмаганидан қаттиқ хижолат бўлди.

Қуёш ботгунга қадар эрталабки уятли ҳолат яна уч марта такрорланди... Шундан кейин Гудули Бережани, ер кўксини юз йил тепки-

лаган мўйсафид ғарб томонга қараб чўккалади ва бошини эгиб, офтобга таъзим қилди:

— Алвидо, қуёш, беадад миннатдорлигимни қабул эт!

— Эй инсон, не сабадан менга миннатдорлик изҳор қиляпсан? — дея ажабланди офтоб.

— Меҳрибонлигинг учун, мана юз йилки, ҳар тун адоғида мени тонг қувончидан баҳраманд этганинг учун!

— Арзимаиди, табаррук инсон! — деди қуёш ва кўздан ғойиб бўлди.

— Раҳмат сенга, олам чароғи!

Гудули дарвоза олдида “мў”лаб турган сигирни ҳовлига киритди. Сигир одатдагидай тўппа-тўғри молхонага бориб, соғилишини кутди. Гудули унинг сағрисини узоқ силади-ю, лекин соғмади...

— Бугун дамингни ол, жонвор, бемалол кавш қайтариб ётавер. Иккиламчи, ташаккуримни ҳам қабул эт!

— Нима учун ташаккур айтяпсиз? — дея ҳайрон бўлди сигир.

— Лоақал ҳар куни эрталаб оғзим сутга тегиб тургани учун!

— Ош бўлсин! — деди сигир ва охур ёнига чўкди.

— Раҳмат сенга, говмишим!

Гудули орқа ҳовлига ўтди, ухлаш учун кўноққа тизилган товукларига назар солди, товукхона эшигини ёпиб чиқиб кетишдан олдин Лонгинознинг қип-қизил тожини меҳр билан сийпалади.

— Эртага мени хоҳлаган пайтингда уйғотавер. Энди хайрлашамиз, мингдан-минг раҳмат сенга!

— Ие, нега раҳмат дейсиз? — дея таажжубланди хўроз.

— Ҳар куни эрталаб, канда қилмай мени уйғотиб турганинг учун!

— Арзимаиди! — деди хўроз ва уйкуга кетди.

— Ташаккур, Лонгиноз!...

Гудули исчинокни хум ёнига қўйди, кейин хум оғзига босилган лойни авайлаб кўчирди-да, чўккалаб қопқокни очди. Ўттиз пудли хумда узоқ вақт димиқиб ётган тоза мусаллас вишиллаб атрофга ўткир хид таратди. Гудули одамни элитувчи мана шу хид омухта бўлган ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди. Сўнг шошмасдан қовоқ чўмични ёнбошлатиб хумга ботирди. Қулк, қулк, қулк — чўмич шаробга тўлиб бораркан, қария таниш ва қадрдон бу товушга энтикканча кулоқ солиб турди. Кейин чўмични олиб, унга аста лабини теккизди:

— Офарин сенга, эй бодаи ноб! Офарин сенга, бебаҳо токнинг сеҳрли шарбати! Миннатдорлигимни қабул эт!

— Нега унақа деяпсиз? — Хумдан чиккан овоз акс садодай эшитилди.

- Шунинг учунки, сен юз йил мобайнида яхши кунларимда ҳам, ёмон кунларимда ҳам менга содиқ хабибу ҳамнафас бўлдинг!
- Кайфингиз таркамасин! — деди хум ух тортиб.
- Ташаккур сенга!..

Гудули пастаккина стол ёнида ўтирибди. Қўлида мусаллас тўла пиёла. Айвон устунига илиб қўйилган исчиروقнинг хира шуъласи қариянинг бошига тушиб турибди. Икки юзидан оқаётган кўзёшлари соқолини ювиб, столдаги зофора нон билан пишлоқ устига томчила-япти — Гудули Бережиани йиғларди...

Бир соат бурун Гудули ҳовлини айланиб чиқди. Омочни ушлаб кўрди — ейилиб кетибди. Болтани қўлига олди — ўтмаслашган. Ўрокка кўзи тушди — ўришга ярамайди. Белкуракка каради — чириб, учи қайрилиб ётибди. Ҳатто олдида, столда турган пичоқ ҳам пиёзнинг пўстидай бўпқопти... Темирки вақт зугумига чидамабди, инсон қанча чидаши мумкин?!

Мана шу илоҳий шаробни ўртага қўйиб қасам ичишга ҳам тайёр — Гудули умрига ачинмайди. Гудули билади — у касал эмас. Шунчаки чарчаган, ейилиб тамом бўлган — вассалом! Анови омоч, болта, белкурак ва пичоқ каби яроксиз холга келган.

Хамма нарса — ер ва осмон, уй ва ҳовли, сигиру товуклар билан хайрлашиб бўлди. Аммо тенгдоши нок дарахти билан узок, жуда узок видолашди.

— Алвидо! — деди у нок танасини қучоқлаб. — Орамизда энг бардошли мавжудот сен экансан! Илдизларинг бақувват, елкаларинг осмонни тутиб турибди... Сулоламнинг уч авлодини соянгдан баҳраманд этдинг, яна қанчасига хизмат қилишингни Худонинг ўзи билади! Мана, салкам бир асрдирки, хар йили бехато ҳосил берасан, ҳамон дуркун, тетик ва бардамсан. Сен ҳовлимнинг юпанчи ва кўркисан, қишлоғимнинг жамики қушларига бағри кенг ошёнсан. Раҳмат сенга, кадрдоним!

— Қуллук! — деб қўяқолди дарахт. У ўзининг иззатини биларди.

“Шон-шараф сенга, табиат, — дея қўнглидан кечирди Гудули, — донолигингга балли! Сендан кейин мана шу дарахт, ер, осмон ва қуёш барқарор бўлишини ҳис этиш — қандай бахт!..”

Сўнгги миннатдорлигини Гудули ўз юрагига, кўзи, қулоқлари ва ақл-идрокига изҳор этди.

— Нима учун? — деб сўради юрак таажжубланиб.

— Нима учун бўларди? — деди Гудули. — Юз йил давомида менга бирор марта ҳам хиёнат қилмадинг. Қўзим, қулоқларим, қўл ва ақл-идроким ҳам шунча йил беминнат хизмат қилди. Бу камми?

— Арзимаиди, Гудули, арзимаиди! Энди дам олай... Жуда толик-канман, Гудули!

— Раҳмат сенга, юрагим!..

“Хў-ўш, энди она-бола билан хайрлашиш қолди. Ха-а қургур-эй, исмлари нима эди-я?.. Бу ёғи яқин қолганда хотирамдан жудо қилма, Парвардигор! Онаси-ку майли, боланинг исми нима эди? Қодир Эгам, хижолатга қўйма, боланинг исмини эслат!”

Аммо Худодан садо чиқмади. Гудули на онанинг, на боланинг исмини хотирлай олди.

Шундан кейин айвон панжараси ёнига бориб, кичқирди:

— Хо-ой, қўшни!

— Кулоғим сизда, мухтарам Гудули!

— Кимсан?

— Ксенияман, ким бўларди! Танимадингизми?

“Ксения... Ксения... Хайрият-э... Ксения...”

— Бола уйдами?

— Учами?

“Уча! Ха, ха, Уча эди исми...”

— Ксения, хозир уйимда бир воқеа бўлади... Қисқаси, шундоқ қилгинки, бола ўксиб қолмасин...

— Нималар деяпсиз, мухтарам Гудули?

— Илтмос, қўшнилар йиғилмагунча болани олдимга қўйма...

— У нима деганингиз, мухтарам Гудули? Ҳазиллашяпсизми?

— Хайр энди, Ксения! Худо шохид, ҳаммангизни яхши кўрардим, миннатдорман сизлардан! Раҳмат!

— Гудули, отахон, нима бўлди сизга?!

Гудули хонага кириб, эшикни беркитди.

— Гудули!!!

Бирдан қарсиллаб ўқ узилди. Шунақа қаттиқ пақилладика, атрофдаги уйларнинг деразалари зириллаб кетди...

Гудули Бережианини дафн этишга бутун қишлоқ аҳли келди. Издихом орасида қариндош-уруғлар ҳам анча-мунча эди-ю, аммо уларнинг қайғураётгани кўпам сезилмасди. Бунинг устига, тўнғич ўғил Димитрий тобут тепасида эмас, ховлидаги нок тагида хўмрайиб турар, шу ерда қаққайиб, келганларнинг таъзиясини қабул қиларди.

Димитрийнинг ёнига мен ҳам бордим.

— Бандалик. Худо сабр берсин.

— Э, қўйинг-э, Нодар Владимирович! — деди у зарда билан. — Бандалик, дейсиз-а! Чоли тушмагур юзимизни ерга қаратди! Одамларнинг кўзига қандай қараймиз энди?!

— Начора, кўргилик. Кутилмаган иш бўлди-да...

— Секин айтасизми! Қип-қизил шармандалик! Ўртоқларимга нима дейман? Нима деб тушунтираман? Тбилисида биз билан бирга туринг, десам, кўнмади. Ойингнинг қабрини ташлаб кетмайман, деди. Қаёқдаги сигир, товукларни рўкач қиладими-ей! Худо сакласин! Тиррақи бир сигир билан ола-пес хўрозни деб умрини ўтказди-да шу ерда! Уй ҳам тўкилай деб турибди қаранг. Учасиз яшаёлмас эмишлар! Тавба! Ўз отанг шунақа деб турса-я!..

— Уча? Ким у?

— Қаёқдан биламан. Қўшнинг боласи эмиш. Отаси ташлаб кетган. Бу ёқда тайёр хомий бор-да! Ўша мишиқига ота ўрнида эканлар. Э, бунақа тирик етимлар Грузияда сон мингта!

Нима дейишга ҳам ҳайрон бўпқолдим. Кетмоқчи эдим-у, Димитрий хали гапини тугатмаган эди:

— Хеч нарсадан зорикқани йўқ. Хотиним Париждан иссиқ кўйлак-иштон келтириб берди. Э, қай бирини гапирай! Дафн маросимини кўрдингизми? Қишлоқ қишлоқ бўлиб бунақа маросимни кўрганмикан? Кўрмайди икки дунёда ҳам! Отам қайсар эди, қайсарлигича кетди!..

— Сизга нима деб тасалли беришни ҳам билмайман...

— Тасаллининг кераги йўқ. Миннатдорман сиздан!

— Омон бўлинг...

— Қаёққа? Хафа бўламан-а. Илтимос, анови столга, соябон тагида ўтирганларнинг ёнига ўтинг. Хў Митуша, меҳмонга қара!

Таъзияхонага радиокарнайлар ўрнатилган, уларнинг товуши Моцартнинг мотам куйидан ҳам баландроқ янграётгани сабабли Димитрий овозини кўтариб гапирётган эди.

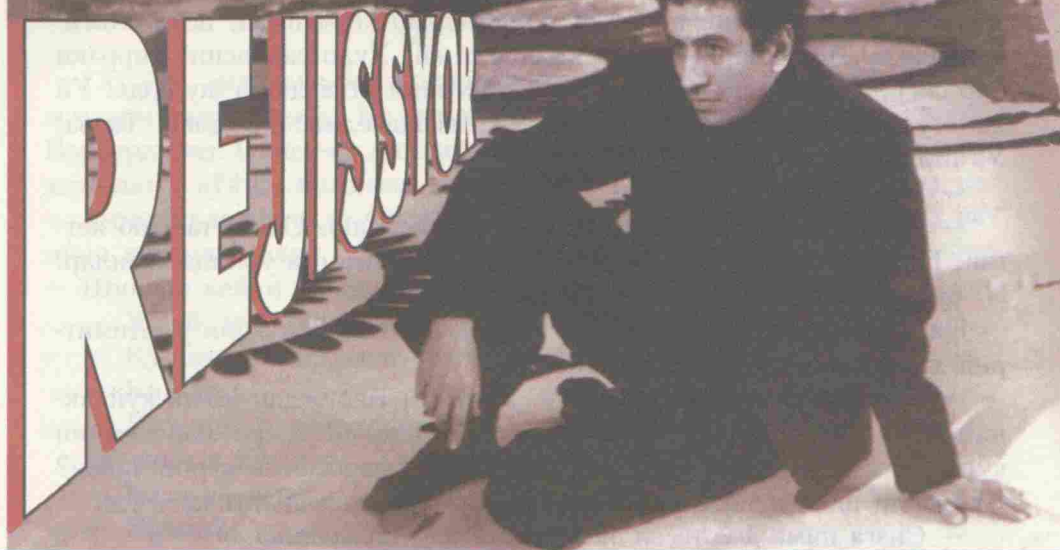
Қайфи ошиб қолган Митушага бир амаллаб чап бердиму ховлини тарк этдим. Дарвозага етганимда ерда ўтирган етти ёшлар чамасидаги малласоч болага кўзим тушди. У тиззасига бош қўйганча юм-юм йиғларди.

— Исминг нима, болақай? — деб сўрадим энгашиб.

— Уча Мелимонадзе! — деди у менга ер остидан қараб, кейин бирдан хўнграб юборди.

— Бошинг тошдан бўлсин, ўғлим! — дедиму томоғимга бир нарса қадалиб, ховлидан тез чиқиб кетдим.

Кейин беихтиёр орқага бир ўгирилдим. Бу пайтда кўрнамак ўғил иккала қўлини силкитиб нутқ сўзламоқда эди. Таъзияхонага ўрнатилган радиокарнайлар ғовури Моцартнинг мотам куйидан ҳам баландроқ бўлгани боис унинг сўзларини эшитмадим.

Баҳодир Йўлдошев сийратига бир назар

1974 йили йигирма саккиз ёшли йигит Ўзбекистоннинг энг нуфузли театри — Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрига бош режиссёр этиб тайинлаганида кўпчилик бу ҳолга хийлагина истеҳзо билан қараган эди. Чунки Маннон Уйғур, Етим Бобожонов, Аброр Ҳидоятлов, Обид Жалилов, Лутфулла Нарзуллаев, Тошхўжа Хўжаев каби машҳур санъат арбоблари ишлаган, Шукур Бурҳонов, Олим Хўжаев, Сора Эшонтўраева, Наби Раҳимов, Зайнаб Садриева сингари улуғ санъаткорлар фаолият кўрсатиб турган театрга ёш бир йигитнинг бош режиссёр бўлиб етакчилик қилиши фавқулодда бир ҳодиса эди. Аммо ҳар қанча истеҳзо ва ҳайрат уйғотмасин, бу ҳол рўй берган, реалликка айланган эди. Тақдирнинг ҳикматини қарангки, бу йигитнинг номи бежиз Баҳодир деб қўйилмаган экан...

Санъаткорлик унинг насабида бор эди. Отаси Турсунбой Йўлдошев ўша кезлари театрда созанда бўлиб ишлаган, она-

си Ширинхон Мелиева эса актриса бўлган. Баҳодир Йўлдошевнинг ижодий камолотида бу муҳит ҳал қилувчи омил бўлгани аниқ.

Баҳодир дунёга келгандан бери театр билан ҳамнафас. Туғилибдики, театрда кўкрак эмиб, театрда тетепоя бўлиб, театрда улғайди. Айниқса, уч ёшга тўлар-тўлмас онаси Ширин Мелиева Каттакўрғон театрига директор этиб тайинлангач, ётар-турар жойи театр бўлиб қолди. Секин-аста ёш болалар образи бўлган спектаклларда рол ижро эта бошлади.

Ўша кезлари Зиннат Фатхуллиннинг “Ғунчалар” пьесаси анча доврўқ қозонган эди. Шу асарда персонажлардан бири гўдагини қутига ташлаб кетади. Каттакўрғон театридаги спектаклда ана шу “ташландиқ бола” ролини Баҳодир Йўлдошев ижро этди.

Унинг илк “режиссёр”лиги ҳам болалигидан бошланган. Баҳодир аканинг ўзи беш-олти ёшларида жажжи томошалар қўйганини эслайди. Аммо унинг режиссура ва актёрлик билан чинакамига шуғулла-

ниши еттинчи синфларда ўқиб юрган кезларига тўғри келади. Каттақўрғон шаҳар “Маданият уйи” қошида очилган театр студиясида илк бор Михаил Лермонтовнинг “Маскарад” шеърий драмасини саҳналаштирди. Ўша кезлари Баҳодирнинг “Маскарад”дан кейин фикр-хаёлини банд этган ва сўнгра бутун умри давомида тарк этмаган асар Шекспирнинг “Ҳамлет” трагедияси бўлди. Орадан чамаси қирқ йилча вақт ўтгач, Баҳодир Йўлдошев “Ҳамлет”га садоқатини бундай ифодалаган эди: “Ҳамлет — менинг дўстим. Мен ҳар тонг унинг ёди билан уйғонаман, у билан бирга дунёдан нафратланаман ва у билан бирга шу дунёни севаман” (“Дунё наҳот шунчалар гўзал!..” Наим Каримов билан суҳбат. “Тафаккур” журнали, 1995, 1-сон).

Алалхусус, Ҳамлет ва шу каби мураккаб образлар дунёсида ўзлигини излаётган йигитча мактабни тугатиб, Тошкентга келади. Театр ва рассомлик институтида Ўзбекистон халқ артисти Тошхўжа Хўжаевдан сабоқ олади. Ўқиш билан бирга Ҳамза номидаги академик театрда (ҳозирги Миллий академик театр) режиссёр ёрдамчиси бўлиб ишлаш бошлайди. Устозларининг “Олтин девор” (Т.Хўжаев), “Бухоро” (А.Гинзбург) спектаклларида ассистентлик қилади. 1970 йилдан бошлаб режиссёр сифатида фаолият юритади. Ўша кезлари академик театрнинг бош режиссёри бўлган А.Гинзбург “Сенинг завқу гайратга тўлиқ ёшлигинг менинг тажрибаларим билан кўшилса, театр учун фойдали нимадир чиқар” деган фикрда унга мустақил ишлаш учун имконият яратади. Бундай бағрикенгликдан руҳланган ёш режиссёр кетма-кет спектакллар саҳналаштириб, аста-секин тилга туша бошлайди. 1974 йили не-не улуғлар ишлаган ва ишлаб турган отахон театрга бош режиссёр этиб тайинланганининг сабаби ҳам ундаги билим ва салоҳият эди. Бу катта ишонч эди. Аммо ҳалол меҳнат ва юксак истеъдод тўғрисида қозонилган ишонч эди. Унинг дастлабки самараси Фридрих Шиллернинг “Қароқчилар” пьесаси асосидаги спектаклда намоён бўлди. Чунки бу айни ўтган асрнинг 60-йиллар адоғи — 70-йиллар бошларида театрга кириб келган ниҳоятда умидли ва ғоят истеъдодли бир авлоднинг дастурий спектакли эди.

Ноҳақлик дунёсига қарши исён кўтарган бош қаҳрамон Карл Моор озод бир мамлакат барпо этишни орзу қилади. Бироқ номарғуб йўллар билан, талон-тарож, қароқчилик усуллари билан юксак ниятга эришиб бўлмайди. Гуноҳларини ювмоққа чоғланган қаҳрамон охир-оқибат фожиага юз тутлади.

Шўролар салтанати бутун дунёга таҳдид солиб, эрк ва озодлик ғояларини бўғиб турган ўша замонда исён руҳини, эрксеварлик ғояларини тарғиб этиш катта жасорат эди. Инчунун, кечагина бош режиссёр бўлган Баҳодир Йўлдошев ёки республиканинг бош театрига қабул қилинган унинг маслақдошлари — ёш актёрларнинг бундай жасорати “кечирилмаслиги” ҳам мумкин эди. Ана шундай ижтимоий вазиятда “Қароқчилар”нинг саҳналаштирилиши катта ҳодиса бўлди.

“Қароқчилар”дан сўнг Баҳодир Йўлдошев ўн йил давомида Ҳамза театри ва хориж театр саҳналарида ўттизга яқин спектакллар кўйди. Бу асарлар ўз вақтида турлича талқин ва баҳоларга сабаб бўлди. Эътироф этилди, инкор қилинди. Олқиш ва тазйиқларга учради. Бироқ, нима бўлганда ҳам, ўзбек театр санъатининг, бош академик миллий театримизнинг макеи ва нуфузини сақлади. Бошқа театрлар учун ибрат ва ижодий маёқ вазифасини ўтади. Буларнинг ичида Б.Васильев асари асосидаги “Рўйхатларда йўқ” ва Саид Аҳмаднинг “Келинлар кўзғолони” пьесаси асосидаги спектаклларни алоҳида таъкидламоқ лозим.

Беғубор кулгу, қуйма миллий образ ва топилмалар, бири биридан жонли ва пухта саҳналар, бир нафас ҳам томошабинни бефарқ қолдирмайдиган ҳаракат ҳамда актёрлар ижросининг узлуксиз динамикаси “Келинлар кўзғолони” спектаклининг асосий фазилатлари эди. Барча актёрларнинг юксак ижро маҳорати ҳамда энг аввало, буюк актриса Зайнаб Садриеванинг саҳнадаги беназир етакчилик салоҳияти спектакль муваффақиятининг бош омили бўлди...

Собиқ шўролар тузуми даврида санъат мафкуравий қурол сифатида доимий назоратда ва исканжада эди. Цензура — ё ҳаёт, ё мамот масаласини ҳал этгувчи нозир, бир гуруҳ кўғирчоқ “мутахассислар”

эса соғлом фикрни бўғишга фатво тўқиб бергувчи ҳакам бўлгани ёдимизда. Баҳодир Йўлдошев ўн бир йил академик театрга бош режиссёрлик қилиб, ҳақиқат йўлида не-не қалтис вазиятларга тушмади, кимлар билан олишиб-талашмади дейсиз... Гоҳ келишиб, ён беришга мажбур бўлди, масала ўта кескин бўлганида эса мулоҳазага бормаи курашди. 1983 йили Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” романи асосида шу номда спектакль қўйганида, темурийзода Заҳириддин Бобур сиймосини сахнага олиб чиққани учун Марказқўмдаги “Мафкураҳоним”нинг қанчалар жазавога тушиб, спектаклни тақиқлагани ва бу асар Баҳодир Йўлдошевнинг отахон театр сахнасидаги сўнги спектаклларида бўлиб қолгани кўпчиликка аён. Марказқўм “сопини ҳам ўзидан чиқариш”га одатланган эди. Бинобарин, Баҳодир ака бир суҳбатда таъкидлаганидек, “Олтмиш кишилик театр труппасида доим ўн беш киши фаол ишлайди. Балога қоладиган ҳам шулар”. Қолганлари эса кузатувчи. Вақт ўтган сари кузатувчилик аламга айлана боради. Аламзадаларга озгина туртки берилса бас — ғийбат билан бошланган норозилик даҳанаки жанг, фитна ва оммавий хатбозликлар билан авж даражасига кўтарилади. “Юқори”га ҳам бўйсунмас, саркаш бош режиссёрдан кутулиш учун шунинг ўзи кифоя. Санъат тақдири билан боғлиқ масала шу қадар жўн ва ақлсизлик билан ҳал этилар эди. Шундай вазият тақозоси ўлароқ труппадаги маънавий муҳит кескин бузилди. Ғийбату фитна-фасод республика матбуотига чиқиб, театр юзидан парда кўтарилди. Баҳодир Йўлдошевнинг театрни тарк этишдан бошқа чораси қолмади. У фирқа мажлисига тупурганича, темуруна залвор ва маҳобат билан театрдан чиқиб кетди...

1983 йили Ҳамза театридан Баҳодир Йўлдошев, унинг ортидан расом Георгий Брим ва яна 25 нафар таниқли актёрнинг кетиши бу академик театр труппасининг иккига бўлинишигина эмас эди. Айни чоқда ўзбек театр санъатининг пугурдан кетиши, таназзул томон илк қадами эди. Чунки Ҳамза театри Ўзбекистон театрлари учун маънавий ётақчи, ижодий барометр эди. Ижодий мезонлар белгиланганда, мазкур театр спектаклларида савия-

си ва ижро усуллари назарда тутилар, уларга таассуб қилинар, ҳамиша юксак мақомда кўрилар эди. Бирданига шуларнинг барчасига дарз кетди.

Ўзбек театр санъати шундай қисматга онгли равишда дучор этилди...

Баҳодир Йўлдошев ана шу қисмат учун ҳам бутун масъулиятни ўз зиммасига олади. Ўз-ўзини айбдор ҳис қилади: “Бош режиссёр ё актёрларини енгиб яшаши керак, ё емиш бўлиб қолиши керак. Вақт ўтиб, билиман — Ҳамза театри қисмати учун мен айбдор. Охиригача бош режиссёр бўлиб қололмадим. Кесмадим. Бош режиссёрнинг оддий режиссёрдан фарқи — шафқатсизроқ бўлиши керак экан”.

Баҳодир бош режиссёрлик рутбаси ва масъулиятини теранроқ англаб, шу мавқеда янгидан иш бошлаганида, яна не-не фитна ва хиёнатларга дуч келишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Аммо энди бу бўлак бир тарих...

II

Баҳодир Йўлдошев 1984 йили “Ёш гвардия” театрига бош режиссёр этиб тайинланганида, қарийб йигирма йиллик тарихга эга, ўз йўли ва йўналишини белгилаб олган, дурустгина режиссёрларни кўрган ва айни чоқда истеъдодли актёрлар гуруҳи йиғилган жамоага етақчи бўлаётганини яхши билар эди. Билар эди-ю, аммо бу унинг театри эмаслигини ҳам қалбининг туб-тубида ҳис қилар эди. Бироқ не бўлмасин, ҳар қандай театрнинг бор-йўқлигини кўрсатадиган омил, қувғинга учраган режиссёрнинг ҳақлигини исботлаш воситаси спектакль экани аён. Шунини яхши англагани учун ҳам у парда орти “ўйинлари”га қўл силтаб, бирин-кетин Абдуқаҳор Иброҳимовнинг “Чакана савдо”, А.Гельманнинг “Зенуля”, “Саркофаг” пьесаларини, Ҳамзанинг “Майсаранинг иши” асарини завқу шавқ билан сахналаштирди. Унинг янги театрга ўтиб, ўзини тўлақонли намоён этган илк спектакли “Майсаранинг иши” бўлди десак, хато бўлмас. Чунки бу спектаклнинг ижодий тақдири ҳам том маънода “баҳодирона” кечган эди.

Режиссёр халқ театри аъналарини оврупоча профессионал театр талаблари

билан уйғунлаштириб, томоша санъатининг янгидан жонланиши, ўзбек театр эстетикасининг яна бир янги йўналиш кашф этиб, бойиши ва ривожланиши учун замин ҳозирлаган эди. Аслида “Келинлар кўзголони” спектаклида илк бор бўй кўрсатган бу тажриба “Майсаранинг иши”да тўлиқ намоён бўлди. Ҳар қандай янгиликнинг осон кечмаганидек, “Майсаранинг иши” спектакли ҳам яна расмий доираларнинг тазйиқига, таъқиб-таъналарига дучор бўлди. Спектакль майдон томошалари каби халқ ичида, томошабинни фаол иштирокчига айлантирган ҳолда бошланади. Халқона куй-қўшиқлар асносида, миллий удумларимизга кўра, ҳар хил бало-қазо, ёмон кўзлардан асрасин дея исирик тутатилади. Сўнг Майсаранинг қувноқ саргузаштларига ўтилади. Томоша шодон қаҳқаҳа ва тинимсиз олқишлар билан давом этади. Мукамал режиссура, актёрлар маҳорати, томошабин фаоллиги — бари спектаклнинг фавқулдда муваффақиятини таъмин этади. Баҳодир Йўлдошевни академик театрдан қувғин қилиб синдирилмаган мавқедор амалдорлар жўяли асос топа олмагач, исирикни баҳона қилиб, режиссёрни диний сарқитларни тарғиб қиляпти, деган ваз-қорсонлар билан айблашга уринади. Бироқ шукри, жамиятда батамом янги қарашлар ва ўзгаришлар шабадаси эса бошлаган эди.

Ўша кезлари Олмаота шаҳрида Ўрта Осиё ва Қозоғистон театрларининг нуфузли “Наврўз” фестивали ўтказиладиган бўлиб, мустақил экспертлар гуруҳи фестивалга Ўзбекистондан айнан “Майсаранинг иши” спектаклини танлайди. Фестиваль ташкилотчилари спектаклнинг услуги ва йўналишини тўғри англаб, декорацияни Мухтор Аvezов номидаги Қозоқ Академик театр биноси олдидаги майдонга қуришни таклиф этади. Натажа кутилганидан ҳам аълороқ чиқади. Спектакль чинакам майдон томошаси, замонавий режиссура санъатининг янги изланишлари намойиши сифатида томошабинларнинг ҳам, ҳакамлар ҳайъатининг ҳам яқдил эътирофига сазовор бўлади, фестивалнинг бош соврини билан тақдирланади. Ана шу муваффақиятдан кейингина спектакль атрофидаги “икир-чикир” гаплар барҳам топа-

ди. Баҳодир Йўлдошев замонавий ўзбек театр режиссурасининг дарғаси сифатида тан олинади. Ҳамза номидаги академик театрнинг Баҳодир Йўлдошевга маслақдош йигирма беш нафар актёри ёшлар театрига ўтиб, бу театр энди буюк актёр Аброр Ҳидоятлов номи билан юритила бошлайди. Ҳар жиҳатдан қувват олган ижодий жамоа XX аср ўзбек театри тарихига кирган бир қатор спектаклларни яратади. “Келинлар кўзголони” (янгидан тикланган вариант), “Қора камар”, “Фармонбиби аразлади”, “Зиёфат”, “Маъмура кампир”, “Алвидо, ҳаёт”, “Қитмир”, “Бухорои шариф” кабилар фикримизнинг ёрқин исботидир. Бу спектакллар театрни ҳам, Баҳодир Йўлдошевни ҳам шон-шухратга кўмди. Турли мукофот ва ёрликларга сазовор қилди. Шукур Холмирзаевнинг “Қора камар” пьесаси асосидаги спектакль учун Баҳодир Йўлдошев бошчилигидаги бир гуруҳ санъаткор республика Давлат мукофоти билан тақдирланди. Дарҳақиқат, бу спектакль шундай юксак эътиборга арзигулик жиддий ижтимоий-маданий ҳодиса бўлган эди.

Собиқ шўролар даврида босмачилик ҳаракати ҳақида бесаноқ китоблар ёзилгани ва уларнинг бари бу ҳаракатнинг “ёвуз моҳияти”ни очиб, батамом қоралашга урингани барчага аён. Бироқ бу ҳаракат оддийгина қароқчилик ё зўравонлик бўлса, нега шу қадар кенг миқёс касб этди, деган савол ижтимоий ҳаётимизда илк маротаба бор мураккаблиги ва залвори билан “Қора камар” спектаклида кўтарилди десак, ҳақиқатни айтган бўламиз. Ана шундай асарлар сабаб бўлиб, тарихимизга янгича, ҳаққоний ёндашмоғимиз лозимлигини ҳис эта бошладик. Халқ тарихи ортида инсон — шахс тарихи ётганини, демакки, ўтмиш аждодларимизнинг ҳар бир вакили қисматига, тақдирига алоҳида эътибор қилмоғимиз зарурлигини англадик. Шунинг учун ҳам “Қора камар” спектакли нафақат маданий жабҳада, ижтимоий ҳаётимизда ҳам жиддий воқеа бўлиб қолди.

Ўтган асрнинг 90-йиллари жамиятимиздаги буюк ўзгаришлар, Ўзбекистоннинг мустақиллиги эълон қилиниб, тамомила янги сиёсий тузум барпо этиш учун курашлар даври бўлди. Инсониятнинг маданият тарихидан маълумки, буюк ўзгаришлар замонида адабиёт ва санъатнинг ҳам юксак

намуналари яратилади. Ҳеч шубҳасиз, Баҳодир Йўлдошевнинг расмон Георгий Брим билан бирга 90-йилларда яратган спектакллари ва майдон томошаларини шу сирага киритиш мумкин. “Паранжи сирлари”, “Искандар”, “Фаридун”, “Малика”, “Бир эшак хангомаси”, “Нодирабегим” спектакллари, Мирзо Улуғбек, Амир Темур юбилей саналари муносабати билан ҳамда “Шарқ тараоналари” Халқаро мусиқа фестивали доирасида қадимий Самарқанднинг улугвор Регистон майдонида қўйилган “Буюк ипак йўли”, “Шашмақом” оммавий майдон томошалари фикримиз тасдиғидир.

“Хамса” асари ҳазрат Алишер Навоий даҳосининг ўлмас обидаси, улуг мутафаккир ижтимоий-сиёсий ва фалсафий қарашларининг юксак бадиий ифодасидир. “Ҳайрат ул-аброр”да дастлаб адабий эскизлар сифатида учрайдиган воқеа-ҳодисалар, ўй-мушоҳадалар “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Сабъаи сайёр” дostonларида батафсил бадиий таҳлил ва бағоят тeран талқинлар билан ҳикоя қилина бoриб, “Садди Искандарий”да бадиий-фалсафий умумлашмалар тарзида мужассамлашади ва яхлитлик касб этади. Шу боис ҳам “Хамса” беш дostonдан иборат ягона ва яхлит асардир. Зоҳиран кўпчиликка ноаён бу ҳақиқат “Искандар” спектаклида ўзининг ажиб рамзий ва ҳаётий ифодасини топади. Тахтнинг тобутга айланиши, ҳукмдорлик рутбасининг моҳиятан жаллод ва ниҳояси абадият сари бўм-бўш қўллар билан рихлат қилиш экани фавқулodда таъсирчан лавҳалар ҳамда мизансаҳналарда, сокин ва соҳир оҳанглр жўрлиғида, пештоқиға Куръон оятлари битилган масжидлар тасвири фонида намойиш этилади. Ҳазрат Навоий бугунги томошабин кўз ўнгида ҳам инсон, ҳам умумбашарий бир сиймо сифатида намoён бўлади. Қадим мумтоз мақомлар билан Иоганн Себастьян Бах басталаган орган мусиқа оҳанглари узвийлиғида томошабинни илоҳий туйғулар оғушига чорлайдиган сирли маънавий муҳит барпо этилади. Бир ярим соат давомида ана шу муҳит муқим сақланади. Бирор кимса томоша залини бетаъсир, хиссиз, фикрсиз тарк этолмайди.

Ўзбек томошабини дастлаб Аброр Ҳидоятoв, сўнгра Олим Ҳўжаев ва Раззоқ Ҳамроевлар талқинида Алишер Навоий

сиймосини етиб бўлмас юксакликда таниган, англаган эди. Баҳодир Йўлдошев актёр Афзал Рафиқовни ҳар бир инсон юрағида кечадиган туйғулар, изтироблар ҳамда ўй-мушоҳадаларга бегона бўлмаган, қалбан яқин Алишер Навоий образида жонлантириб, анъанавий тасаввурларни ўзгартирди. Ҳазратни замона оқилларига ошно этиб, замондошимизга айлантирди. Бу миллий санъатимизнинг том маънодаги катта муваффақияти эди.

1994 йил бошларида Франция элчихонаси ташаббуси билан Ўзбекистонга француз театр актёри Франсуа Шато ташриф буюрди. Мақсад — ўзбек театри билан ҳамкорлик қилиш. Бу ҳамкорлик “Искандар” спектакли мисолида ўзининг гўзал ва бетакрор самарасини берди. Франсуа Шато фаранг тилида Алишер Навоий ва Арасту сиймосини, ўзбек актёрлари эса она тилларида Искандар ва бошқа ролларни ижро этди. Баҳодир Йўлдошев фаранг актёри билан ҳижжалаб, устоз-шогирддек ишлагани йўқ. Уни Алишер Навоий даври, асарлари билан таништирди. Навоийшунос олимлар билан учраштирди. Қисқаси, уни Навоий дунёсига олиб кирди. Инсоният бадиий тафаккурининг энг баланд чўққиси Шекспир деб юрган актёр Навоий даҳосини англаб, асарларини ўзлаштира боргани сари қарашлари ўзгарди. Ана шундай тушунчалар билан роль ижросига киришди. Пировардида томошабини ҳайратларга эш қилган яна бир кашфиёт рўй берди. Тил тўсиқларини тамомила унутган, Навоий сиймосидаги актёрнинг пурвиқор қиёфаси, эҳтиросли ижроси ва саҳна маданияти барчани маҳлиё этди. Баҳодир Йўлдошев Франсуанинг салоҳиятли, профессионал актёр эканини, спектаклда актёрлар ансамблига етакчилик қила оладиган иқтидори борлигини дастлабки танишув ва суҳбатларидаёқ англаган эди. На-тижа кутилгандан аълороқ бўлди. Бу ҳодиса Баҳодир Йўлдошев режиссурасининг улкан имкониятларини яна бир карра намoён этди.

Баҳодир Йўлдошев Аброр Ҳидоятoв номидаги театрда саҳналаштирган ҳар бир спектакль театр санъати ривожига, янги изланиш ва тажрибаларга йўл очди. Олимжон Салимов, Наби Абдурахмонов каби режиссёрларнинг эътироф ва шухрат топ-

ган бир қатор спектакллари яратилишига ижодий туртки берди. Шу билан бирга, мамлакатимиз ва чет эл театр жамоаларининг ҳамкорлигига замин яратди.

Баҳодир Йўлдошев Америка Қўшма Штатлари, Лаос, Франция, Тожикистонда спектакллар қўйди. Юртимиздаги турли йўналишдаги театрларда, жумладан, Алишер Навоий номидаги Академик катта опера ва балет театрида “Алишер Навоий” операсини, рус драма театри ва Абдулҳамид Мажидий номи Каттакўрғон театрида “Келинлар қўзғалони” спектаклини, Олим Хўжаев номидаги Сирдарё давлат театрида “Дардимни кимга айтай?”, “Маъмура кампир” спектакллари саҳналаштирди. Айниқса, Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқий театрида намоиш этилган “Нодирабегим” спектакли ҳамкорликнинг сара намуналаридан бўлиб қолди.

Тарихимизнинг “энг кир ва қора” даври — XIX аср ўрталарида уч хонлик орасидаги ўзаро зиддиятлар, майда гина-кудурат ва ер талашишлар оқибатида жаҳолат

ғолиб келиб, эзгулик ғорат этилаётган кезлари шоираи даврон, Қўқон маликаси Нодирабегимнинг мамлакат бирлиги ва давлат мустақамлиги учун курашлари акс этган спектакль мусиқали театр ҳаётида муҳим ҳодиса бўлди. Ўзбекистон халқ артисти Зулайҳо Бойхонова талқинида Нодирабегим — мамлакат маликаси, демакки, юрт онаси сифатида халқ дарди билан яшаётган, гоҳ ҳукмдор ўглининг хатоларидан изтироб чекаётган, эл-улус осойиши ва равнақи ҳақида ўйлаётган оқила бир аёл. Фарзандини хатолару хатарлардан асраш ниятида ихтиёрсиз сиёсатга аралашган Нодирабегим, дунё ишларидан безиб чарчаганида, суюкли ёри Амир Умархон руҳидан қувват олади, нафосат мажлислари, назм мушоираларидан таскин топади. Спектаклда ана шу ҳолатлар мумтоз мусиқа ва хореографик композициялар билан йўғрилган рамзий-хаёлий, гўзал мизансаҳналарда ўз ифодасини топган. Томошабин давлат юки билан оналик туйғулари ўртасида, сиёсат билан нафо-

Баҳодир Йўлдошев ва Франсуа Шато: “Бизни ҳазрат Навоий бирлаштирди”.

Париж, Париж...

сат орасида мувозанат тополмаётган жафокаш аёлнинг ёзгириш ва азобларидан мутаассир бўлади. Спектакль сўнгидаги қатл сахнасида режиссёр топган рамзий фожеий лавҳадан ларзага тушади. Ўзига хос катарсис — тозариш ҳиссини туюди. Бу ҳам Баҳодир Йўлдошев режиссурасининг мусикий театр йўналишидаги катта муваффақияти эди. Таъкидлаш жоизки, Баҳодир Йўлдошев сахналаштирган миллатимизнинг атоқли тарихий шахслари — Бобур, Зебуннисо, сўнграқ Алишер Навоий ҳақидаги спектаклларда ва ниҳоят “Нодирабегим” да яққол намоён бўлган шартли-мажозий кўтаринки услуб режиссёрнинг кейинги ижодий фаолиятида устувор хусусият бўлиб қолди.

Ўтган асрнинг 80-90-йиллари Баҳодир Йўлдошев режиссёрлик санъатининг юксалиш йиллари бўлди. Расмий, норасмий эътирофлар, унвону нишонлар, чет эл са-

фарлари — ҳуллас, бир инсон орзу қилса арзигулик қисмат. Аммо бу ютуқлар қанчадан-қанча ички ва ташқи курашлар, эйдиятлар, баҳсу мунозаралар билан кечгани фақат унинг ўзигаю яқинларига аён. Театрда “манман”лик муайян ролда маромига етказиб ўйналса ёмон эмас, бироқ “мен зўр — сен пачоқ, мен буюк — сен ўртамиёна” қабилдаги калондимоғлик, мавқеетлаблик авж олса, ана бу — фожиа. “Санъатдаги ўзингни эмас, ўзингдаги санъатни сев” деган эди улуғ Станиславский. Мен учун фалон спектакль қўйилиши, мен фалон қаҳрамонлар ролини ўйнашим керак, чунки шуни деб академик театрни ташлаб, бу ерга келганман, дея “жасорати”ни писанда қилган актёр бор-йўғи худбиндир. Ўз ҳаётий ақидалари, ўз “мен”и бўлмаган актёр оддийгина тақлидчи-муқаллид, холос. Дарҳақиқат, суббутсизлик, беқарорлик инсонни ҳам, ҳар қандай жамоани ҳам путурдан кетказади. Шу маънода бош режиссёр Баҳодир Йўлдошев ниҳоятда қатъиятли ва “бешафқат” раҳбар. У ўз труппасидан кимгадир меҳрибонроқ, кимгадир эътиборсизроқ бўлиши, хизмат тақозоси билан кимгадир мурувватлироқ, кимгадир аччиқроқ гапириши мумкин. Аммо театрдаги интизомга риоя қилмаса, репетиция ёки спектаклларга кечикиб келса, тамом, бу актёр ўша кундан эътиборан Баҳодир Йўлдошев учун бегона, у театрдан кетиши шарт. 2001 йилга келиб эса бош режиссёр жамоанинг салкам ярми билан “хайрлашиш”га мажбур бўла бошлади. Театрнинг ўзгармас қатъий низомлари маиший манфаатлар исканжасида емирилаётган эди. Баҳодир Йўлдошев курашдан кўра ён беришни, чекинишни афзал билди. Бош режиссёрлик курсисини топширди. Зеро, санъаткорлик ақидаси ва қолаверса, соғлиги шуни тақозо этмоқда эди. Бу билан у қай бир маънода яна театрдан кетди. Бу кетиш ихтиёрий — мажбурий тарзда рўй берди.

III

Истиқлол йиллари Ўзбекистонда энг ривож топган санъат турларидан бири майдон томоша санъати бўлди. Тинчлик ва бунёдкорлик бош шиори бўлган мамлакатда, шўро замонидагидек, ҳарбий қуд-

ратни англлатувчи аскарлар ва ўлим ваҳшати солиувчи даҳшатли куруллар пароди эмас, ҳаёт, гўзаллик, яратувчилик рамзи бўлган санъат тантанасини намойиш этувчи театрлаштирилган томошалар анъанага айланди.

Санъатнинг бу тури Баҳодир Йўлдошевдек режиссёрлар бадиий тафаккури маҳсули ўлароқ янгиланди, миллийлашди. Ўтган ўн беш йил ичида у Мирзо Улуғбекнинг 600, Амир Темурунинг 660, Бухоро шаҳрининг 2500 йиллик юбилейлари, “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали, Наврўз ва Мустақиллик байрамлари тантаналарини сахналаштирди. Буларнинг ҳар бири ўзича алоҳида тадқиқот мавзуи. Чунки уларни оддий концерт ё шунчаки бир хореографик композиция деб бўлмайди. Билъакс мусиқа, рақс, кўшиқ санъати жанрлари узвийликда фаол қўлланган, бир гоёвий мақсад атрофида жамланиб, очик осмон остида ижро этилган теран фалсафий мазмундаги театрлаштирилган маҳобатли томоша санъати намунасидир. Мазкур фикрдан келиб чиқиб, улардан айримларини, жумладан, 1994 йили буюк мунажжим, мутафаккир ва давлат арбоби Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги шарафига уюштирилган томошани ёдга олайлик. Тўғри, “Майсаранинг иши” спектаклини майдон томошаси шаклида ҳам қўйиб, муваффақият қозонган режиссёр учун бу янгилик эмас эди. Бироқ тадбирнинг нафақат маданий жабҳада, эндигина тетапоё бўлаётган мустақил давлатимиз сиёсий-ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамият касб этганини, ЮНЕСКО ҳомийлигида истиқлол йиллари ўтаётган дастлабки халқаро тадбирлардан бўлганини ҳам назарда тутсак, томошани сахналаштириш масъулияти нақадар жиддий бўлганини тасаввур этиш қийин эмас. Қолаверса, улуғ аждодларимиз орасида Мирзо Улуғбек номи ва асарлари жаҳон илм-фан аҳлига бошқалардан кўра кўпроқ маълум ва машҳур эди. Бинобарин, барчага маъқул монументал майдон томошасини сахналаштириш осон иш эмас эди. Баҳодир Йўлдошев рассом Брим билан бамаслаҳат ишга киришди. Улар томоша гоёси ва бадиий эскизлари устида анча изланди. Юртбошимиз тавсияси билан томоша учун сахна — пурвиқор Регистон майдони белгиланди. Бу табиий сахна ҳар қан-

дай томоша муваффақиятининг дастлабки омилidir. Ундан оқилона фойдаланиш, бу сахнани бор ҳайбати ва бетакрорлиги билан кўрсата олиш ҳам осон эмас эди. Режиссёр ва рассом бунинг уддасидан чиқди. Майдон узра ўрта асрлар Моваруннахр давлатининг бор салобатини англлатувчи манзара жонлантирилди. Ҳар тарафда узун залворли чўян фонуслар. Фонусларда чор атрофга шуъла ва тафт бериб, гулхан ёнади. Саҳнага асъасаю дабдаба билан сарой маликалари кириб келади. Марказда гўё мурғак Улуғбек ётган бешик пайдо бўлади ва сокин-сохир “алла” таралади. Алла карнаю ноғора, катта издиҳом ва йигинларга чорлагувчи ҳайбатли литаврлар шовқинларига уланиб кетади. Сокин куйдан кейинги гулдурас оҳанглар томошабин вужудини тўлиқ қамраб олади. Уни беихтиёр воқеалар иштирокчисига айлантириб қўяди. Майдонга янги туғилган набирани муборақбод этгани бобо — Соҳибқирон Амир Темуру оқ от миниб кириб келади. У ҳали дубулғасини ҳам ечмаган, катта бир муҳорабадан зафар кучиб келмоқда. Соҳибқирон набирани қўлга олиб, бир муддат термулади-да, бекларнинг беги, улуғи бўлсин дея, чақалоққа Улуғбек исмини бериб, мангалайдан ўпиб чиқиб кетади. Шўх тарона янада авжланади. Шу тахлит сахна кўришлари алмашилиб, оммавий хореографик ҳаракатлар асносида Улуғбекнинг илм олами, шоҳлик шуқуҳи, хорижлик элчилар билан мулоқот-муносабатлари ва ниҳоят фарзанди Абдулатиф билан боғлиқ изтироблари, фожиаси кўрсатилади. Бу сахналар Мақсуд Шайхзоданинг “Мирзо Улуғбек” трагедиясидан беназир санъаткор Шукур Бурҳонов ижросидаги монологлар, Хуршид Даврон қаламига мансуб Убай Бурҳонов ва Афзал Рафиқов ўқиган матнлар жўрлигида томошабин қалбида ҳаяжон ва завқ, тафаккурида ҳайрат ва ибрат уйғотади. Яқиндагина мустақиллигини қўлга киритган мамлакатда маънавий мезонлар белгиланаётган бир даврда шундай ибрат зарур эди. Бу фикрнинг яна бир исботи ўлароқ орадан кўп вақт ўтмай, улуғ бобомиз Соҳибқирон Амир Темуру таваллудининг 660 йиллик тантаналари нишонланди. Бу байрамнинг ҳам асосий томошасини Баҳодир Йўлдошев сахналаштирди.

Амир Темур номи беқиёс асыасаю дабада, етиб бўлмас маҳобат, даҳшатли жангу муҳорабалар, осмонўпар ложувард гумбазлари ила ажиб сир ва салобат касб этган юксак меъморий обидалар билан уйгун ҳолда хаёлга келади. Режиссёр Амир Темур қиёфасини бирор актёр ижросида жонлантиришдан кўра, у ҳақдаги ўша хаёлий тасаввурларни гўзал бадиий-хореографик томоша воситасида мустаҳкамлашга ҳаракат қилди. Соҳибқирон сиймосини имкон қадар кам кўрсатиб, унинг қудратини англатувчи ҳодисаларни пластик ифода йўсинида акс эттиришга интилни.

Бинобарин, миллат қаҳрамонини миллат тимсолига айланган актёр ижро этиши керак эди. Келбатига қараб бир актёрни танлай деса, у тўйма-тўй юриб, нораво қилиқлар қилиб турса, овозининг ўктамлигига қараб сайлай деса, бу овоз кургур ҳар куни саҳардан тунга қадар гоҳ радио, гоҳ телевизор экранидан ҳар тури эшиттириш ва кўрсатувларда жаранглайвериб, меъдага теккан бўлса, хўш, нима қилиш керак? Албатта, бундай ҳолда ягона чора — аниқ қиёфани жонлантиришдан имкон қадар қочиш эди. У шундай йўл тутди. Соҳибқирон қиёфасини умумий кўринишларда хиёл жонлантириб, томошабинда хаёлий тасаввурларнинг тўлиқ сакланиб қолишига эришди...

1997 йилдан бошлаб мамлакатимизда “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивалини ўтказиш яхши анъанага айланиб қолди. Ҳозирга қадар фестиваль беш мартаба ўтказилди. Икки йилда бир бўладиган бу мусиқа байрамининг очилиш маросимида улуғвор Регистон майдонида театрлаштирилган катта оммавий томоша қўйиш ҳам урф бўлиб, уни саҳналаштириш муттасил Баҳодир Йўлдошев зиммасига юкланмоқда. Бу маросимлар шунчаки бир томоша эмас. Ҳар сафарги томоша бири-бирини тақрорламайдиган, маҳобатли спектакллардир. Ана шу спектакллардан иккитасини алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Улардан бири 2001 йили саҳналаштирилган “Буюк ипак йўли” томошаси. Кейингиси эса 2003 йилги “Шашмақом” дея шартли номланган бадиий хореографик композициядир.

“Буюк ипак йўли” қадим-қадимдан Фарбу Шарқни бир-бирига боғлаган, моддий неъматлар билан бир қаторда маънавий

юксалишга ҳам беқиёс хизмат қилган ҳаёт йўлидир. Унинг аҳамиятини бутун дунё эътироф этади, ўрганади, илмий-амалий анжуманлар, адабий-бадиий тадбирлар ўтказилади. Хуллас, томоша учун бир дунё манба ва адоқсиз мавзулар...

Энг муҳими, режиссёр бош ғояни топди: “Дунё турфа ранг ва мазмундан иборат ягона бир маскан. Инсоният турли тилларда сўзлашса-да, турли ақида ва одатларга суянса-да, бир ота ва онанинг фарзанди, қалби, ўй-интилишлари муштарак”. Ана шу ғоянинг инкишофи ўлароқ “Буюк ипак йўли” бўйлаб кетаётган карвоннинг шартли-мажозий образи жонланади. Бу карвон йўлида учраган элларнинг урф-одати, кийим-безаклари, куй-қўшиқлари акс этган алоҳида хореографик лавҳалар намоиш этиб борилади ва у охир-оқибат ягона композиция-бутунликда кўзда тутилган бош ғояни ифода этади. Томошабин гоҳ Оврупо майин-мусиқий оҳанглари оғушида, гоҳ “Кармен” операси учун ёзилган эхтиросли испан куйлари шиддатида, гоҳ ҳинд сето ва таблалари жаранглаган нафосат оламида, қозок, тожик, туркман, корейс ва хитой мусиқаси садоари янграган дунёларда тўлқинланиб, сурурланиб ўтиради. Айниқса, ўзбек миллий куй ва рақслари, “Шашмақом”нинг сокин ва сеҳрли наволари таралгач, гўёки узоқ сафардан сўнг юртига қайтган карвон шодлиги ҳаволарни тутди. Тирикликнинг, яшамоқнинг нақадар улуғ неъмат эканини, дунёнинг шунчалар инжа ва гўзаллигини ҳис этган юракларда алёр янграйди, ҳайратлар уммонида руҳ юксалади. Шундай туйғуларни ҳадя этган ижодкорларга, санъаткорларга ич-ичидан тасаннолар айтилади.

Орадан икки йил ўтиб, ана шу майдонда намоиш этилган “Шашмақом” деб шартли номланган томоша аввалги таассуротларни уйғотиб, яна чексиз ҳайратларга чулғади. Миллий қўшиқ, рақс ва либосларимизнинг бутун палитрасини намоён этди. “Шашмақом” — минглаб йиллар билан белгиланадиган қадим наволаримиз. Унда халқнинг дарди, орзу-умидлари, ташвишлари, илму маърифати, урф-одати, касб-ҳунари, қувонч-шодликлари — бари мужассам. Энг муҳими, уни томошабин-тингловчи қалби ва онгига етказа билишда. Режиссёр миллийлигимиз ва қадим юксак маданиятимиз ифодаси сифатида “Шашмақом”нинг бор

жозибаси, мохият-мазмунини имкон қадар тўлиқроқ намоён этиш учун жонли ижро усулини танлади. Очiq осмон остидаги маҳобатли саҳнада бундай усулни қўллаш катта жасорат ва журъат талаб этади. У аниқ хаёлий тарх асосида майдоннинг марказию бор атрофини, асосий саҳна ва мизансаҳналарни пухта ўйлаб, реаллаштирди. Абдуҳошим Исмоиловнинг мусиқий истеъдодига суяниб, “Шашмақом” тартиби, ижро йўллари, ички динамикаси ва ижрочилар имкониятларини назарда тутиб, томошанинг ҳар жиҳатдан мутаносиб, яхлит композициясини шакллантирди. Албатта, режиссёр идроки ва у тузган муқаммал конструкция ижрочиларнинг маҳорати билан уйғунлашсагина тўлиқ муваффақият қозониши мумкин. Шу маънода, бу томошада икки ака-ука бола ҳофизларнинг тиниқ наволаридан то ака-ука халқ ҳофизлари Исроилжон ва Исмоилжон Ваҳобовларнинг доирага усул бериб, унга ҳамоҳанг куйлаб майдонга кириб келишларигача, Сойибжон Ниёзовнинг қалб торларини чертгувчи “Дуторим” кўшигидан то беназир созанда Абдуҳошим Исмоиловнинг гижжақдаги “Чўли ироқ” ноласию Матлуба Дадабоеванинг “Самарқанд ушшоғи”даги бетакрор авжигача — бари Баҳодир Йўлдошев режиссурасида бағоят табиий узвийлик касб этди. “Шашмақом” хонишларининг ўрни билан Хоразм мақоми ва “Лазги”сига, қорақалпоқ қизларининг нозли ўйинлари, Бойсун фольклор кўшиқ ва рақсларига омухта этилиши томошабин руҳиятининг дардчил, тушкун ҳиссиётлардан некбин туйғуларга уланиб кетишини таъминлади. Раққосаларнинг завку шавққа тўлиб, маҳобатли саҳнани тўлдириб хиром этишлари ёруғлик ва ҳаёт тантанасининг муқаррарлигидан мужда берди. Баҳодир ака ана шундай томошаларга тайёргарлик жараёнида бир фикрни айтган эди: “Ҳар қандай қовушимсиз ижрони жойини топиб, ўз табиий тартибиде кўрсата билсанг, уни одамлар қабул қилади, керакли, ёқимли ҳодисага айланади. Бу майдон томошалари режиссурасининг энг асосий хусусиятларидан”. Дарҳақиқат, уйғунликда гап кўп... “Шашмақом” майдон спектаклининг якунида яна бир мизансаҳна намоиши этилди. Саҳнанинг томошабинга яқин томонларида турли миллий хунарамандчилик доғдастгоҳлари ўрнатилди. Улар шунчаки де-

корация эмас, балки ўз вазифасига кўра ҳаракатга солинган ашё-ускуналар эди. Қаторда бир қанча тандирлар ҳам қурилган бўлиб, томоша бошланишида уларга ўт қалаб, қизитиб турилди. Томоша давомида унга росмана нонлар ёпилиб, ниҳоясида тандирдан иссиқ-иссиқ узиб, томошабин-мехмонларга патнису ликопчаларда қанд-курс, писта-бодом, пашмак-парварда, майизу туршак, олма-узумларга қўшиб тортиқ этилди. Бу манзара, бу ўзбекона лутфдан томоша таассуротида ҳаприкиб турган халойиқ энди ростакам қийқириб юборди. Олкишу алёр ҳаволарни узоқ вақт тўлдириб турди. Бу Баҳодир ака назарда тутган уйғунликнинг мумтоз намунаси эди...

Баҳодир Йўлдошев ҳам жисмонан, ҳам руҳан ниҳоятда кучли шахс... “Эди” деган сўзни сира қўшгим келмаяпти. Чунки ҳамиша ёнингда, ҳамқадам, кадрдон, азиз инсон ҳақида ўтган замон феълени кўшиб айтиш жуда ёқимсиз. Бироқ ҳақиқат туйғуси шундай дейишга мажбур этади...

Унинг жисмонан кучлилиги рост гап. Баҳодир Йўлдошев спектаклларининг репетиция жараёнларини кузатганлар буни яхши билади. Бир чойнак кўк чой ва бир пачка сигаретни столга қўйиб олиб, 15-16 соатлаб узлуксиз ишлаганини, ҳатто 40 даража тана ҳарорати билан “Искандар” спектаклини премьерага тайёрлаганини, гоҳида ўзидан анчагина бакуват бузғунчиларни бир зарб билан кулатиб ташлаганини кўрганлар сўзларимиз лоф эмаслигини тасдиқлар. Айни чоқда унинг руҳан нақадар қувватли эканини не-не фитна ва маломатларга бас келиб, курашларда голиб бўлгани етарлича исбот этар. Баҳодир аканинг куч-қудрати ҳақида ўтган замонда гапиришимиз боиси шундаки, у ёши эллиқдан ўтганида ҳаётининг том маънода тиргақлари бўлган энг азиз кишиларидан бирин-кетин жудо бўла бошлади. Дастлаб Турсунбой ота, 2001 йили онаси Ширинхон Мелиева оламдан кўз юмди. Турсунбой ота ҳам, Ширин ая ҳам ёшларини яшаб, барча орзу-ҳавасларини кўриб, ҳатто ўғилларининг 50-йиллигини ўзларининг 85 ва 75 йиллик қутлуғ саналари билан бирга Каттакўрғон театрида тантанали нишонлаб, дунёи охиратга йўл олдилар. Гарчи Баҳодир ака уларнинг вафотини ниҳоятда оғир қабул қилган бўлса-да, табиат қонуни-

га кўникмай илож йўқ эди. Қизиқ, Турсунбой ота феъли мулойим, файласуфсифат инсон эди. Ширин ая эса ҳукмфармо аёл бўлиб, сўнгги кунларигача гурурли, ўқтам феълини ҳам, қиёфасини ҳам сақлаб қолди. Баҳодир ака Каттакўрғонга тез-тез бориб, улардан хабар олиб турса-да, у ердан ҳам тезда қайтиб келарди. Ўғил соч-соқолига қиров тушса-да, она учун фарзанд, доимий тергаб-текшириб, назоратда тутиладиган ўспиридек эди гўё. Оламшумул маънавий муаммоларнинг саҳна талқини ташвишлари билан фикри-зикри банд ўғилга гоҳо бу назорат малол келар, ишдан ташқари барча нарсани номухим деб ҳисоблар эди. Шунинг учун ҳам Баҳодир аканинг Каттакўрғон сафарлари узоқ давом этмасди. Бироқ бирор кун йўқ эдики, онасига кўнғирок қилмаса, бирор дақиқа йўқ эдики, онаси хаёлидан ўтмаса!.. Шу боис ҳам у онаси вафотидан сўнг анчайин чўккандек бўлди. Уни кўриб, билиб юрганлар наздида улғайгансифат таассурот бера бошлади. Йўқ, бу изтироб саксон ёшида фоний дунёни тарк этган онадан жудолик қайғусигина эмас эди. Баҳодир Йўлдошев файласуф санъаткор сифатида фаною бақо нима эканини теран англаган ва буни бадиий кашфиётлар билан ўзгаларга ҳам англата билган шахс. Аммо афсуски, бундан аввалроқ жудоликнинг аёвсиз бир зарбасига дучор бўлган одам бунисига дош бериши ўта душвор эди. 1999 йили Германияда буюк мусаввир Георгий Брим вафот этди. Дунёни дунда 65 йил яшаб, хасталик нималигини билмаган, ҳаммиша йигитлардек чапдаст, ғайратли, меҳнаткаш-заҳматкаш Брим юрт жудолигини кўтара олмади. Туркменистонда туғилиб ўсиб, Тошкентда илдиз отган немис фарзанди қарийб 40 йил ўзбек миллий театри учун ўта ҳалол ва холис хизмат қилди. Тошхўжа Хўжаев, Александр Гинзбург ва асосан Баҳодир Йўлдошевнинг деярли барча спектаклларида саҳна безакларини яратди. Баҳодир Йўлдошев режиссёрлик феноменининг юзага келишида кашшофлик ва камарбасталик қилди. У миллий хусусиятларимизни идрок этиш ва рангу шаклларда ифодалашда шунчалар камол касб этган эдики, ҳамма уни ўзбекларнинг ўзбеги деб атар эди.

90-йиллар адоғида Брим нуруний онаси ва жондан азиз набирасининг ўз тари-

хий ватанига кўчиб кетишларига монелик қила олмай, уларнинг ортидан боришга мажбур бўлди. Чунки унинг ўзига ҳам кексалик рутубати соя ташлаётган, умр хазонини ёлғизликда ўтказиш азобидан хавотирга тушаётган эди. Қанчалар оғир бўлмасин — кетди. Кетди-ю орадан кўп фурсат ўтмай илдизидан ажралган чинор мисоли кулади. Уни соғинч, қадрдон юрт соғинчи, дўст соғинчи кулатди. Жисмонан бақувват, бўз йигитдек ғайратли инсоннинг ногоҳ ўлими сабабларини фақат шундай изоҳлаш мумкин!..

Шум хабар етган кунлар кўпчилик учун қайғули бўлди, уни билган ва суйган, ҳурматлаган кўпчилик учун... Аммо Баҳодир Йўлдошев учун бу машъум хабар ҳақиқий мотам бўлди. Аллақачонлар дунёга файласуфона кўз билан қарашга одатланган санъаткор учун бу сўнгсиз армон бўлди. Шу кунлари уни кўрган яқинлари, таъзия изҳор қилиб келган дўст-ёрлари инсоннинг соқол-мўйи кўзёшларидан шунчалар нам тортиши мумкинлигига шохид бўлди... У барча имкониятини ишга солиб, олис Германияга отланди. Юртдан бир кафт тупроқ олиб, ўша мамлакатнинг қандайдир байрами туфайли кўмилишга рухсат бўлмай, музхонада музлатиб қўйилган қадрдонининг жасадини ерга топшириб келди. Келди-ю, қайтиб бирор жуддйроқ ижодий иш билан шуғулланишга куч-қувват топмади. Орадан бир-икки сана ўтиб онасини ҳам тупроққа берди... Буларни юрак кўтара олмади. Хасталикка йўлиқди. Санъаткор юрагичалик яралангувчи юрак йўқ!.. Инсон руҳиятининг, куч-қувватининг сўниши учун бундан-да ортиқроқ дард бўлмас!..

Георгий Брим Баҳодир билан “Ёш гвардия” театрига ўтгач, “Ҳамлет” спектакли учун декорация ишлай бошлаган эди. Назаримда, бир вақтлар Ҳамза театрига бош режиссёр этиб тайинланганидан кейин Баҳодир Йўлдошев Шекспирнинг “Қароқчилар” трагедиясини қўйиб, гўёки ўз тенгдошлари, ўз авлоднинг ҳаётий дастурини эълон қилганидек, ёшлар театрининг ҳам дастурий спектакли бўлиши керак деган мулоҳазадан келиб чиққан бўлса, ажаб эмас. Ҳамлетнинг “Мени ёнғоқ ичига солиб қўйиб “Сен озодсан!” десангиз, мен ўзимни бутун дунёнинг хоқони деб сезаман” ёки “давр издан чиқди, уни изига

солмоқ менинг зиммамга тушди” деган сўзларини Баҳодир ака бот-бот эслаб туриши ҳам шундан далолат... Декорация тайёр бўлди, Бримнинг умумбашарий миқёслардан туриб чизган суратлари ақллари лол этди. Энди унга мос спектакль яратиш лозим эди. Таассуфки, бу спектакль яратилмади. Ҳануз яратилмаяпти... Ким билсин, миллат тимсоли бўла оладиган актёр туғилмаяптими ёхуд яна бир бошқа баҳонаи сабаб...

Баҳодир Йўлдошев ўспиринлигидаёқ Ҳамлет билан “дўст” тутиниб, кейинроқ бу дўстлик армонга айлангани, армон эса таскин исташи, таскин эса “ақлли баҳоналар”дан туғилишини айтиб ўтган эдик. Ҳақроств, шундай! Баҳодир аканинг театрдан ташқаридаги ҳаёти, фаолияти ҳар қанча зарур, зўр ва шарафли бўлмасин, катта-катта анжуман ва тадбирлардаги бадиий томошалар — майдон томошалари қанчалар куч-ғайрат, топқирлик, юрак қўри талаб этмасин ва улар унча-мунча театр спектаклларида муҳимроқ ва мураккаброқ бўлмасин, барибир улар Баҳодир Йўлдошевнинг таскинлари, “ақлли баҳоналар”и. У “театр ҳар хил бўлиши керак — майдон, камер театри ва асосийси, халқ учун доим зарур театр бўлиши керак” дея беҳуда умр ўтказмаётганини таъкидласа-да, барибир ҳаётий аъмоли театр эканини бир нафас бўлса-да, ёдидан чиқармайди.

Театр билан ришталар узилмасин, жараённинг ичида бўлай деб Маданият институтида ўқувчи ўн-ўн беш нафар шогирдга Аброр Ҳидояттов театрида нималарнидир ўргатмоқчи бўлади. Улардан ё режиссёр, ё актёр тайёрлайман, деган дастлабки фикридан эндиликда воз кечиб, улар ҳеч бўлмаса, яхши томошабин бўлиб шакллансин, дея умид қилади. Майдон томошаси қўйишга чоғи келадиган беш-олти режиссёр тарбиялаш керак деб, турли амалдорга ўз талабларини маъқуллатиб, театр студияси, ўқув курслари каби не бир тараддудлар билан яна қисматдан чалғиб, аниқроғи, унга чап бермоқчи бўлди. Тасалли — педагогика билан “жиддий” шуғулланиш гўё. Аммо бир нарса аниқ — педагогика бу ҳамиша дидактика, панду ўғит. Баҳодир Йўлдошевнинг эса феъл-атвори ҳам, туриш-турмушию ўй-кечмиши ҳам, ўзи яратган театр дунёси ҳам панду ўғитдан йироқ. У ҳамиша фикрни ён-

дириб, тафаккур ёлқинларини ёқиб яшаган. Ўй-мушоҳададан, бадиият жозибасидан лаззат олган ва ўзгаларни ҳам шунга даъват этган. Унинг спектаклларида ҳеч бир томошабин насиҳат эшитиб чиққан эмас. Тўлиб-тўлиб йиғлаган, тўйиб-тўйиб кулган, изтиробланиб, азобланиб чиққан ва барибир фикратига жо қилиб, хаёлларида галаён, қалбида тугён билан томоша залини тарк этган. Алалҳусус, бугун бутун миллат тафаккури ёниқ фикрга, мулоҳаза-мушоҳадага, ўзимизни танидикми, ҳақу ноҳақ қаерда, тўғри не-ю, эгри нима, қаердамызу қаерга кетяпмиз, иймон-этикодимизга, диду савиямизга не бўлди, деган оғриқ саволларга муҳтож. Бу саволлар адабиёт ва санъатни азалдан ўйлантирган. Кишиларни гўзаллик, хайрат ила саодатга йўллаган... Умид улки, шояд, Баҳодир Йўлдошев Яратганнинг ўзи битган қисматида қойим бўлса! Бир кетганга бир қайтиш ҳам бор, дейдилар-ку машойихлар...

Невара

Учинчи мақола¹

У (Оллоҳ) албатта сизларни (Одам авлодларини) ҳеч шак-шубҳасиз бўлган қиёмат кунига тўплайди.²

Қуръони карим, “Ал-Ҳааққа” сурасидан

Қиёматнинг муқаррарлиги

Бас, қачон юлдузлар ўчирилгач ва қачон осмон ёрилиб-очилгач ва қачон тоғлар сочилгач ва қачон пайғамбарларга белгиланган вақт келгач...

“Вал-Мурсалот” сурасидан

Монотеистик (монотеизм — яккахудлик) динларнинг барчасида бир кун келиб Ер деб аталувчи сайёрада қиёмат кўпиши башорат қилинади. Демак, бу динларга эътиқод этувчилар, жумладан, аҳли ислом учун қиёматнинг рўй бериши — шаксиз ҳақиқат. Қуръони каримда унинг муқаррарлиги кўп марта такрорланади. “Зумар”, “Қиёмат”, “Ал-Ҳааққа” каби сураларда эса бу мавзуга алоҳида эътибор қаратилган.

Қиёматга ишонч — мусулмон иймони-нинг шартларидан бири бўлиб, унга заррача шубҳа билан қараш кишини диндан чиқаради. Шу билан бирга кузатувлар кўрсатадики, анча-мунча одам “қиёмат — муқаррар” деган қаноатга шубҳа қилмагани ҳолда, “Нима қилиб бўлса ҳам яшаб қол” деган тамойилга мувофиқ ҳаёт кечи-ради. Бу тоифа ўзича гўё “Қиёматми? Ҳа-ҳў! Бир гап бўлар-да” деб ўйлайди, чамаси. Бу аслида охиратга чала ишониш — аросат деган гап. Чунки Одам авлодининг маҳшарда қиёматдан қўрқиши — у кундан ёлғиз мурод эмас, инсон бу дунёда ҳам уни ёдда тутмоғи ва ҳаёт низомини шунга асосан қурмоғи шарт.

Қиёматнинг муқаррарлигини, ўша кунни Одам Ато авлоди қайта тирилиб, ҳисоб бе-ражагини ўйламай яшаш, юзаки қараган-

¹ Биринчи мақола — “Фан ва дин: муносабатлар диалектикаси” журналнинг 1999 йил 1-сонида, иккинчи мақола — “Фан ва дин: одамзоднинг пайдо бўлиши” 4-сонида босилган.

² Қуръони карим сураларидан иқтибослар А.Мансурнинг маъно таржимаси бўйича берилди (“Чўлпон” нашриёти, 1992).

да, ҳар бир одамнинг шахсий ишидек туюлади. Ҳолбуки, одамзод ёмон қилмишлари, айниқса, гуноҳ ва жиноятлари учун бу дунёда жазодан қутулиб қолганда ҳам, барибир куни келиб жавоб беришдан қўрқмас экан, жамият урчиб кетган ижтимоий иллатларни “даволаш”да қийналади, ҳатто уддалай олмайди. Бунга кўплаб далил-исбот келтириш мумкин.

Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, қуйидаги мулоҳазаларимиздан кўзланган мақсад қиёмат ва охират ҳисоби фанга ҳам зид келмаслиги тўғрисида фикр юритиш баробарида қиёмат бўлишига ишонса-да, аммо “мен ўлгунимча барибир бўлмас” дея ўзини ўзи юпатувчиларни огоҳлантиришдан иборатдир.

Хўш, қиёмат қачон бўлади?

Таъкидлаш керакки, диний китобларда бу саволга аниқ жавоб берилмаган, унинг аломатларини билдириш билангина чекланилган, холос. Бунинг боиси шундаки, ҳаёт инсонга синов учун берилган. Қиёмат муддатининг номаълумлиги ана шу синовнинг муҳим бир шарти бўлса ажаб эмас. Буни “Иш қилсанг, ҳеч қачон ўлмайдигандай сифатли қил; ибодатни эса эртага қиёмат бошланади дегандай ҳисоб билан адо эт” деган мазмундаги ҳадис ҳам яққол тасдиқлайди.

Албатта, ҳаммани ҳам қиёматга ишонади деб бўлмайди. Авом тугул бирор соҳада улкан ютуқларга эришган одамлар орасида ҳам диний этиқодсизлар кам эмас. Масалан, машҳур олим, Нобель мукофоти лауреати Виталий Гинзбург ойнаи жаҳон орқали динга ишонмаслигини эътироф этди. Афсуски, суҳбат қурган журналист унга “Дин бир кунмас бир кун қиёмат кўпади, Ерда ҳаёт тамом бўлади дея башорат қилади. Сиз астрофизика билан ҳам шуғулланасиз. Бунга ишонасизми?” деб савол бермади. Агар шуни сўраганида олим “йўқ, ишонмайман” дея жавоб бермаслиги аниқ эди. Чунки ҳозирги замон астрономияси қиёмат муқаррарлигини бошқа фанларга нисбатан асослироқ далиллар билан тасдиқлайди. Исбот тариқасида Пулково обсерваториясининг профессори, кичик сайёралар бўйича йирик олим О.Коротцевнинг қуйидаги фикрларига эътибор беринг: “Биргина Россиянинг ўзида ўттизтача астероид урилишидан ҳосил бўлган ҳалқасимон ўрлик аниқланган. Кўришиб турибдики, астероидларнинг Ер билан тўқнашуви кўп марта содир бўлган ва бу ҳодиса келгусида ҳам рўй бериши истисно эмас. Ҳатто исталган ой ва ҳафтада сайёрамиз осмон чорраҳаларидан бирида астероид ёки комета қиёфазидаги “самовий меҳмон”га дуч келиши мумкин. Бунақа “меҳмон”ларнинг 700 га яқини Ер қурраси атрофида айланиб юрибди. Улардан энг йириги 1036-рақамли “Ганимед” кичик сайёраси бўлиб, диаметри 41 километрга тенг. Қани энди, у нарироқ кетса! Лекин бутун олам тортилиш қонуни амал қилар экан, тақдирдан қочиб бўлмайди” (“Астрономия”, оммабоп қомус, Санкт-Петербург, 2003 йил).

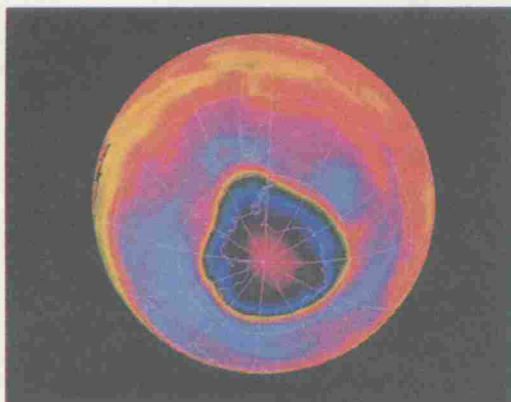

Абдулла Аъзам — физика-математика фанлари доктори, профессор. Илмий ва адабий ижодга меҳри зўр. Талай китоб ва рисоалари чоп этилган. Айниқса, мумтоз адабиётимиз масалаларига доир зийрак назар билан битилган мақолалари, ижтимоий-фалсафий мазмундаги тадқиқотлари диққатга сазовор.

Олим бир муддат тахририятимизда ҳам хизмат қилган, журналнинг яқин ҳамкори — тахрир ҳайъатининг аъзоси. Ўндан ортиқ пухта асари билан “Тафаккур” саҳифаларини обод этган муаллифларимиздан.

Абдулла Аъзам бу йил олтмиш ёшга тўлади. Зукко олим, ҳурматли биродаримизни қутлуг ёши билан муборакбод этамиз. Ҳаётий ва ижодий омад тилаймиз.

Тахририят

Озон қатламининг Антарктида устидаги очиқ жойи

Энди қиёмат муқаррарлигини тасдиқловчи бошқа далилларни баён этамиз.

Ер магнит майдонига эга экани кўпчиликка маълум. Ер қуррасини мактаб лабораторияларида ўқув қуроли сифатида сақланадиган магнит таёқчага қиёслаш мумкин — унинг бир қутби Канаданинг шимолида, униси эса Антарктида қитъасида жойлашган. Геология фанининг палеогеология тармоғи Ер ўз магнит майдонини вақти-вақти билан ўзгартириб туришини тасдиқлайди. Бинобарин, бир неча марта унинг қутблари ўрни алмашган. Сиртдан қараганда, магнит майдонининг ўзгаргани ҳеч қандай аҳамиятга эга эмасдек туюлади. Лекин ана шу ўзгариш сабаби ва оқибатлари қандай бўлган? Бунга жавобан айтиш лозимки, Ернинг магнит майдони унинг ядроси — бағридаги суюқ ферромагнит мод-

“Бўлиши эҳтимол тугтилган учрашув” расом тасвирида

даларнинг (темир, кобальт ва бошқа) ҳаракати туфайли мавжуддир. Қутблар ўрни кескин алмашар экан, бу ҳол ўз-ўзидан содир бўлмайди, албатта. Бу ҳодиса Ер ядросининг ҳаракатидан юзага келган ўзгариш оқибатидир. Аниқроқ айтганда, Ер бағридаги суюқ оқимда вақти-вақти билан уюрмалар ҳосил бўлиб туради. Ана шу уюрмалар ўзаро таъсир туфайли бир-бирини кучайтириши мумкин, бу эса муайян фурсатда оқимнинг кескин ўзгаришини келтириб чиқариши табиий. У, ўз навбатида, Ер магнит майдони ўқининг ўзгаришига олиб келади. Бундай жараён, илмий тилда ифода этганда, “потенциал тўсиқдан ошиб ўтиш” тарзида рўй беради. Буни куб шаклидаги оғир кути бир ёнидан иккинчи ёнига ағдарилгани тарзида тасаввур қилиш мумкин. Бунда нафақат магнит майдонининг қутблари ўзгаради, балки миллионлаб йиллар давомида йиғилиб келган тарангликнинг кескин бўшашуви натижасида улкан миқёсда энергия — қувват ажралиб чиқиб, кучли зилзилалар, вулқонлар портлаши, Ер қобиғи қатламларининг сурилиши юзага келади, сайёрани қуёш нурларидан ҳимоялаб турувчи магнит “шамсия”сида “йиртиқ”лар ҳосил бўлиб, тирик мавжудот кучли нурланишга йўлиқади.

Яна бир далил қуйидагича: Ер шари Қуёш атрофида, Қуёш эса “Сомон йўли” галактикаси маркази атрофида айлана бўйлаб ҳаракат қилади. Астрономларнинг ҳисоб-китобича, Қуёш ўз системасини “опичлаб олган” ҳолда ана шу айланани 220-230 миллион йилда бир марта босиб ўтади. Бу жуда катта муддат, албатта. Аммо Қуёшнинг “сайри” тинч ва беталафот ўтмаслиги тайин — у йўл-йўлакай бошқа юлдузларга яқин келиши, кучли нурланиш ҳудудлари ёки аксинча, Ер атмосферасини сўриб олувчи майдонларга (масалан, қора ўпқонларга) дуч келиши мумкин.

Қиёмат кўпишига олиб борадиган сабаблардан яна бири одамзоднинг номатлуб хатти-ҳаракатларидир. Муайян ҳодисанинг рўй беришига жамият фаолияти сабаб бўлса, фанда у антропоген омил дейилади. Алалхусус, қиёмат табиат ҳодисаси оқибатидагина эмас, айнан антропоген омил туфайли ҳам рўй бериши мумкин. Таъкидлаш лозимки,

қиёматнинг бу варианты диний нуқтаи назарга кўпроқ мувофиқ келади.

Сирасини айтганда, кейинги вақтларда одамзод, бир томондан, илмий-техник тараққиёт орқали эришаётган куч-қудратига бино қўйиб, уни янада зўрайтириш учун табиатга нисбатан зуғумини кучайтираётган бўлса, иккинчи томондан, руҳият ва комиллик масаласига панжа орасидан қараб, моддий фаровонлик ҳамда нафс роҳат-фароғатига тобора муккасидан кетмоқда. Олимларнинг эътироф этишича, сўнгги чорак асрда транспорт воситалари чиқараётган карбонат ангидрид ва бошқа газлар оқибатида она сайёрамиздаги тирикликнинг ўзига хос химоячиси бўлган озон қатлами сийраклашмоқда, “иссиқхона эффекти” борган сари кучлироқ намоён бўлмоқда. Хуллас, табиат зўриққандан зўриқиб бормоқда: музликлар эрий бошлади, чўлга айланиш жараёни жадаллашди, ўрмонлар ёнғини авж олди, уммонларда ҳарорат ўзгариб, қуруқликдаги иқлимга таъсири ортиб кетди. Масалан, ўтган асрнинг охирида дунё бўйича автомобиллар йилига 40 миллиард литр ёнилғи ёқиб, 420 миллиард куб метр турли заҳарли газлар чиқарган. Ҳолбуки, автомобиллар сони сўнгги ҳар йигирма йилда икки баробар ортиб бормоқда. Бу каби салбий омилларга энергия тақчиллиги ва

Шумейкерлар ва Левининг 9 рақамли кометаси бўлақларининг Юпитер (Муштарий) сайёрасига уриляётган ҳолати. 1994 йил, июль

аҳоли кўпайиши ҳам қўшилса, қиёматқойим янада тезлашиши ҳеч гап эмас.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, сўнгги йилларда Қуёшнинг ҳаракати фаоллашмоқда. Аслида, бундай катта юлдуз фаолиятида сезиларли ўзгаришлар жуда узоқ муддат (дейлик, юз миллион, миллиард йил) давомидагина рўй бериши мумкин. Бироқ ҳозир ана шундай ўзгариш атиги бир авлод кўз ўнгида юз бераётгани кузатилмоқдаки, бундан олимлар беҳад таажжубда. Уларнинг фикрича, Қуёш марказидаги ҳарорат ортиб бормоқда. Бу жараённинг оқибати қандай бўлиши ху-

“Катта айиқ” юлдуз туркумидаги M82 рақамли галактика портлаши

сусида ҳозирча бирор бир мулоҳаза билдириш мушкул. Лекин азал-азалдан Ердаги ҳаёт манбаи бўлиб келган Қуёш исталган пайтда портлаши мумкин — астрономлар юлдузлар оламида бундай ҳодиса рўй бериб туришини аниқлаган. Бу қиёмат муқаррарлигигагина эмас, балки у ҳар лаҳзада реал воқеликка айланишига яна бир далилдир. Бунга ядровий тўқнашув, кутилмаган иллат эпидемияси каби бошқа далилларни ҳам қўшиш мумкин.

Ниҳоят, қиёматни тезлаштирадиган яна бир сабаб сифатида одам наслининг бузилишини айтиш керак. Чунки йил сайин дунёни кенгроқ қамраб олаётган глобаллашув жараёни ҳозирча асосан Шарқдан Фарбга томон миграция — аҳолининг оммавий кўчиши тарзида кечаётган бўлса, акс йўналишда ахлоқий қадриятларнинг таназули, ҳирсий лаззатпарастлик, аёлларнинг оналик вазифасидан бўйин товлаб, “эркаклашиш”га мойиллиги, эркаларнинг оила боқиш ўрнига хотинларга хос ишлар билан шугулланиши, бир жинсли “оила” тарафдорларининг ижтимоий жангарилиги каби кўпдан-кўп омилларда намён бўлмоқда. Мазкур жараённинг борган сари жадаллашаётгани, унинг йўлини тўсадиган бирон бир кучнинг майдонга чиқмаётгани ҳам бани башарни нақд қиёматга олиб бориши мумкин.

Албатта, қайд этилган омилларнинг бир қисмини шунчаки тахмин, қолганларини эса олис келажаққа тааллуқли ҳол деб ҳисоблаш жоиз. Аммо “қиёмат — муқаррар” деган тушунчани исботлаш учун ана шу далилларнинг атиги биттаси ҳам кифоя.

Хўп, қиёмат муқаррар экан, бандаси нима қилиши керак?

Бу саволга Расулulloҳ жавоб бериб кетганлар: *Эртага қиёмат деган куни ҳам кўчат эк!* Мазкур ҳадис бежиз кўчат экиш тўғрисида эмас. Кўчат — эзгулик рамзи. Кўчат экувчи “ҳосилини мен емасам, бошқалар ейди” деган ният билан экадики, демак, у олижаноблик тимсоли ҳамдир. Аммо Расулulloҳ насиҳатига тескари иш тутувчилар камми?!

Воқеий ҳикоя. 90-йилларнинг ўрталарида йирик бир колхозни учга бўлишга қарор

қилинади. Ер майдонини бўлиш ҳамирдан қил суғургандек осон кечади-ю, бошқа мол-мулкни тақсимлаш анча бошоғриқни келтириб чиқаради. Собиқ колхознинг мулки қайд этилган махсус дафтар архивга топширилиб, учта янги дафтар очилади. Лекин буни қарангки, жамоа хўжалигида (уни аслида “жамоавий хўжасизлик” деб аташ тўғрироқ бўларди) “темир дафтар”га тиркалмаган мулк ҳам анча-мунча экан. Йўл ва ариқ ёқаларига экилган тераклар, шийпонлар атрофидаги чинорлар шулар сирасига киради. Улар орасида қачонлардир қайсидир савобталаб эккани ҳам кўп эди.

Шунда ҳалиги бўлинаётган колхоз раиси бир неча кун ичида мулк дафтарига кирмаган, азбаройи савоб илинжида экилган даҳлатларни ҳам кестириб, сотиб юборади...

Қиёматда қайта тирилиш

Инсон Бизни унинг (тупроққа айланиб кетган) суяқларини ҳаргиз тўплай олмас, деб гумон қилурми?! Йўқ, Биз унинг бармоқларигагина тиклаб жойига келтиришга қодир бўлган зотдирмиз.

“Қиёмат” сурасидан

Монотеистик динларда охирзамон келиб қиёмат бўлишидан кейин ҳамма одам қайтадан тирилиши таъкидланади. Табиий фанларнинг В.Гинзбург сингари моддиончи вакиллари Ерда қачонлардир фалокат рўй бериб, ҳаёт тамом бўлишини рад қилмаса ҳам, одамларнинг қайта тирилиши мумкинлигига сира-сира ишонмайди. Ҳолбуки, айнан табиий фанлар, хусусан, биологиянинг бугунги ривожидан одамни бемалол қайта тирилтириш мумкинлигини исботламоқда.

Қишлоқ хўжалигида анчадан буён маданий экинларни (масалан, картошкани) клонлаштириш йўли билан ҳосилдорлигини ошириш усули қўлланмоқда. Матбуотда ҳайвонларни клонлаштириш бўйича муваффақиятли тажрибалар амалга оширилгани ҳақида хабарлар тарқатилганига анча бўлди. Ана шундай тажриба маҳсули бўлган “Долли” лақабли қўй, яқинда эса клон-мушук (“Copy-Cat”) ойнаи жаҳон орқали намойиш этилди. Нуфузли ЮНЕСКО ташкилоти 1997 йилиёқ одамни клонлаштириш-

нинг номувофиклиги тўғрисида тегишли қарор қабул қилган бўлса-да, ханузгача турли давлатларнинг парламентида “одамни клонлаштиришга рухсат бериш керакми ё тақиқлаш лозимми?” деган ҳуқуқий муаммо ўз ечимини топгани йўқ. Бунга айрим мутаассиб олимларнинг оқиллар маслаҳатига қулоқ солмаётгани сабаб бўлмоқда.

Изоҳ сифатида айтиб ўтиш ўринлики, бир жонивор ҳужайрасидан унинг бус-бутун нусхасини ўстириш фанда клонлаштириш деб аталади. Бу жараён ксерокс аппаратида матндан нусха олишга ҳам ўхшайди. Бунда ўстирилган жонивор ҳужайра олинган жониворга айнан мос бўлади — улар ўртасидаги фарқ бир тухумли эгизакларникидан ортиқ эмас. (Аслида, эгизаклар табиий равишда ҳосил бўлган клонлар ҳисобланади.) Мисол тариқасида айтсак, клонлаштириш усули билан серсут сигир зотидан юзлаб нусха кўпайтириш мумкин. Бу эса биологик жиҳатдан одамни ҳам клонлаштиришга ҳеч қандай тўсиқ йўқлигининг исботидир.

Албатта, клонлаштириш — ўлган одамни тирилтириш дегани эмас ҳали. Чунки бунда янги нусхага асос сифатида ҳужайра ядроси олинади. Ҳужайра эса — тирик организм унсури. Жонзот вафот этгач, унинг ҳужайралари ҳам ҳалок бўла бошлайди ва охири тупроққа қоришиб кетади. Лекин генетика фани нафақат ҳужайра, балки бутун организмнинг барча индивидуал хусусиятлари унинг генида — ДНК молекуласида битиб қўйилганини аллақачон исботлаган. Ҳар бир одам (бошқа тирик организмлар каби) хромосомаларида жамланган генига мувофиқ вояга етади; бу жараён “морфогенез” деб аталади. Ген эса аденин, гуанин, тимин, цитозин деган нуклеид кислоталардан таркиб топади (шартли белгилари — А, Г, Т, Ц). Яна ҳам аниқроғи, жонли мавжудот гени ана шу тўрт хил нуклеид кислотанинг муайян тартибда бирлашиб ҳосил қилган занжирдан иборат. Бу занжир ўз навбатида қисмларга бўлиниб, ҳар бир қисм одам организмнинг тайин бир аъзоси синтез қилиниши учун “жавобгар”дир.

Ифодали тарзда айтганда, ҳар бир одам — гўёки бир неча миллиард А, Г, Т, Ц ҳарфларидан ташкил топган матндан

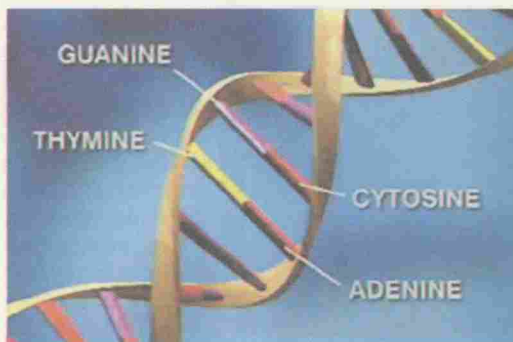

Клон мушук

иборат. У фан тилида индивиднинг генетик коди деб юритилади. Эгизаклар ва клонларнинг генетик кодлари, жузъий “орфографик хатолар”ни айтмаганда, бир хил ҳисоб. Равшанки, генетик код ДНК молекуласи ёки хромосома шаклида сақланиши шарт эмас — уни бе-малол компьютер хотирасида ёки бошқа хотира қурилмаларида сақлаш мумкин. Нуклеид кислоталар эса оқсил, ёғ, углевод каби унчалик мураккаб бўлмаган органик моддаларнинг бир тури ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирча фан генетик коди бўйича одамни клонлаштириш масаласини уддалай олгани йўқ. Аммо яқин келажакда бу муаммо ижобий ҳал этилиши мумкин. Айтайлик, бир неча юз йил бурун ўтиб кетган фалон одамнинг тирноғи ёки сочидан унинг генетик коди аниқланиб, сўнг лабораторияда ана шу кодга мос ДНК молекуласи синтез қилинса ва бу молекула махсус шарт-шароитга солинса, ундан айнан ўша фалончиникидек организм ўсиб етишади.

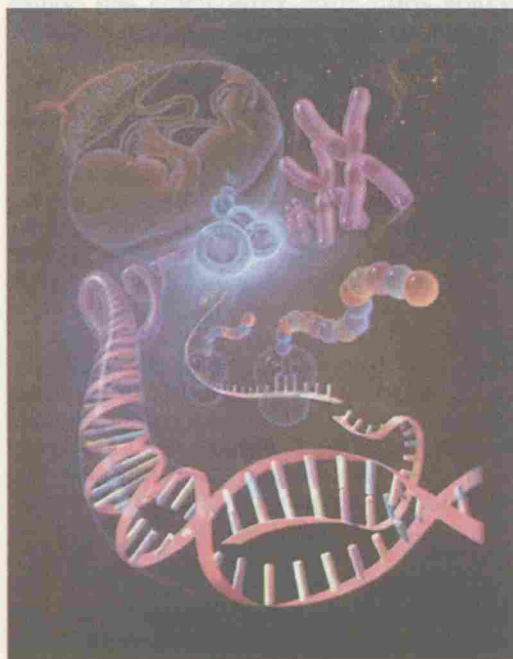
Тўғри, тирик жонзот, айниқса, одам клони унинг ўзи дегани эмас. Биринчидан, клонларда тана хусусиятлари ўхшаш бўлса ҳам, улар айнан бир хил эмас — мутация деб аталадиган ирсий ўзгаришлар оз бўлса-да юзага чиқади. Иккинчидан, ҳар бир клон барибир алоҳида жонзотдир, де-

ДНК таркиби

мак, одам билан унинг клон нусхаси турли шахслар ҳисобланиши керак. Зотан, икки томчи сувдай ўхшаш кўрингани билан эгизакларнинг ҳар бири ўз руҳиятига эга бўлган бошқа-бошқа мавжудотлардир.

Бу ўринда клонлаштириш масаласига эътибор қаратишимизнинг боиси — бандасики қачонлардир ўлган одамни клон тарзида бўлса-да, тирилтирар — унинг нусхасини ўстира олар экан, сон-саноксиз оламларни биргина “Кун фа якун!” (“Бўл!”) деган амри билан яратган Зотнинг ўлиқни тирилтиришига ақли расо одам шубҳа қилмас!

Фалсафий чекиниш. Биз одамга нисбатан “яратиш” сўзини ва унинг “бунёд этиш”, “пайдо қилиш” каби маънодошларини кўп қўллаймиз: Эшмат янги бадий асар яратди, Тошмат янги иншоот бунёд этди ва ҳоказо. Моҳиятан, бу — муболага. Чунки инсон аслида ҳеч нарса ярата олмайдди. Зотан, яратиш — йўқдан бор қилиш бўлиб, у фақат Худога хос сифатдир. Инсон эса ижоди туфайли шаклдан шакл ҳосил этади. Шу маънода, ҳар бир кашфиёт ва ихтиро объектив мавжуд бўлган нарса ёки ҳодисанинг устидаги пардани очиш демакдир. Бинобарин, инсон нафақат табиат, жамият ва одам зоти билан боғлиқ қонуниятларни кашф этади, балки ана шу жараённинг ўзи ҳам муайян қонунар, масалан, мантиқ талабларига мувофиқ тарзда кечади. Бундан англашиладики, тирик мавжудотни клонлаштириш — асло “яратиш” эмас, балки юрак, буйрак каби тана аъзоларининг кўчириб ўтказилиши (трансплантацияси) каби бир жараёндр. Инчунун, бирор бадий, тасвирий ёхуд мусиқий асар ижод қилиш том маънодаги яратиш эмас, балки деҳқоннинг экин экишига ўхшаш бир меҳнат жараёни, холос. Бошқача айтганда, уларнинг илоҳий қудрат томонидан яратишга бевосита алоқаси йўқ. Нега деганда, ҳар бир ижодкорнинг мияси, онги ва руҳиятидаги жараёнлар унинг ўзига боғлиқ бўлмаган қонуниятларга бўйсуннади.

Кузга бориб ҳосил йиғаётган деҳқоннинг “мен бугдой яратдим” дейиши нақадар мажозий бўлса, конструкторнинг машина, олимнинг илмий назария яратиши ҳам худди шундай мазмунга эга. Шу чоққача бирор даҳо табиатнинг янги қонунини яратган эмас, аксинча объектив қонуниятларни идрок қуввати билан бошқаларга маълум қилган. Улар ҳам аслида тақрибан, яъни нисбий бўлади — муайян давр ўтиши, янада ишончли далиллар йиғилиши, тадқиқотнинг янги самарали усуллари юзага келиши билан (бу ўринда ҳам кўпинча “яратилиши билан” ибораси қўлланади) янгиланади. Мисоллар: “Ер — япалоқ” деган тушунча — Ернинг шарсимонлиги — Ер сайёралардан бири экани — Ернинг пайдо бўлиши тўғрисида тахминлар. Ёки Аристотель механикаси — Ньютон механикаси — хусусий нисбийлик назарияси — умумий нисбийлик назарияси — бирлашган майдон назарияси — ягона майдон назарияси (ҳозирча фараз).

Табиатдаги жараёнлар объектив қонуниятларга мувофиқ кечишини диний уламоларнинг аксарияти эътироф этади. Ахир, тайёрада учиб кетаётган одам бутун олам тортилиш қонунини изоҳлаб беролмаслиги, аэро-

динамика қонунларини билмаслиги, уни бошқариш имконини бераётган электр тоқлари ва радиотўлқинлар бўйсунадиган Максвелл тенгламаларини тушунмаслиги мумкин, аммо ана шу қонуниятларни рад этиши кулгили. Ҳамма бўлмаса ҳам, аксарият ана шундай объектив қонунлар ижтимоий ва иқтисодий жараёнларда ҳам мавжудлигини тан олади.

Хуллас, мавжуд объектив қонуниятлар диний таълимотга асло зид эмас. Аммо, нима учундир эволюция (тадрижийлик) назарияси диний таълимотга зид, деган қарашни қўллаб-қувватловчилар ҳамон кўп. Ваҳоланки, “Харди-Вайнберг қонуни” қатори генетика қонунлари ҳам эътироф этилади-ю, у билан узвий боғлиқ, ҳатто уларнинг мантиқий хулосаси ҳисобланган эволюция қонуни “уни тан олиш одамни диндан чиқаради” деган шубҳа билан инкор қилиб келинади. Бизнингча, бундай шубҳага ўрин йўқ. Зотан, эволюция назарияси ҳам бошқа фанлардаги назариялар каби табиат (бу ўринда жонли табиат) қонунидир, демак, у ҳам физика ва кимё қонунлари сингари Яратганининг иродасини ифодалайди. Инсон томонидан биология қонунларига асосланиб клонларнинг ўстирилиши одам зотини ҳам, бутун борлиқни ҳам Оллоҳ таоло яратганини инкор этмагани ва этолмагани сингари эволюция таълимоти ҳам диний таълимотга зид эмас.

Шубҳасиз, табиат қонунларининг бир қисмини инсон ҳаёт тажрибасида эътироф этишга мажбур бўлади, қолганларига бутун умри давомида ишонч ҳосил қилади, айримларини эса кўзи билан кўриб амин бўлишга улгуролмайди. Масалан, миллиардлаб йилларга чўзиладиган юлдузлар эволюцияси қонуни мантиқ ва илмий методларга кўра исботланади ва яна шу асосда камчиликлари тузатиб борилади.

Албатта, қонунлар турли тушунчали одамлар томонидан ҳар хил талқин қилиниши мумкин. Талқинлар эса субъектив хусусиятга эга бўлиб, улар ичида нафақат диний эътиқод, ҳатто илм-фан тамойилларига зидлари ҳам учрайди.

Табиатнинг объектив қонунларидан бири бу — ўлимнинг муқаррарлиги. Одам зоти буни жуда яхши билади. Лекин у ўлимдан сўнг нима бўлишини билмайди. Моддийончилар ўлимдан кейинги ҳаётга ишонмайди. Қайта тирилиш-ку уларнинг тасаввурига мутлақо сиғмайди. Бу билан уларнинг ҳаммасини “номаъкул одамлар” демоқчи эмасмиз, албатта. Чунки модди-

юнчилар орасида ҳам виждондилари оз эмас. Аммо ўлим билан инсон ҳаёти тамом бўлади, деган ғоя (Фараз, назария, эътиқод) жамият учун ғоят зарарлидир — у ўғрилиқ, қотиллик, порахўрлик ва бошқа жиноятлар содир этиш, ҳасад, игво, беҳаёлик каби ахлоқ қонунлари бузилишини оқлашга хизмат қилади. Ҳолбуки, инсон иймон билан яшамоғи учун ўлимнинг муқаррарлигини билиши ва бир кун қайта тирилишини тан олишигина кифоя эмас. У ҳаёти давомида қилган амаллари учун жавоб беражagini ҳам англамоғи даркор.

Охираат ҳисоби

Оллоҳ қилаётган амалларингизни билгувчидир. Самовот ва ердаги бор нарса Оллоҳникидир. Ичингиздаги нарсани хоҳ ошкор қилинг, хоҳ яширинг, Оллоҳ сизларни ўша нарса билан ҳисоб-китоб қилади.

“Бақара” сурасидан

Хўп, одам қайта тирилди ҳам дейлик. Унинг ҳаёти давомида қилган амаллари қандай таҳлил этилади? Дин нуқтаи назаридан бундай савол ўринсиз — барчаси Яратганининг иродаси ва қудратига боғлиқ, тамом-вассалом. Фан нуқтаи назаридан-чи?

Илм-фан учун бу ўта мураккаб масала. Агар инсон Робинзон Крузога ўхшаб кимсасиз оролда ёлғиз яшаганида муаммо осонгина ҳал этилар эди. Аммо одам боласи — ижтимоий мавжудот бўлиб, умри мобайнида сон-саноксиз зотдошлари билан тўқнашади, минг турли ҳолатларга тушади. Бундай олиб қаралса, одамларнинг тақдири, демак, хатти-ҳаракатлари шу қадар чатишиб-чирмашиб кетганки, уларни бўлақларга ажратиш иложи йўқдек туюлади. Лекин аслида масала анчайин жўн...

Маълумки, инсон хатти-ҳаракатларининг боиси (мотиви) борлиги билан ҳайвондан фарқ қилади. Инсон ҳаракатлари аксарият ҳолларда ақлга, ҳайвоннинг ҳаракатлари эса савки табиийга (инстинктга) асосланади. Қиёслаш жоиз бўлса, ҳайвон ҳаёти тоғдан думалаб тушаётган тошнинг ҳаракатига яқин туради. Одамда ҳам сав-

қи табиий бор, албатта. Масалан, йиқилаётган одам қўлини у ён-бу ён силта мувозанат сақлашга уринади. Бунда у беҳосдан кимнидир уриб юбориши, ҳатто унинг ўлимига сабабчи бўлиши ҳам мумкин. Лекин одамнинг хатти-ҳаракатида соф инстинктдан туғиладиган ҳолатлар камдан-кам бўлади. Айрим истисноларни соқит этганда, инсон бошқа махлуқлардан фарқли ўлароқ ақл билан ҳаракат қилади; унинг онгида, жумладан, онгининг остки қатламларида аввал фикр, ғоя туғилади, сўнг у ниятга дўниб, онгининг устки қатламига чиқади ва қарорга айланади. Ана шу қарор одамни ҳаракатга келтиради — у юради, ўтиради, сўзлайди, ёзади, шафқат ёки зулм қилади ва ҳоказо.

Онгининг ўрни бундай хатти-ҳаракатлар сабаби билангина чекланмайди, одамзоднинг барча амали мобайнида онг фаол қатнашади: ҳаракатлари хотира “қурилмаси”га ёзилиб боради, жараён баробарида таҳлил этилиб, йўл-йўлакай тегишли тузатишлар қилинади. Ҳатто муайян ниятни амалга оширишга қаратилган хатти-ҳаракат тугаганидан сўнг ҳам онг унинг натижаларини қайд ва таҳлил қилишда давом этади.

Шу билан бирга, таъкидлаш лозимки, одамнинг фикри, нияти унинг ташқи хатти-ҳаракати билан бирга бормаслиги, фақат унинг дилида кечиши ҳам мумкин — масалан, одам хаёлан яхши кўради ёки нафратланади, фикран қўшилади ёки рад этади.

Табиийки, одамнинг умри мобайнида қилган амалларини ташқи томондан кузатиб, “ёзиб” бориш, таҳлил этишдан кўра, у амалларнинг сабаби ҳам, оқибатлари ҳам онгда кечар экан, демак, инсоннинг онгини, дилини кузатиб бориш, унинг ботинида кечаётган руҳий жараёни “ёзиб туриш” кўпроқ ва мукамалроқ ахборот беради...

Онгининг мия фаолияти билан боғлиқлиги, мия фаолияти эса моддий жараён экани маълум. Яна ҳам аниқроғи, онгда кечадиган ва одам миясидаги асаб жараёнлари ўзаро мувофиқ бўлади. Асаб жараёнлари эса электрокимё ҳодисаси экани фанда узил-кесил исботланган. Жайдари таъбир билан айтганда, инсон миясининг

фаолияти физикавий нуқтаи назардан компьютер процессоридаги жараёнга ўхшайди. Албатта, бу икки ҳодиса батамом бир хил эмас: компьютер процессоридаги жараён тўлиқ ташқи омиллар — уни ясаган, илгари ундан фойдаланган ва айна тобда уни бошқараётган шахслар иродасининг натижасидир. Инсон онгидаги жараёнларда эса ташқи омиллар билан баб-баравар унинг руҳи ҳам иштирок этади.

Компьютер хотирасида сақланаётган ахборотдан нусха олиш мумкинлиги ҳаммага маълум. Информатика мутахассислари яхши биладики, нафақат хотира қурилмасида сақланаётган ахборотдан, балки компьютер фаолиятининг ўзидан ҳам нусха олиш мумкин. Бундай нусха протокол деб аталади. Протокол компьютер фаолиятини (ва шу орқали компьютердан фойдаланувчининг ишини) исталган пайтда назорат қилиш имконини беради. (Тайёраларга ўрнатилган “қора кути”лар қисман шу каби вазифани бажаради.) Шу билан бирга назорат жорий иш тартибида — “online” режимида амалга оширилиши ҳам мумкин. Айтايлик, бир идорада ўн нафар ходим ўнта компьютер билан ишласин ва ҳар бир компьютер махсус (бош) компьютерга уланган бўлсин — бундай тизим компьютерларнинг “елигичсимон тўри” дейилади. Бунда бош компьютерда туриб қайси ходим ўз компютерида нималар қилаётганини бемалол кузатиб бориш, зарурат туғилса, уларнинг ишига аралashi ҳам мумкин.

Маълумот тарикасида айтиб ўтиш жоизки, бир қанча мамлакатларда болаларнинг қаерда эканини билиб туриш учун қўлга тақиладиган электрон билгазуқлар ишлаб чиқарилмоқда. АҚШда эса доимий шифокор кузатувидаги мижознинг ҳолати тўғрисида ахборот узатиб туришга мўлжалланган катталиги тангадек ва баданга жойланадиган махсус электрон узатгич (датчик) синаб кўрилди.

Албатта, компьютер иши ҳам, мия фаолияти ҳам моддий хусусиятга эга. Лекин компьютер фаолиятини протоколлаштириш тушунарли жараён бўлгани ҳолда инсоннинг ақлий фаолияти ким томонидан қай тарзда “протоколлаштирилиши” аён

Илова ўрнида

эмас. Диний таълимотда бу масала жуда оддий ҳал этилган: ҳар бир одамнинг икки елкасида икки фаришта ўтириб, унинг савобу гуноҳларини ёзиб боради! Тан олиш керакки, фан нуқтаи назаридан буни изоҳлаш қийин. Шундай бўлса-да...

Алқисса, баён этилган мулоҳазалардан мақсад қиёматнинг қачон ва қай тарзда бўлишини башорат қилиш эмас — бу одам имкониятидан ташқари, диний эътиқодга тааллуқли масалалардир. Мақсадимиз — қиёматнинг муқарраллигини ҳозирги замон фани ҳам эътироф этишини таъкидлаш; жисми тупроққа қоришиб кетган одам боласи қандай қайтадан тирилишини баён қилиш эмас, балки бунинг мумкинлигига фан нуқтаи назаридан далиллар келтириш; қиёматда қайта тирилган инсоннинг ҳаёти мобайнида қилган амаллари қай йўсинда қайд этиб борилиши, қай тарзда тикланиб, ажрим қилинишини тасвирлаб бериш эмас, балки бу масалаларга фан нуқтаи назаридан бир нигоҳ ташлаш истаги, холос. Лекин шуни эътироф этиш керакки, одамзод сўнгиги бир аср давомида шу қадар имкониятларга эриша олган экан, сон-саноксиз олам ва тамаддунларни, яшаб ўтган ва яшаётган онгли мавжудотни яратган Зотнинг исталган пайтда қиёмат ясаши, ҳар бир одамни қайтадан дунёга келтириб, унинг ҳаётий амалларини тўлиқ ажрим қилишига қандай ишонмаслик мумкин?!

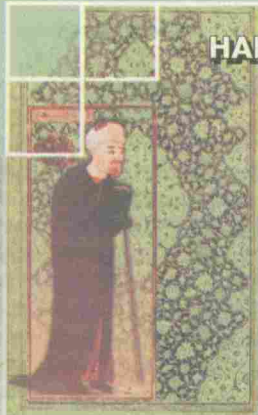
Биз инсонни икки унсурли мавжудот — жисм билан руҳнинг қўшиливидан иборат деб ҳисоблаймиз (бунга аввалги мақолаларда далиллар келтирилган). Зеро, одамнинг онги унинг миясини руҳи билан боғлаб турувчи воситадир. Тўғри, биз руҳнинг табиатини, унинг инсон онги билан ўзаро таъсири қай йўсинда кечишини айтиб беролмаймиз. Лекин инсоннинг ҳатти-ҳаракатларини фақат мияси фаолияти билангина изоҳлаб бўлмайди. Инсон ҳаёти, фаолияти унинг руҳи ва миясининг онг орқали ўзаро таъсири натижасида туғиладиган ўй-ниятлар билан белгиланади. Бу фаразга биноан ана шу ўй-ният ва амаллар руҳ орқали “ёзиб” борилиши мумкин. Валлоҳу аълам.

“Биз қўлимиздан келганини айтдик, у ёғи энди бизга боғлиқ эмас”, деган экан бир донишманд. Йўқ, бизнингча, у ёғи ҳам, бу ёғи ҳам ҳамма вақт ҳар кимга боғлиқ бўлган ва то қиёматгача шундай бўлиб қолади.

Устоз ҳикояси: “Ўтган асрнинг 80-йиллари, каттагина ҳайъат таркибида Масковга илмий анжуманга бориб қайтаётган эдик. “Домодедово” аэропортига келиб, рўйхатдан ўтиш учун навбатга турдик (ўша вақтларда бир рейсда учувчиларнинг ҳаммаси бир жойда рўйхатдан ўтар, шу боис узундан-узун навбатда туришга тўғри келар эди). Учиш вақтига ҳали анча бор, лекин тик оёқда туравериш ҳам малолли иш. Навбатсиз тартиб бўлмайди, демак бу адолатга мувофиқ, албатта. Шу боис сабр-тоқат билан кутиб турибмиз. Бир пайт денг, аэропорт залига башанг кийинган икки ҳамюртимиз кириб келди. Улар турнақатор чўзилган навбатга қараб, бир оз серрайиб туришди — сафнинг охиридан жой олишга тоқатлари йўқлиги юзларидан аён эди. Шунда ўзаро ниманидир муҳокама қилиб, ёшроғи қаёққадир ғойиб бўлди. Орадан кўп фурсат ўтмай, бизга хизмат қилаётган маъмурлар ёнига аэропорт “дўкай”ларидан бири келиб, бир жуфт патта тутқазди ва ҳалиги бесабрларни навбатсиз ўтказиб юборишни буюрди. Бундай илтифотга ноил бўлган “уддабуррон”лар эса шунча одамни — кексалар, ёш болали аёллару ёл-юртга хизмати сингган алломаларни четга суриб, сурбетларча рўйхатдан ўтди. Сўнгра нафратомуз нигоҳларни назарписанд қилмай, ғозюриш билан ресторан томон йўл олди”.

Ушбу ҳикояни эслаганимда, кўз олдимга беихтиёр шундай манзара келади: “қиёмат кўпган — бани башарга қайтадан тан ва жон ато этилган, ҳамма Махшарга йигилган. Ҳар ким ўзининг ҳаётлик чоғидаги амаллари ёзилган китобни ушлаганча “рўйхатдан ўтиш” учун савобу гуноҳлар тортиладиган тарози қошида навбат кутмоқда...”

Ана шу ҳолатда устозимиз ҳикоясидаги анови икки “қаҳрамон” ўзини қандай тутар экан? Бошқалар-чи?..

Азиз ҚАЮМОВ

"QILMA SITEZ..."

Алишер Навоий ўзи тартиб берган “Бадойиъ ул-бидойа” (“Гўзалликларнинг бошланиши”) девонига қисқача сўзбоши ёзган. Унда шоир ғазалларидаги байтларнинг мазмун ва мантиқан бир-бирига боғлиқ эканини таъкидлайди.

У яна ёзадики, ғазалда “...бирор-иккирор насиҳатро ва мавъизатосо байт иртиқоб қилилдим...” Маъноси: “...бир-икки насиҳат ва ўғитнамо байтлар ҳам киритилди...” Демак, шоир ўша ғазалда ёр тавсифи, ошиқ муҳаббати ва садқатини куйлар экан, шу аснода мухлисга қарата бир-икки насиҳат ва ўғитлардан иборат байтлар ҳам ёзганини билдиради. Бу насиҳатларга амал қилмоқ бугунги авлод учун ҳам беҳад фойдалидир. “Бадойиъ ул-бидойа” девонидаги ана шундай “насиҳатро ва мавъизатосо” байтлардан бири куйидагичадир:

*Десанг, замона ситезини ҳар замон кўрмай,
Замонни хуш туту қилма замона бирла ситез.*

Бу байтдаги асосий фикр “сitez” сўзи орқали ифодаланган. “Сitez” — хусумат, жанжал, уруш маъноларини билдиради.

Демак, шоир ўз ўқувчисига бундай ўғит қилади:

Агар ҳар вақт замондан душманлик кўрмайин десанг, уни ёқтир, замон билан душманликка борма.

Бу икки мисрада “замон” сўзи тўрт марта ишлатилган.

Биринчи мисрада дастлаб қўлланганда “замон” сўзи “аввало” маъносида келган. Сўнгра эса вақтни англаган.

Демак, агар киши ўз замонасидан хусумат, душманлик кўрмоқни истамаса, аввало...

Иккинчи мисрадаги “замон” эса фақат бир маънода — давр, замон маъносидадир.

...Ўша замонани хуш тутсин, ўзи яшаётган замон билан адоватга бормасин.

Айтилганлардан шундай хулоса қилмоқ мумкинки, кимки ёмонлик ва душманлик кўрмай хотиржамликда яшамоқни истаса, у замона зайлини ҳисобга олмағи, унинг йўриғини мудом ёдда тутмоғи зарур.

Албатта, Навоий бу билан кишиларни иллатларни кўриб кўрмасликка олмоққа, замонасозликка чақираётгани йўқ. Аксинча, Навоийнинг ўзи султон Абу Саид мирзо ҳукмронлиги давридаги иллатларни “Ҳасби ҳол” асарида қаттиқ танқид қилган. Шунингдек, ўз замонасидаги нуқсонларни ҳам очиб ташлаган, зулм ва бидъатга муросасиз бўлган.

Бу ерда гап одамларнинг турмушларини тинч, осуда ўтказмоқлари тўғрисида бормоқда. Навоий айтмоқчики, одамлар замона тартиб-қоидаларига риоя қилсинлар, қонунларга итоат этсинлар. Ўз замонидаги фойдали ишларни қўллаб-қувватласинлар.

Навоий инсон учун яшамоққа берилган муҳлатнинг жуда қисқа экани, инсон ҳаётининг тезда ўтиб кетажagini асарларида кўп таъкидлаган.

Жумладан, “Ҳайрат ул-аброр” достонида шоир қуйидаги-ча ёзади:

*Ҳолки бўлди сенга бир ону бас,
Анда не ғамгинлик этарсан ҳавас?!*

Яъни, сенга яшамоқ учун фақат бир онгина берилган, холос. Шунини ҳам ғамгинлик билан ўтказмоқни ҳавас қиласанми?!

Шунинг учун шоир одам турли кўнгилсизликлардан юқори турмоғи кераклиги, бўлар-бўлмасга куйиб-пишавермаслиги, ўзига берилган яшаш муҳлатини замонага мослаб яхши ўтказмоғи лозимлигини баён этмоқда.

Албатта, ҳар бир киши жамият ҳаётидаги норасоликлар, турли-туман салбий кўринишлар, одамларнинг бир-бирига етказадиган азиятларига қарши турмоғи даркор. Аммо ҳар бир иш замоннинг зайли, даврдаги реал воқелик билан ҳисоблашмоқ орқали амалга оширилмоғи мақбул.

Навоий мансуб бўлган нақшбандийлик тариқати ҳам кишиларни ҳар дамда хушёрлик билан иш тутмоғи (“хуш дар дам”), ҳаёт йўлида ҳар бир қадамини эҳтиёткорлик билан босмоғи (“назар дар қадам”) кераклигини талаб қилади.

Навоийнинг замонадан ситез кўрмаслик учун замонни хуш тутмоқ лозимлиги тўғрисидаги ўғити ҳам шу талабларга уйғундир.

ЖАВОНДАГИ ЖАВОХИР

"IJODIY SAYOHAT" TAASSUROTLARI

Naim KARIMOV mutolaa qiladi

Кейинги вақтларда камина адабиётшуносликка тегишли бўлмаган, бошқа соҳаларга доир бир қанча китобларни мутолаа қилдим. Куйида ана шу "ижодий саёҳат"нинг айрим таассуротлари билан танишасиз.

**Е. П. Борзова. История мировой культуры.
Учебное пособие. Петербург-Москва-Краснодар, 2005.**

Мамлакатимизда жаҳон маданияти тарихи билан бирорта олим шуғулланмайди, деса, хато бўлмас. Негаки, олимларимизнинг ихтисосликлари ачинарли даражада тарайиб бормоқда. Холбуки, чинакам олим барча фан соҳалари тўғрисида етарли маълумотга эга бўлиши лозим. Жаҳон маданияти эса барча фанларга "қўшни" соҳа ҳисобланади.

Собиқ шўро даврида жаҳон маданияти тарихига оид китоблар чоп этилгани, айрим ўқув юртларида эса жаҳон театри ёки тасвирий санъати тарихлари фан сифатида ўқитилгани айни ҳақиқат. Ҳозир ҳам санъат ва маданият институтларининг ўқув дастурларида шундай фанлар бор. Аммо ҳозирги кунда жаҳон маданияти тарихини ўрганиш борасидаги аҳвол кўнгилдагидек эмас. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Санкт-Петербург Санъат ва маданият давлат институти профессори Е.П.Борзова китобхонни жаҳон маданиятининг энг қадимги даврдан ҳозирга қадар бўлган тараққиёт тарихи билан таништиришни ўз олдига мақсад қилиб кўяр экан, турли халқлар ва тамаддунларнинг ўзига хос дунёқарашга эга эканлиги масаласига алоҳида эътибор қаратган. Етти бобдан иборат китобнинг учта боби Шарқ халқлари маданияти тарихига бағишланган.

Маълумки, милодгача бўлган VI асрда Тигр ва Евфрат дарёлари оралигида энг қадимги маданият пайдо бўлган ва у Месопотамия (Икки дарё оралиги) маданияти деб аталиб келади. XVIII асрнинг иккинчи ярмида Месопотамиянинг шимолий томонида олиб борилган қазилма ишлари шуни тасдиқлайдики, ер юзидаги илк тамаддунга асос солган аҳоли деҳқончилик ва овчилик билан шуғулланган, хоналари қора, кизил ва сариқ рангларга бўялган, тоқчали, деворларига ов манзаралари чизилган уйларда яшаган. Милодгача бўлган III асрда Евфрат дарёси ёқаларида пайдо бўлган ва маҳаллий аҳоли билан чатишиб

кетган шумерлар эса ботқоқ жойларни қуриштириш ва қурғоқчилик вақтида фойдаланиш учун каналлар тизимини барпо этиб, деҳқончиликни майиш маданиятнинг юксак даражасига кўтарган. Улар уч минг йилдан зиёд тарихлари давомида математика, астрономия, астрология, ер ўлчаш, қонунчилик илмлари билан шуғулланиб, ҳатто ой тақвимини тузган, ёзув маданиятига асос солиб, Гилгамиш ҳақидаги ва бошқа эпосларни яратган; мусиқа санъати-га алоҳида эътибор бериб, арфа, кўшсурнай ва катта барабан жўрлигида ижро этиладиган мусиқа асарларини ижод қилган.

Шумерларнинг шоҳ Эдап ҳақидаги эпосида тасвирланишича, Эдап ярим тангри даражасидаги подшо бўлиб, тангрилар табиий офатларга қарши зафарли кураши учун унга катта куч-қудрат ато қилган экан. Аммо у бир куни қайиғини ағдаргани учун Шамол тангрисининг бир қанотини синдириб ташлабди. Олий мақомли тангри Ану уни судга чақирибди. Эдапнинг отаси Ээ "Ўғлим, зинҳор-базинҳор Анунинг таомидан тотинма. У сени захарлаб ўлдирмоқчи", дебди. Эдап отасининг насиҳатига амал қилиб, Ану берган сув ва таомдан тотинмабди. Аммо маълум бўлишича, Ану Эдапнинг гуноҳидан ўтган ва ҳатто унга абадиёт суви ҳамда таомини таклиф қилган экан.

Шумерлар бу эпосда тасвир этилган афсонавий воқеалар орқали инсон бутун ҳаёти давомида бунёдкорлик билан шуғулланиб, ўлмаслик, абадий яшаш чораларини ахтарди, аммо у ўзининг айби ва гумроҳлиги учун ҳатто тангрилар раво кўрган марҳаматдан ҳам фойдалана олмайди, деган ғояни олға сурган. Санъат ана шу тарзда шумерларга ҳам, бошқа халқларга ҳам ўз дунёқарашларини турли бадиий шаклда ифодалаш имконини берган.

Жаҳон маданиятининг энг қадимги даврдан ҳозирги замонгача бўлган тарихини ўрганиш биз унутиб келаётган буюк хазинанинг тилла калитини қўлимизга "мана", деб топширади.

Каталог выставки истории "История культуры письменности Узбекистана". Ташкент, 2006.

Ўтган 2006 йили Темурийлар тарихи давлат музейида "Ўзбекистондаги ёзув маданияти тарихи"га бағишланган кўргазманинг ташкил этилиши мамлакатимизнинг илмий ва маданий ҳаётида рўй берган муҳим воқеалардан биридир.

Биз одатда қайси тил ва қайси алифбода ёзишимиздан қатъи назар, инсоният тамаддунининг бешиklarидан бири — ёзув маданиятининг тарихи билан қизиқиб, амалдаги кирилл, латин ёки араб имлоларидан аввал аждоқларимиз яна қандай ёзувлардан фойдаланган, уларни кимлар ва қачон ихтиро қилган, деган саволларга жавоб ахтармаймиз. Ҳолбуки, ёзувнинг пайдо бўлиши инсоният тарихининг маданий босқичга қадам қўйгани, у кашф этган билим ва сирлар, чеккан азоб-уқубатлар, юрагида жўш урган орзу-армонларни ёзиб қолдириш имконияти юзага келганини англаш буюк тарихий воқеа эди.

Кўргазма муносабати билан чоп этилган кўрсаткичда эълон қилинган илмий мақолаларда айтилишича, Марказий Осиё халқлари илк ёзув маданияти босқичига дунёнинг аксарият халқларига хос ибтидоий шакллар, ашъвий, суратли, сўз-ёзув, бўғинли ёзув каби босқичларни четлаб ўтиб, тўғридан-тўғри ҳарф ёзув тизимига асосланган ёзув орқали кириб келган. Милоддан аввалги дастлабки мингйилликнинг бошларида мазкур халқлар Олд Осиёдаги шомий халқлар яратган финикий, сўнгра у асосда кашф этилган оромий алифболаридан яхши хабардор бўлган. Шу даврда савдо алоқаларининг кенг йўлга қўйилгани жамиятнинг нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва маданий ҳаётида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Бу ҳол бошқа жаҳон халқлари ёзув маданияти борасида эришган тажриба ва ютуқларнинг Марказий Осиёга кириб келишига имкон туғдирган. Ҳар ҳолда, бундан 2700 йил муқаддам оромий ёзувиге асосланган Авесто китобининг яратилиши тасодифий бўлмаган.

Қизиғи шундаки, милoddан аввалги IV асрда Ўрта Осиёни забт этиш ва унинг бойликларини талон-торож қилиш мақсадида қўшин тортиб келган Александр Македонский маҳаллий халқларнинг "Илиада"си — "Авесто" китоби бор, бинобарин, улар ҳам жаҳондаги маданий халқлар сирасига қиради, деб ўйламаган. Шу боис Ўрта Осиё халқларининг нафақат ёзуви, балки буюк маданий обидаси ҳам борлигини ўз кўзи билан кўрган Аристотелнинг саркарда шоғирди "Авесто"ни куйдириб ташлаш ҳақида буйруқ берган. У бундай ҳатти-ҳаракати билан ўзининг босқинчилик мақсадини яширмоқчи бўлган. Аммо "Авесто" аркашийлар салтанати даврида Парфияда қайта китобат қилиниб, оғзаки нақллардан ёзма шаклга ўтказилган.

Буни қарангки, Ўрта Осиёга бостириб келган бошқа истилочилар ҳам бу ердаги қимматбаҳо буюмларни, олтин ва кумуш захираларини олиб кетиш билангина қаноатланмай, "Авесто" сингари ёзма обидаларни куйдириб, қимматбаҳо китоблари бор кутубхоналарни култепаларга айлантириб кетган. Бундай далиллар ёзув фақат маданий алоқа воситасигина эмас, балки ҳар бир халқнинг стратегик аҳамиятга молик бойлиги, унинг "мен"и, юраги эканини яна бир қарра тасдиқлайди.

Афсуски, давлат ёки унинг номидан иш юритган кишиларнинг айби билан нафақат қадимда, балки XX асрнинг 30-50-йилларида авж олган қатагон даврида ҳам кўплаб қимматли фотосуратлар, қўлёзма ва босма асарлар ваҳшиёна тарзда ёқиб юборилди. Натижада талай ёзувчи ва олимларимизнинг эълон қилинмаган асарлари, ёзишмалари бизгача етиб келмади. Мустабид тузум посбонлари шундай йўл билан уларнинг номини тарихдан умуман ўчириб ташламоқчи бўлди. Бу ҳам камлик қилгандек, ўтган асрнинг 70-80-йилларида шахсга сизгиши оқибатларининг ошқор этилиши муносабати билан Алишер Навоий номидаги ҳозирги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида "тасодифан" икки маротаба ёнғин чиқиб, негадир фақат 1937-38 йилларда чоп этилган газеталар кулга айланди. Қизил империя инқирозга учрагач, мустақиллик арафасида Давлат архивларидаги минглаб махфий ҳужжатлар олиб кетилди ёки йўқотилди...

Яна ёзувлар тарихи кўрсаткичига қайтайлик. Ўрта Осиё халқларининг ёзув маданияти тарихида тош ва тангаларга ўйиб битилган ёзувлардан ташқари, араб ёзувига қадар финикий, оромий, хоразмий, моний, сурёний, сугдий сингари турли-туман ёзувлар бўлган ва улар воситасида катта ё кичик асарлар яратилган. Бизгача етиб келган ана шу ёзув намуналари Ўрта Осиё халқлари маданиятининг қадимийлигини тасдиқловчи ҳужжатлар сифатида, айниқса, аҳамиятлидир.

Яқин ўтмишда яшаган аجدодларимиз асарларини араб ёзувининг турли шаклларида ёзибгина қолмай, бошқа тилларни ҳам мукаммал эгаллаб, шу тилларда ҳам асарлар яратган. Узоққа бормаёлик, 1862 йили туғилиб, 1937 йили қатагон қурбони бўлган Исҳоқхон Ибрат турк, форс, хинд, рус, француз, арман тилларини билган. Биз бу рўйхатга араб тилини ҳам қўшишимиз мумкин. Жаҳонгашта маърифатпарвар шоир мазкур тилларни билиш билангина кифояланмай, Ҳиндистонга бориб, у ерда бир-мунча яшаганида қадимий финикий, яҳудий, сурия, юнон ёзувларини ҳам ўрганган. Ўнга яқин Шарқ ва Фарб тилларини пухта билган Ибрат арабча, форсча, хиндча, туркча, сартча (ўзбекча) ва русча сўзларни ўз ичига олган олти тилли "Луғати ситтати алсина" китобини яратган. Даставвал рус тилини ўрганишга иштиёқманд кишилар учун тузилган бу луғат нашр этилмай туриб, эл-юрт оғзига тушган. Ҳали жаҳон тилшунослиги амалиётида бўлмаган бундай луғатнинг тезроқ нашр этилишини сўраб, "Туркистон вилоятининг газети"га хатлар келган. Бундан 106 йил муқаддам нашр этилган ва асосан жонли тилда кенг қўлланган, фаол сўзлардан ташкил топган бу луғат узоқ йиллар давомида ватандошларимиз маданий оламнинг бойишига хизмат қилиб келди.

Ибрат бу асаридан кейин тилшунослик соҳасидаги изланишларини давом эттириб, "Жомеъ ул-хутуг" ("Ёзувлар мажмуаси") илмий асарини яратди. Яқинда "Маънавият" нашриётида чоп этилган Ибратнинг "Танланган асарлари"ни варақлаган китобхон бу асарда санскрит, қадимги финикий, юнон, қадимги куфий, яҳудий ва славян ёзувларидан намуналарни кўради, бундан ташқари, араб, форс, лотин, арман, грузин, уйғур сингари 40 дан зиёд ёзувлар, уларнинг келиб чиқиши ва тараққиёти ҳақидаги маълумотлар билан танишади. Олим ҳақидаги манбаларда айтилишича, унинг шахсий кутубхонасида ўзбек ва рус тилларидаги маҳаллий газета-журналлардан ташқари, В.Радлов, Г.Вамбери, В.Бартольд, В. ва М.Наливкинларнинг илмий асарлари бўлган.

Афсуски, Исоҳқон Ибрat тўплаган бу маданий бойлик ҳам 1937 йил гулханларида ёниб кул бўлган.

Буюк ватандошимиз илмий фаолиятининг шу жиҳати биланоқ танишган киши ёзув маданияти инсониятнинг илм ва техника соҳаларида эришган барча ютуқларининг замини эканига яна бир бор амин бўлади.

Шайх Фаридуддин Аттор. Мантиқ ут-тайр (Куш тили). Тошкент, 2006.

Ўтган йили Эрон Ислоm Республикасининг мамлакатимиздаги эл-чихонаси Маданият ишлари бўйича ваколатхонасининг ташаббуси ва саъй-ҳаракати билан форс мумтоз адабиёти намояндаларининг бир неча асарлари ўзбек тилига таржима этилиб, нашр қилинди. Мавлоно Фаридуддин Атторнинг "Мантиқ ут-тайр" асари шулар сирасидан.

Фаридуддин Аттор "Хусравнома", "Асрорнома", "Жавҳарнома", "Илоҳийнома" сингари ўндан зиёд машҳур асарларни яратган бўлса ҳам, биз — Навоий авлодлари учун унинг "Мантиқ ут-тайр" асари алоҳида қимматга эга. Негаки, мактаб ўқувчилигимиз давридаёқ Алишернинг болалик чоғида худди шу асарни берилиб ўқигани ва унинг кучли таъсир доирасига тушиб қолганини яхши биламиз.

Еш боланинг Аттор шеърояти сеҳрига берилиб, хаёлпараст бўлиб қолиши мумкинлигидан саросимага тушган ота-онаси унга мазкур китобни ўқишни ҳам, у ҳақда сўзлашни ҳам қатъий ман қилади. Аммо бу тадбир фойда бермайди: Алишер асарни бошдан-оёқ ёд олган эди.

Ҳазрат Алишер Навоийнинг меҳрини қозонган Фаридуддин Атторнинг "Мантиқ ут-тайр" асарини ўзбек тилига шоир Жамол Камол таржима қилган. Таржимон бу оламшумул асарни ўзбек тилига ўгиришда унинг профессор Маҳмуд Жавод Машкур томонидан тайёрланган ва 1968 йили Техронда чоп этилган нашридан фойдаланган. Бу асарни ўқиган ҳар бир ўзбек китобхони, менимча, аввало, Алишернинг болалик пайтида 4 минг 838 байтдан иборат катта бир дostonни ёд олгани ва бу асарда ўз ифодасини топган фалсафий маънони ўқиб, мутаассир бўлганидан ҳайратга тушса, ажаб эмас.

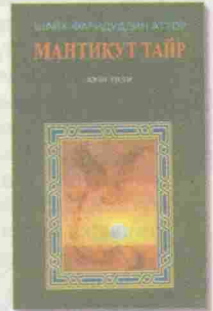
Ўттиз бир мақолатдан иборат ушбу асарда, бир томондан, худхуд, товус, гоз, каклик, хумо, лочин сингари қушлар шоирнинг гоъвий мақсадини ифодалашга сафарбар қилинган бўлса, иккинчи томондан, Хизр, Сулаймоншоҳ, Султон Маҳмуд, Искандар сингари тарихий шахслар ҳақидаги ҳикоятлар асардаги фалсафий-ахлоқий мазмунни бойитиб боради. Ҳар икки сюжет чизиги ёнма-ён ҳаракат қилиб, мифологик-мажозий образлар зиммасига ўқланган гоъвий мақсаднинг аниқлашиб боришига ўз хиссасини қўшади. Тасаввуф фалсафасининг бош масаласи — инсоннинг Оллоҳга яқинлашиб, машаққат чекиб, нафс балосидан халос бўлиб, покланиб бориши, фақат Унга меҳр қўйиши, фақат Унга ишониши, фақат Унинг измида бўлиши лозимлиги асарнинг гоъвий мазмунини белгилаб берган.

Таъкидлаш жоизки, "Мантиқ ут-тайр"нинг ўзбек тилига қилинган бу яхши таржимасини катта ёшдаги китобхоннинг ҳам ўқиб тушуниши осон эмас. Алишернинг болалик чоғида бу китобни қайта-қайта ўқиб, ундаги яширин фалсафий мазмунни чақиб кўришга урингани ҳамда ана шу жараёнда бутун борлиги билан мазкур асарнинг гоъ ва образлари оламида яшагани ақл бовар қилмас ҳодисадир.

Бола бошидан, деганлари шу бўлса керак...

В. А. Б о ж а н о в. Восхождение к абсолютной власти: Большевики и советское государство в 20-е годы. Минск, 2004.

Октябрь тўнтаришининг содир бўлиши билан жаҳон бамисоли икки бўлакка ажралиб кетди. Ер юзининг олтидан бир қисмини ташкил этган ҳудудни большевиклар ўз хоҳишига кўра идора эта бошлади. Етмиш йилдан зиёд умр кўрган бу давлат капиталистик дунё билан бўлган кураш-мусобақада шармандали равишда мағлубиятга учраб, тарих қаърига фарқ бўлди.

Шўро давлатининг барпо бўлиш йўллари, шу даврда олиб борилган тўғри-нотўғри ишлар ўтган асрнинг 90-йилларидан бери тарихчи ва файласуф олимлар учун илмий-текшириш объекти бўлиб хизмат қилмоқда. Олимларнинг айримлари Октябрь инқилобини амалга ошириш ғоясининг ўзини хато деб эътироф этган бўлса, бошқалари ғоя ва мақсад тўғри бўлган, аммо бу ғояни ҳаётга татбиқ этишда чаласавод большевиклар нотўғри йўлдан борган, деган фикрни билдирмоқда. Ҳар иккала ҳулосанинг тўғрилигини исботловчи ўнлаб ва юзлаб китоблар турли тилларда нашр этилмоқда. Муалфларнинг бундай асарларни ёзишдан кўзда тутган мақсадларидан бири қизиққон сиёсатчиларни келажакда шундай тарихий хатоларни такрорламасликка, улардан сабоқ олишга ундашдир.

Белоруссиядаги Парламентаризм ва тадбиркорлик институти профессори В.А. Божанов большевикларнинг Октябрь тўнтаришидан кейин шўро давлати бошқарув идораларини тўлиқ эгаллаб олиши, зиёлилар "синфи"га мансуб қарийб барча юқори малакали мутахассисларни давлат идоралари ва муассасаларидан сиқиб чиқариши, яқка партиявийликка асосланган давлатни идора қилувчи аксар кишиларнинг эса чаласавод бўлганини аниқ мисол ва таҳлилий ашёлар асосида кўрсатиб беради.

Модомики, Октябрь тўнтариши ва шўро давлати раҳбарлари бойларни йўқ қилиб, камбағал ва батрақларга давлатни идора қилиш имконини берган экан, улар барпо этган давлатнинг асосий мақсади ҳам узоқ йиллар мобайнида синфий кураш вазифаларига хизмат қилиш бўлди. Бу вазифа эса нафақат давлат бошқаруви идоралари, балки бошқа барча муассаса ва ташкилотларни эски зиёлилардан – "ижтимоий ва сиёсий ёт унсурлар"дан тозалаш эди. 1924 йили бошланган бу жараён, тарихчилар эътироф этганидек, 1929 йили ва ҳатто Кировнинг ўлимидан кейин — 1934 йили ҳам тугамай, шўро давлатининг сўнгги нафасига қадар давом этди. 1929 йил апрелида партиянинг XVI конференциясидан сўнг бошланган "тозалаш" кампанияси вақтида ишчиларга шу қадар кенг ваколатлар берилдики, улар ҳатто давлат идораларида олиб борилган "тозалаш" ишларига ҳам оталиқ (шефлик) қилди. Москвадаги "Электроза-вод" ишчиларининг СССР Молия халқ комиссарлиги идорасида ўтказилган "тозалаш" кампаниясига оталиқ қилиш ташаббусини "Ильич", "Қизил пролетарий" ва бошқа за-водларнинг ишчилари "илиб" кетди.

Маълумки, муҳолифатга, "ёт унсур" ҳисобланган кишиларга қарши курашга айримлар катта ихлос ва завқ-шавқ билан киришади. Мазкур китоб муаллифи инсонлар табиатидаги шу хусусиятни назарда тутиб, бундай ёзади: *"Рус кишининг феномени худди шундадир. У мамлакатни бошқаришдек бир маромдаги ишни ёқтирмайди. Бу, унинг учун зерикарли иш, унинг бунга асло тоқати йўқ. У ўзидаги абжирлик, тоғни урса талқон қиладиган куч, хавф-хатарга бўлган майл сингари сифатларнинг тўлиқ намоён бўлишига имкон берувчи фавқулдда вазиятларни кўмсаб яшайди. Бундай вазиятлар йўқ бўлган чокда эса уларни ўзи яратади"* (140-бет).

Китоб муаллифи мавзу бўйича олиб борган илмий-таҳлилий ишларини яқунлаб, бундай ҳулосага келган: *"1921 йилдан 1930 йилгача бўлган қисқа вақт ичида озми-кўпми либерал давлат бошқармаси ўз мамлакатининг муаммоларига лоқайд ва ёт буйруқ берувчи ва ижро этувчи шафқатсиз механизмга айланди. Илгари марказдан туриб, муайян шароитда савдони қандай юритиш, ўзини, ишлаб чиқаришни истеъмолчининг эҳтиёжларига қандай мослаш тўғрисида жойларга буйруқ бериш фавқулдда ғайритабиий воқеа эди. НЭП давридаги ақл бовар қилмас нарсалар бозор муносабатлари тугатилиб, маъмурий-буйруқбозлик тизимига ўтилиши билан оддий ҳодисага айланди-қолди"* (264-бет).

В.А.Божанов келган бу ҳулоса шўро давлатининг тўғри иқтисодий сиёсати натижа-сида СССР жаҳондаги икки энг қудратли давлатдан бирига айланди, дегувчиларга муносиб жавоб бўлиши мумкин.

Рус кишининг табиатидаги Божанов айтган хусусият 1917 йил октябрида рус империясини ағдариб, пролетар диктатурасини барпо этишда тўлиқ намоён бўлди. Шундай кишилардан иборат большевиклар мутлақ ҳокимият тепасига келганидан кейин бу ҳокимиятдан ўзига муҳолиф ҳисобланган ақл-заковатли, соҳасининг билимдон и бўлган кишиларни йўқотишда ғоят самарали фойдаланди. Совет давлатининг жазо органлари — ОГПУ-НКВД-КГБни тўлиқ эгаллаб олган большевиклар "фавқулдда ва-зиятлар"ни тинимсиз яратиб, мамлакатни қонга ботириб келди.

**Жонрид Абдуллахонов. Ҳаёт абад васл айёмидир.
Эссе, хангомалар. Тошкент, 2004.**

Овруро халқлари адабиётида мемуар асар бадиий асар билан бара-вар қимматга эга. Ҳатто шундай қалам соҳиблари борки, уларнинг Баль-зак, Стендаль, Дюма, Жорж Санд сингари машҳур ёзувчилар тўғриси-даги мемуар асарлари бадиий асарларига нисбатан ўн қарра машҳур-дир. Шарқда ҳам тарихий-мемуар асарлар ёзиш анъанаси борлигига қарамай, бу жанр адабиётимизда кам ривожланган.

Куни кеча ўз умрини тугатган XX асрда Ўзбекистонда биз билан ёнма-ён шундай кишилар яшадики, агар уларнинг инсоний фазилатла-ри, ўз соҳаларида олиб борган фидойиларча меҳнати, ҳаётий тажриба-лари бутунлай унутилиб кетса, адолатсизлик бўлади. Шунинг учун ҳам мен фазилатли инсонлар билан ҳамқадам бўлган ватандошларимнинг хотира китобла-рини орзиқиб кутаман.

Жонрид Абдуллахонов — тиним билмас ёзувчилардан бири. У бир қанча роман, қисса ва ҳикоялар ёзган. Кимдир бу асарларни ўқиган, кимдир ўқимаган. Шунинг учун бўлса керак, катта адабиёт намояндаларининг номлари саналганда кўпинча унинг номи унутилиб қолади. Эҳтимол, унинг бу асари ҳам кўпчиликнинг назарига тушмагандир.

Адиб узок йиллар мобайнида Ўзбекистон радиосида самарали меҳнат қилди. Ўзбе-кистон телевидениеси ташкил этилгач, бу янги ахборот масканида ҳам фаолият кўрсат-ди. Ва ана шу йилларда кўплаб фидойи инсонлар билан ҳамнафас бўлди. Унинг "Ҳаёт абад васл айёмидир" деб номланган эссе ва хангомалар китоби унутилмаслиги керак бўлган ана шу ғаройиб кишилар ҳақидадир.

Бу китобни варақлаган китобхон Ҳамид Фулом, Туроб Тўла, Шухрат, Қодир Махсумов, Бурҳон Зиёев сингари бетакорр суҳандонлар, София Шокирова, Убай Бурҳон, Ҳаким Назир, Ҳибзиддин Муҳаммадхон, Адҳам Раҳмат, Рустам Раҳмонов сингари радиожур-налистлар, Юнус Ражабий, Имомжон Икромов сингари бастакор ва хонандалар, Ойбек, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор сингари радио билан ҳамкорлик қилган алломаларни кўз олдига келтириб, улар сиймосининг номаълум жиҳатлари билан танишади.

Одатда хотиранавислар бирор улуг ва машҳур кишини эсламоқчи бўлганида кўпинча ўзларининг шу кишиларга ўтказган яхшиликларини, уларга айтган ақли гапларини баён қилиш билан чекланади. Шундай қаламкашлардан фарқли ўларок, Жонрид Аб-дуллахонов хотирланаётган киши ким бўлишидан қатъи назар, унинг номини катта ҳурмат билан тилга олади, унинг ўзбек радиоси ва телевидениеси тарихидаги муно-сиб ўрнини кўрсатишни ва шу орқали бу маърифат масканларининг ўзи гувоҳ бўлган тарихини ёзиб қолдиришни шараф деб билади.

Муаллифнинг радиодаги ҳаёти ва фаолияти билан танишар эканман, менга, ай-ниқса, бир воқеа таъсир қилди. Унинг ёзишича, 60-йилларда "Ёшлик" радиостудиясида ишлаб юрган кезларида Фарғона вилоятининг Сўх туманида истиқомат қилган Рўзимат исмли талабадан хат келади. Унда ёзилишича, йигит машҳур совхоз директорининг Малика исмли қизини севар, аммо дабдабали ҳаётга кўниккан ота қизининг мирқуруқ талабага турмушга чиқишига қарши экан. Жонрид шу хатни олиши билан Сўх қишло-ғига бориб, ўша машҳур директорга учрашади. Мухбирнинг Тошкент радиосидан кел-ганини эшитган ва совхознинг донғи радио орқали яна ҳам таралишига ишонган ди-ректор дарҳол кўй сўйиб, катта зиёфат ташкил этади. Жонрид зиёфат орасида кўчага чиқиб, бояги Маликани топиб, унинг чилпарчин бўлаётган орзу-умидларини магнито-фонга ёзиб олади. Сўнг яна зиёфатхонага кириб, директорга Сўхга нима мақсадда келганини айтади. Мухбирнинг бутунлай ўзга мақсадда келгани ва "битлиқи" талаба тарафида эканини билган директор уни болохонадор қилиб сўкиб, дўқ урибгина қол-май, мабодо эшиттириш эфирга чиқадиган бўлса, радиога ҳам ўт қўяганини айтади.

Юқори идоралардан кетма-кет келган кўнғироқлар сабабли эшиттириш узок вақт-гача эфирга чиқмайди. Аммо "дунёни тебратиб турган" бундай кишиларнинг адабини беришга аҳд қилган радио кўмитасининг ўша вақтдаги раҳбари Убайдулла Иброҳи-мовнинг саъй-ҳаракати билан эшиттириш эфирга узатилади-да, "қудратли" директор ишдан олиниб, партиядан ўчирилади, Рўзимат билан Малика эса мурод-мақсадига етади.

Агар ёзувчи ёки журналист ҳаётда қахрамонлик қилиши мумкин бўлса, мазкур эшиттиришни тайёрлаш ва унинг эфирга чиқишига муваффақ бўлиш Жонрид Абдуллахоновнинг радиожурналист сифатидаги жасорати эди.

Мазкур китобда зикр қилинган аксар инсонлар "кўринмас фронт" қахрамонлари бўлиб, ватандошларимизнинг машаққатли даврларда руҳан пок, маънавий бардам ўсиши, адабиёт, санъат ва техника янгиликларидан хабардор, илғор дунёқарашли кишилар бўлиб улғайишида шуларнинг фидойиларча меҳнати, шубҳасиз, муайян аҳамиятга молик бўлган.

Равшан Ю н у с о в. Фахриддин Содиков. Тошкент, 2005.

Ўзбекистон радиоси қошида Юнус Ражабий раҳбарлигида фаолият олиб борган халқ чолғу ансамблида шундай санъаткорлар бўлганки, уларнинг қарийб ҳар бири ҳақида китоб ёзиш мумкин.

Камина сўнги бир-икки йил ичида мутолаа қилган китоблар орасида Тошкент Консерваторияси профессори, таниқли мақомшунос олим Равшан Юнусовнинг машҳур чангчи Фахриддин Содиков ҳақидаги асари ҳам бўлиб, у билан танишиш, рус биродарлар таъбири билан айтганда, ёқимли ва фойдали бўлди. Фойдали бўлганининг сабаби шундаки, мен бу китобдан созанданинг 1934 йилдаёқ Чўлпоннинг "Қўшиқ" деб аталган шеърига куй басталагани ҳақидаги маълумотни топдим. Чўлпон ўша йилларда машҳур бўлган "Хуш келднгиз Хоразмга" деган қўшиқ куйига мослаб, бундай сатрларни ёзган эди:

*Бузиб эски турмушларни,
Бажардингиз зўр ишларни,
Адо қилиб юмушларни,
Ҳорманг энди, колхозчилар!..*

Маълум бўлишича, ёш созанда замонавий қўшиқ сўзларига куй басталаш ниятида Чўлпоннинг шу беш бандли шеърини танлаган ва у куй басталаган қўшиқ узоқ йиллар мобайнида хонандалар ижросида севиб айтилиб келган.

Ёқимли томони шундаки, мусика санъатига бевосита алоқадор бўлмаган кишилар мазкур китоб орқали Фахриддин Содиковнинг нафақат моҳир чангчи, балки, аввало, мақом санъати устаси, бу ўлмас санъатни кейинги авлодларга бутун мусиқий бойлиги ва назокати билан етказиб келган фидойилардан бири, қолаверса, замонавий қўшиқчилик санъатининг кўплаб дурдоналарини яратган бастакор сифатида ҳам кашф этишлари мумкин.

Кейинги йилларда мусиқашунослар бастакор ва композитор сўзларини бошқа-бошқа маънони англатувчи тушунчалар сифатида талқин этмоқда. Улар фикрига кўра, симфоник мусика асарларини яратган ижодкорни композитор, халқ йўлида ижод қилаётганларни эса бастакор деб аташ тўғрироқдир. Бундай таснифлаш, менимча, Фахриддин Содиков сингари ижодкорлар меҳнатини қадрсизлантириш, ўзларини эса камситиш билан баробар. Негаки, у бирор шеърни тайёр халқ куйига солган эмас, балки унга халқона, аммо тамомила янги куй ижод қилиш мақсади билан яшаган.

Китоб муаллифи Фахриддин Содиковнинг том маънодаги композитор бўлганини унинг талайгина асарларини таҳлил қилиш орқали кўрсатади.

50-60-йилларда Ҳадия Юсупованинг "Бир гўзал" қўшиғи машҳур бўлган. Миртемир сўзларидаги ички руҳий изтиробни чуқур ҳис қилмай туриб, тингловчи юрагини ларзага келтирувчи бундай қўшиқни яратиш қийин. Фахриддин Содиков шу шеърга ёзган мусиқаси билан нафақат истеъдодли композитор, балки шеърятни теран ҳис этувчи ижодкор эканини ҳам намойиш қилган. У Миртемир, Усмон Носир, Туроб Тўла, Маъруф Қориев, Саида Зуннуова сингари шоирларнинг шеърларига ёзган замонавий қўшиқлари, Муқимий, Фурқат, Хуршид, Ҳабибий, Собир Абдулла каби мумтоз шоирлар асарларига басталаган халқона куйлари билан ўзбек қўшиқчилик санъати раванқига катта ҳисса қўшди. Унинг чолғу оркестри учун ёзган "Ўзбекча вальс"и эса миллий рақс-мусиқа санъатимиз дурдоналаридан биридир.

Шу нарса кувонарлики, Юнус Ражабий, Фахриддин Содиқов сингари ўзбек мусиқа санъатининг пешқадам намояндалари фақат созандалик ва ижодкорлик фаолияти билангина шуғулланиб қолмай, ўзлари раҳбарлик қилган ансамблларда ўнлаб ёш хонанда ва созандаларни тарбиялаб етиштирди, уларни ўзбек мумтоз ва замонавий мусиқа санъати сирларига ошно қилди. Демак, уларнинг энг яхши ижодий анъаналари давом этади ва ривожланиб боради.

Шояд, санъатшунос биродарларимизнинг Халима Носирова, Мукаррама Турғунбоева, Тамарахоним, Қори Ёқубов, Тўхтасин Жалилов сингари ўзбек санъатининг буюк сиймолари ҳақидаги асарларини ҳам ўқиш насиб этса...

Ижодимиз ҳақида гапирсак. Проф. Турсунали Кўзиёв таҳрири остида. 1-жилд. Тошкент, 2006.

Одатда томошабин тасвирий санъат намояндалари ва уларнинг асарлари билан фақат музей ва кўргазма залларида танишади. Улар ижодига бағишланган альбом ва кўрсаткичлар эса камдан-кам ҳолдагина нашр этилади. Шу сабабдан кенг халқ оммасинигина эмас, балки зиёлиларни ҳам тасвирий санъат намояндаларини яхши билади, дейиш кийин.

Китобнинг кириш қисмида ёзилишича, Ўзбекистон Тасвирий санъат галереясининг очилиш маросимида давлатимиз раҳбари тасвирий санъат асарини яратиш ниятининг пайдо бўлиш ва бадий мужассамлиниш жараёни билан қизиққан экан. Бу масала тасвирий санъатнинг бошқа кўплаб ихлосмандларини ҳам қизиқтиришини назарда тутиб, бир гуруҳ санъатшунослар ҳозирги ўзбек рангтасвир, графика ва ҳайкалтарошлик санъатлари ҳақида ҳикоя қилувчи ушбу альбом-китобни нашрга тайёрлаган. Унда 32 нафар тасвирий санъат намояндаси ва улар ижодига мансуб энг яхши асарларнинг яратилиши ҳақида қизиқарли маълумотлар берилган.

Ҳозирги ўзбек рассомлари орасида Жавлон Умарбеков янгича бадий изланишларга мойиллиги билан алоҳида ажралиб туради. Рассомнинг илк ижоди билан сўнги асарларини назардан ўтказган киши унинг ижодий имкониятлари ниҳоятда кенг эканини сезмай иложи йўқ. Маълум бўлишича, у Москвадаги Бутуниттифоқ Кинематография институтининг иккинчи курсини битириб, ёзги таътил кунларида Тошкентга келганида устоз Чингиз Аҳмаровни устахонасига бориб зиёрат қилган экан. Шунда машҳур рассом Жавлоннинг ёзги таътил кунларида бирор ижодий ниятни амалга ошириш режаси йўқлигини билиб, нуфузли ўқув юртининг талабаси ўзини катта ижодий йўлга тайёрлаб бориши, вақтни беҳуда ўтказмаслиги лозим, деган ва унга Алишер Навоийнинг болалигига бағишланган эскиз устида ишлашни маслаҳат берган экан. Жавлон Умарбековнинг "Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаронинг болалик чоғлари" асари шу тарзда дунёга келган...

Шубҳасиз, бугунги Жавлон — бошқа ижодий йўналишда ижод қилаётган рассомлардан. Шунга қарамай, мазкур асар унинг ижодида алоҳида аҳамиятга эга. У шу асарида миллий ҳаётий материалга мурожаат этибгина қолмай, мавзунини ўта миллий бадий ечимда ҳал қилишга эришган.

Альбом-китобдан жой олган бошқа 31 нафар рассом ва ҳайкалтарош ҳамда улар ижодига мансуб асарларнинг яратилиш тарихи билан танишиш миллий тасвирий санъат ихлосмандлари бадий билимининг бойишига ёрдам беради. Агар инсон диди ва дилининг назокатланиши, дунёқарашининг шаклланишида тасвирий санъат, худди шеърят ва мусиқа сингари, катта аҳамиятга молик эканини эътиборга олсак, бундай альбом-китобларнинг нашр этилишини миннатдорлик билан эътироф этиш лозим.

Tinchlik yo'lidagi sabitqadamlik

Ўтган асрнинг 70-йилларида жаҳондаги етакчи сиёсий кучларнинг геостратегик "уйин"и оқибатида Афғонистонда кескин ижтимоий-сиёсий танглик юзага келди. Мамлакат ҳарбий-сиёсий кураш гирдобига тушиб қолгани сабабли давлат бошқаруви ва жамият тараққиёти бутунлай издан чиқди. Бу эса Афғонистонни уруш, нарқобизнес ва терроризм ўчоғига айлантirdи. Айниқса, янги аср бўсағасида гиёҳванд моддалар кўп миқдорда етиштирилди ва "Толибон" ҳаракати бутун минтақа хавфсизлигига жиддий таҳдид сола бошлади. Ана шундай мураккаб вазиятда Ўзбекистон ҳукумати Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш, нарқобизнес, ноқонуний қурол савдоси, диний экстремизм ва террорчиликка қарши курашишга жиддий бел боғлади. Давлатимиз жаҳон ҳамжамияти, хусусан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Мустақил давлатлар ҳамдўстлигига аъзо мамлакатлар билан ҳамкорликда Афғонистондаги муаммоларни ҳал этиш учун амалий саъй-ҳаракат кўрсатди. Бу нафақат Марказий Осиё минтақаси, балки бутун дунёда тинчлик ва хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этди.

Шу ўринда Ўзбекистон биринчилардан бўлиб жаҳон ҳамжамияти эътиборини афғон муаммосига жалб этганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Хусусан, давлатимиз раҳбари Ислон Каримов 1993 йили БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида Афғонистондаги ижтимоий-сиёсий вазият ва унинг салбий оқибатлари ҳақида батафсил тўхталиб, жаҳон ҳамжамиятини афғон муаммосини биргаликда ҳал этишга чақирди. Ана шундай фаоллик ва ташаббускорлик натижаси ўлароқ 1994 йили Афғонистонга БМТнинг махсус миссияси юборилди. Бу эса мамлакатдаги вазиятнинг ижобий томонга ўнгланишида дастлабки туртки бўлди.

1995 йил сентябрида Тошкентда бўлиб ўтган халқаро миқёсдаги семинарда ҳам давлатимиз Афғонистонда тинчлик ва барқарорликни таъминлашга салбий таъсир кўрсатаётган омилларни бартараф этиш борасида қимматли таклифлар билдирди. Хусусан, энг аввало бу давлатга қурол олиб киришни тақиқлаш муаммонинг ечимига самарали таъсир кўрсатиши таъкидланди.

1997 йилнинг май ойида Президент Ислон Каримов ЭКО ташкилотига аъзо давлатларининг

раҳбарлари билан навбатдан ташқари учрашувида БМТ қошида Афғонистонга "қўшнилар ва дўстлар" ташкилотини тузишни таклиф этди. Эрон, Хитой, Покистон, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистон сингари Афғонистон билан чегарадош бўлган давлатлар ҳамда АҚШ ва Россиядан иборат "6+2" гуруҳи тузилди. Ушбу сиёсий тузилма икки йил мобайнида афғон муаммосининг ечимини топиш борасида катта ишларни амалга оширди. 1999 йил 19-20 июль кунлари Тошкентда бўлиб ўтган мазкур гуруҳга аъзо давлатлар учрашувида қабул қилинган декларацияда Афғонистондаги ҳарбий ҳаракатларни тўхтатиш баробарида мамлакатни иқтисодий ривожлантириш, урушдан кейинги сиёсий ва ижтимоий ҳаётни изга солиш каби долзарб масалалар ўз аксини топди. Шу боис Тошкент декларацияси БМТнинг расмий хужжати мақомини олди. Ушбу учрашувда биринчи марта "Толибон" ва "Шимолий Альянс" раҳбарлари юзма-юз мулоқотга киришган бўлса, Россия, Хитой ва АҚШ каби БМТ хавфсизлик кенгашига доимий аъзо бўлган етакчи давлатларнинг афғон муаммосига эътибори янада ошди.

Ўзбекистоннинг афғон муаммосини тинч сиёсий йўл билан ҳал этиш йўлидаги қатъий ёндашуви бундан кейин ҳам изчиллик билан давом эттирилди. 1999 йили Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг Истанбулда ўтказилган Саммитида Президент Ислон Каримов жаҳон ҳамжамиятини эзгулик йўлида бирлашиш ва халқаро терроризмга қарши марказ очишга чақирди. 2000 йили Нью-Йоркда бўлиб ўтган "Минг йиллик саммит"да эса Ўзбекистон раҳбари эндиликда афғон муаммоси нафақат Марказий Осиё давлатларига, балки бутун дунёга хавф туғдираётгани сабабли уни ҳал қилиш учун зудлик билан чоралар кўриш зарурлигини таъкидлади. 1998 йил 8 август куни давлатимиз раҳбари ташаббуси билан ўтказилган Қозғистон, Қирғизистон ва Тожикистон раҳбарларининг Тошкентдаги учрашувида Ўзбекистоннинг Афғонистонга доир таклифлари тўлиқ қўллаб-қувватланди. Бундай саъй-ҳаракатлар натижасида АҚШ ва Россия каби етакчи давлатлар Афғонистондаги можароларни ҳал этишга астойдил киришди. 2000 йилнинг охирида ўтказилган Россия-Америка келишуви бу борада дастлабки қадам бўлди.

Сиёсатшунос Равшан Алимов тўғри таъкидлаганидек, жаҳон ҳамжамиятининг афғон муаммосига ўз вақтида эътибор бермагани бу юртининг қолоқлик ва жаҳолат ботқоғига ботишига, у ерда гиёҳванд моддаларнинг кўп миқдорда етиштирилишига, халқро терроризм ва экстремистик ташкилотларнинг ин қуриб олишига имкон яратди. Бу эса Афғонистонни геополитик рақобат объектига айлантирди. Кейинги вақтларда бу ерда рўй берган нохуш воқеалар ҳам бунинг яққол исботидир. Ҳозирги даврда Афғонистондаги вазият анча барқарорлашди. “Толибон” ҳаракати тугатилиб, қонуний ҳукумат давлат бошқарувини ўз қўлига олди. Мамлакатда қайта тикланиш ишлари бошлаб юборилган. Бунда Ўзбекистоннинг яқин қўшниси бўлган жафокаш

афғон халқига бегараз ёрдам бераётгани ҳам алоҳида эътиборга молик. Хусусан, бу мамлакатда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш, иқтисодий инфратузилмаларни қайта тиклаш, йўл ва кўприклар қуриш борасида мамлакатимиз томонидан амалий ишлар қилинаётир. Ўзбекистон Шанхай Ҳамкорлик ташкилотининг етакчи аъзоси сифатида ҳам афғон халқининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига тўсқинлик қилаётган муаммоларни бартараф этиш борасида фаол саъй-ҳаракат кўрсатмоқда. Бу эса Ўзбекистоннинг ташқи ва ички сиёсати тинчлик, барқарорлик ҳамда ҳамкорликка асосланганидан далолатдир.

Шоислом АКМАЛОВ,
сиёсий фанлар номзоди

Ijtimoiy ideal ro'yobi

Инсон ҳаётдан маъно-моҳият излашга ўрганганидан бери келажагини идеал тарзда тасаввур этади ва муайян идеалларга тақлид қилиб яшайди. Таниқли ёзувчи Станислав Лемнинг фикрича, идеал инсонни маънавий таназулдан муҳофаза қилади. Идеал тушунчаси кенг қамровли бўлиб, уни бир қанча турларга бўлиш мумкин. Бу ўринда фақат ижтимоий идеал хусусида мулоҳаза юритишни лозим топдик.

Инсоннинг ён-атрофи, экзистенциал борлиги, келажagini ўзига хос бир андозалар, намуналар, тасаввурлар тарзида идрок этиши, ҳаёти ва хатти-ҳаракатларини уларга мувофиқ олиб бориши ижтимоий идеал ҳисобланади. Демак, ижтимоий идеалда онг, идрок ва амалий фаолият, хатти-ҳаракатлар уйғунлашган. Ижтимоий идеалнинг илк кўринишлари миф ва эртакларда кўзга ташланади. Масалан, Алпомиш туркий халқларнинг уюшиб, ахилликда ва иттифоқда яшаш, англик, тинчлик ва эзгулик қарор топган жамият барпо этиш орзуларини ифода этган идеалдир. Давлатимиз раҳбарининг “Алпомиш” достонининг минг йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида “Хар қайси миллатнинг ўз афсонавий баҳодирини, севган паҳлавонини бор. Алпомиш номи ҳам бизнинг шууримизга мунис оналаримиз айтган аллалар билан кирган. Аждодлар ёди, фахру гурури бизнинг хотирамизга Алпомиш тимсолида жо бўлган”, деган фикри Алпомишнинг халқимиз қалбида “афсонавий баҳодир”, идеал қаҳрамон сифатида яшаб келаётганини ифодалайди.

Ижтимоий идеал келажакка йўналтирилган воқелик бўлиб, унинг негизиде кишилар ва жамиятнинг келажак ҳақидаги гипотетик тасаввур-

лари, орзу-умидлари, такомиллаштирилган ҳаётини андозалари ётади. Шу жиҳати билан ижтимоий идеал кундалик ҳаёт, рўёбга чиқариладиган мақсад ва режалардан фарқ қилади. Ижтимоий идеалда узок, ҳатто рўёбга чиқмайдиган тилаклар, орзу-умидлар, режалар бўлиши мумкин.

Бундан ташқари ижтимоий идеалда мавжуд ҳаётдан ўзиш, утопия, ҳатто ғайриҳаётини башорат унсурлари бўлиши табиий ҳол ҳисобланади. Кишиларни мавжуд ҳаёт, ижтимоий тартиблар ва муносабатлар қониқтирмайди, улар мавжуд ижтимоий борлиқни ўз тасаввурларида идеаллаштириб, янгича ва такомиллаштирилган борлиқ яратади. Шарқ халқларида бундай идеаллаштириш маънавият билан боғланади. Айнан маънавият — ахлоқ, одоб, эзгулик, инсонпарварлик, ижтимоий адолат, меҳр-оқибатлик, тарихий-маданий тажрибаларга амал қилиш, руҳий омилларнинг таъсирига ишониш Шарқ халқларининг ижтимоий идеалларига таъсир қилган. Агар Фарб кишиси илмий-техника қудратига ишонса, инсоннинг ён-атрофини ўзгартиришга қодир кучини идеал даражага кўтарса, шу сабабли ташқи муҳитни тинмай ўзгартиришни ўзининг яшаш тарзи ва ҳаёт моҳияти деб билса, Шарқ кишиси маънавий қадриятлар, инсоннинг ички руҳий олами ва трансцендентал қарашларига эътибор беради. Аждодларимиз баркамол инсон идеалини юксак маънавият, ахлоқ-одоб эгаси ва эзгу амалларга қодир, қалби пок, ўйи илму маърифатга йўналтирилган авлод тимсолида кўрган.

Илмий манбаларда ижтимоий идеалга “мақсадларнинг мақсади”, инсоннинг фаолияти, манфаатлари ва қизиқишларини максимал мақсад-

га йўналтирувчи гоё, тасаввур, андоза сифатида ёндашилган. Шу сабабли идеалга "орзу қилинаётган келажак, зарурат ва эҳтиёжнинг интеграл образи", деб таъриф берилган. Ҳақиқатан ҳам, ижтимоий идеал мутлақ утопия ёхуд мутлақ абстракция эмас. Ҳатто Томас Мор сингари утопик назариячиларнинг ҳаёлий гоёларида ҳам мавжуд тузумдаги тартибларга салбий муносабат ва уларни такомиллаштиришга қаратилган фикрлар ўз ифодасини топган.

Таъкидлаш жоизки, жамият тараққиётини ижтимоий идеалларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки ижтимоий идеал кишиларни бирлаштиради, уларни муайян гоёлар, андозалар, моделларга талпиниб яшашга ундайди. Халқимиз мустақилликка эришган биринчи кунлардан оқ фуқаролик жамияти барпо этишни, баркамол авлодни шакллантиришни ўзининг стратегик мақсади — ижтимоий идеали деб эълон қилди. Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиёт йўллари-

ни давлатимиз раҳбари Ислоом Каримов куйидагича изоҳлаган: "Пировард мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишдир. Айнан шундай йўл ўзбекистонликларнинг муносиб турмуш кечириши учун кафолат бўла олади, миллий анъаналар ва маданиятнинг ривожланишини, маънавий-ахлоқий кадриятларнинг қайта тикланишини таъминлайди". Мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ўзгаришлар, ислохотлар ушбу идеални реал воқеликка айлантиришга қаратилган. Шу сабабли фуқаролик жамияти барпо этиш, баркамол авлодни шакллантириш ҳаёлот махсули эмас, у барча саяҳат-ҳаракатларимиз ва демократик изланишларимиз самараси бўлади.

Саида АЪЗАМХЎЖАЕВА,
санъатшунослик номзоди

Asl ma'z'i — insonparvarlik

Жамиятни идора қилиш зарурати нима билан изоҳланади ва уни қай тарзда бошқарган маъқул, деган муаммо ҳар доим долзарб ҳисобланган. Бунга жавобан шуни айтиш керакки, кишилик жамияти тараққиёт этгани сари унда сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий соҳалар ҳам шаклланадики, уларни мувофиқлаштириш, яъни бошқариш ҳаётий заруриятга айланади. Чунки яқка тартибда ва жамоа бўлиб яшаш ҳамда меҳнат қилиш жараёнида наинки бир-биридан фарқ қилувчи, балки ўзаро зид келувчи манфаатлар ҳам юзага келади. Ана шундай мураккаб шароитда бу манфаатларнинг барча ёки кўпчилик ўртасида уйғунлик касб этиши беқиёс аҳамиятга эга бўлади. Бу эса, ўз навбатида, жамиятнинг ҳамма аъзолари манфаатларига хизмат қилувчи умумий адолатли қонун-қоида ва тартибларни ишлаб чиқишни тақозо этади. Тарих синовидан ўтган ва ҳозирда энг инсонпарвар деб тан олинган демократия ана шундай изланишлар самарасидир.

Албатта, демократия кенг қамровли тушунча бўлиб, унинг бутун дунё учун бирдек мос келувчи ягона модели мавжуд эмаслиги кундек аён. Бу ҳақда турли-туман, ҳатто бир-бирига зид мулоҳазалар билдирилган. Мамлакатимиз раҳбари Ислоом Каримов таъкидлаганидек, Шарқ халқлари ғарбликларга нисбатан ижтимоий жараёнлар, чунончи демократик тартибларнинг ҳам босқичма-босқич, тадрижий кечишига мойилдир. Бу ҳаққоний фикр юртимизда тобора кенг қулоч ёётган демократик ислохотларга бағоят мос.

Зеро, ҳар қандай жамият ва давлатда демократия тақдири унинг сиёсий механизми, меъриёй-ҳуқуқий асослари ва иқтисодий кафолатлари билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Сиёсий ва ҳуқуқий соҳалар ҳақида гап кетганда, икки асосий омилга эътибор қаратиш зарур. Уларнинг бири мамлакатда кўппартиявийлик муҳитининг юзага келиши бўлса, иккинчиси ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва одил судловни амалга оширувчи тизимлари ўртасида уйғун тақсимланишидир. Шунингдек, кўп поғонали ҳокимият тузилмасида бўғинлараро муносабатларнинг демократик шаклга ўтказилиши ҳам демократия тараққиётида муҳим аҳамият касб этади. Умуман олганда, демократиянинг афзал жиҳатларини ифода этувчи кўплаб мисолларни санаб ўтиш мумкин. Бироқ бу ўринда биргина мисол билан чекланамиз, холос. Ҳозирги вақтда мамлакатимизда мулкка муносабатнинг хилма-хил шакллари қарор топгани, иқтисодиётнинг айрим синф ва гуруҳлар эмас, балки халқ учун хизмат қилаётгани демократиянинг иқтисодий кафолатлари асосидир. Аслида ҳам, жамиятнинг тобора демократик қиёфа касб эта бориши унинг иқтисодий юксалишига мутаносиб бўлади.

Демократиянинг ижтимоий соҳада илдиз отиши эса нодавлат-нотижорат мақомидаги жамоат ташкилотларининг нафақат сон жиҳатидан ўсиб бориши, балки уларнинг давлат миқёсида қабул қилинадиган қарорларга таъсир ўтказиш салоҳиятининг ортиши гаровидир. Бундай таш-

килотлар оммани давлат ва жамият бошқаруви-га янада кенгроқ жалб этишга хизмат қилади.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, Шарк, хусусан, Туронзаминда демократия ҳақидаги қарашлар кўп асрлик тадрижий тақомилга эга. Бу идора усулига хос бўлган кўплаб унсурлар аллақачон миллий давлатчилигимиз тажрибаси-да синовдан ўтган. Буни исботловчи тарихий далиллар бисёр. Шунинг ўзиёқ ҳозирги даврда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохот-лар демократиянинг нафақат умумжаҳон андо-залари, балки миллий менталитетимизга хос

хусусиятларга асосланганини кўрсатади. Бино-барин, ҳуқуқий онг тақомилининг ифодаси сифатида юзага келган демократия муттасил ривожланиб ва янгиланиб бориши баробарида, миллий ўзига хосликка ҳам эга бўладики, бу ушбу тартиботнинг янада инсонпарварлашуви-га хизмат қилади. Инсонпарварлик эса демократиянинг асосий мағзи — мазмун-моҳиятини ташкил этади.

Йўлдош МАХМУДОВ,

Тошкент Тиббиёт академияси тадқиқотчиси

Shartnoma madaniyati

Бозор иқтисодиёти шароитида турли субъектлар ўртасида товар ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш билан боғлиқ муносабатларда шартнома асосий ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Шартноманинг ўз вақтида ва тўғри тузилиши, тарафлар томонидан шартларининг тўлиқ бажарилиши нафақат улар, балки бутун жамият учун гоёт фойдалидир. Таъкидлаш жоизки, шартнома интизоми унинг шартларини бажариш орқали таъминланади. Шартнома интизоми эса муайян юридик воситалар тизими ва ахлоқий қадриятларга таянади. Қонунчиликда белгиланиб кўйилган жавобгарлик чоралари, шунингдек, гаров, жарима, кафиллик, кафолат шартнома интизоми таъминловчи юридик воситалардир. Шартномаларнинг ўз вақтида ва лозим даражада бажарилиши қайд этилган омиллардан ташқари шартномавий муносабат иштирокчиларнинг шахсий ҳамда ахлоқий хусусиятларига ҳам боғлиқ бўлади. Шу сабабли жамиятда шартнома маданиятини юксалтириш муҳим аҳамиятга эга. Зеро, у ҳуқуқий маданиятнинг ўзига хос тарбиявий қисми саналади.

Шартнома тузган тарафлар юксак ахлоқий қадриятларга риоя қилса, бурч ва масъулият туйғусини ҳис этса, шак-шубҳасиз, у ўз вақтида бажарилади. Аксинча, шартнома иштирокчилари муайян даражада худбинлик, ғаразғўйлик, ноинсофлик, лоқайдлик, бепарволик, исрофгарчилик ва масъулиятсизликка йўл кўйса, бу шартнома шартларининг лозим даражада бажарилишига тўсқинлик қилади ёки бажарилмаслигига олиб келади. Натижада ўртада ҳар хил низолар келиб чиқиб, иш судлашишга етиб боради.

Шартномада тараф сифатида фуқаролар, тижорат ва нотижорат юридик шахслар ҳам иштирок этиши мумкин. Бу эса юридик шахснинг ахлоқий хусусиятлари тўғрисида фикр юритиш ўринлими, деган ҳақли иштибоҳни туғдириши

табiiй. Бунга жавоб тариқасида айтадиган бўлсак, юридик шахс мавҳум субъект ҳисобланади ва амалда юридик шахс номидан ҳар доим унинг мансабдорлари ҳаракат қилади. Худди шу сабабли юридик шахснинг шартнома маданиятига қай даражада амал қилишини ҳам ахлоқий омиллар билан изоҳлаш мумкин. Буни Фуқаролик кодекси 45-моддасининг 3-қисмида баён этилган “қонунга ва юридик шахснинг таъсис ҳужжатларига мувофиқ юридик шахс номидан иш олиб борадиган шахс ўзи вакили бўлган юридик шахс манфаатлари йўлида ҳалол ва оқилона иш олиб бориши керак”, деган меъёр ҳам аққол тасдиқлайди.

Шартнома ўз моҳиятига кўра икки ва ундан ортиқ тарафнинг ўзаро келишувидир. Унинг бошқа ҳуқуқий воситалардан фарқи шундаки, шартнома тузиш жараёнида ҳар бир тараф ўз манфаатини бошқа тараф манфаати билан уйғунлаштириши лозим бўлади. Шундагина шартнома ростоам тузилган, деб қонуний эътироф этилади. Агар бир тараф ўз манфаатини иккинчи тарафникидан устун қўйса, ҳеч қачон шартнома тузилмайди. Бу эса шартнома маданияти айрим кишилардаги худбинлик ва манфаатпарастлик хислатларини муайян маънода тийишга мажбур этади, деган хулоса чиқаришга сабаб бўлади. Бинобарин, ҳуқуқий тарбия фуқароларни нафақат қонунларга итоат этиш, балки юксак ахлоқий қадриятларга мос фаолият кўрсатишга ҳам ундайди. Бундай уйғунлик ҳуқуқий маданият, шу жумладан шартнома маданиятининг асосидир.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда фуқароларнинг ҳуқуқий онг ва маданиятини юксалтириш борасида кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда юксак ахлоқий қадриятларга таянилаётгани алоҳида эътиборга молик. Бизнингча, бундай оқилона ёндашуви

шартнома интизоми ва маданиятига нисбатан ҳам татбиқ этиш лозим. Чунки шартнома интизоми ва маданияти ҳуқуқий тарбиянинг алоҳида йўналиши ҳисобланади. Бу ўз навбатида мактаб, коллеж, лицей, олий ўқув юртлирида шартномаларнинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва моҳиятини очиб берадиган дарс соатларини кўпайтиришни, таълим муассасаларини эса ма-

лакали ҳуқуқшуно мураббийлар билан таъминлашни тақозо этади. Зотан, бугунги ўқувчи, талаба келгусида тадбиркор ёхуд муайян корхона, муассаса, ташкилотнинг ходими сифатида шартномалар тузиш ва уларни ижро этиш масалалари билан муқаррар равишда шуғулланади.

Кумри АБДУЛҲАСАНОВА,

юридик фанлар номзоди

Oila tarbiyasi — qudratli omil

Ҳар қандай жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий ва маънавий тараққиётида таълим-тарбия муҳим аҳамиятга эга. Шу боис халқимиз мустақилликка эришгандан сўнг мамлакатимизда таълим-тарбия соҳасини ислоҳ этиш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Таълим-тарбия тизими кенг қамровли бўлиб, уни оила ва ижтимоий тарбия каби турларга бўлиш мумкин. Бунда, айниқса оилавий тарбия етакчи мавқега эгаллайди. Зеро, кишилик жамиятининг ижтимоий пойдевори бўлган ва узоқ синовлардан ўтган мустаҳкам маънавий таянчларга эга оила ёш авлодни ҳар томонлама етук ҳамда баркамол қилиб тарбиялашнинг асосий бўғинидир. Шу сабабли аждодларимиз оилавий муҳит ҳолати ва фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор қаратган. Шарқ мутафаккирларининг аксарияти шахс тарбияси ва камолотида оилавий тарбиянинг ўрни юқори эканини эътироф этган. Шунингдек, педагогик ва ижтимоий-психологик тадқиқотлар натижасида болаларни руҳий-эмоционал ҳамда ахлоқий ҳалол топтириш, шахсни шакллантириш борасидаги вазифаларни бажаришда оиланинг ўрнини ҳеч нима босолмаслиги тўлиқ исботланган.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, бола дунёқарашининг шаклланиши асосан унинг тўрт-беш ёшгача бўлган даврида юз беради. Ўтмишда аждодларимиз беш ёшгача бўлган болаларни “подшо” санаб, уларга алоҳида эътибор ва эъзозли муомалада бўлган. Бундай муносабатнинг тўғри эканини замонавий тадқиқотчилар ҳам тасдиқлаган. Масалан, таниқли рус педагоги А.Макаренко бу хусусда қуйидагича фикр билдирган: “Тарбиянинг асосий негизи беш ёшгача бўлган даврда қурилади, демак, сиз беш ёшгача нима қилган бўлсангиз, бу тарбиявий жараённинг тўқсон фоизини ташкил этади”.

Ўтган асрнинг биринчи ярмида АҚШда машҳур бўлган этнопсихологик мактаб асосчиларидан бири А.Карднер ҳам инсон шахсий хусусиятларининг шаклланиши чақалоқлик пайтида ноқ бошланиши ва 4-5 ёшгача давом этиши,

ундан кейин мустаҳкамланиши ва бутун умр деярли ўзгаришсиз қолишни таъкидлаган. Мазкур мактаб аъзолари муайян халқнинг миллий психологик қиёфасини ўрганиш учун унинг гўдак парваришlash усулларини тадқиқ этиш керак, деган гоёни илгари сурган. Педагог ва психологларнинг ҳулосасига кўра, ҳеч қандай нарса болаларга намуна кучидек таъсир кўрсата олмайди. Намуна тақлид учун асосий манба ҳисобланади. Аниқроқ айтганда, катта ёшдаги кишиларнинг хатти-ҳаракатлари ва бошқа фаолиятлари йиғиндиси шахсий намуна сифатида болаларнинг онги ва ҳулқига кучли таъсир кўрсатади. Айниқса, кичик ёшдаги болалар эшитган нарсаларидан кўра кўрган нарсаларига кўпроқ эътибор қаратади ва уларга тақлид қилади. Доно халқимизнинг “Қуш уясида кўраганини қилади”, деган мақоли замирида ана шу ҳаётий ҳақиқат ўз аксини топган.

Илмий кузатишлар натижаси шуни кўрсатадики, кейинги йилларда ёшлар руҳиятида худбинлик, мақсадга иложи борича осонроқ йўл билан етишишга интилиш, аввало масъулият ва бурчини эмас, балки кўпроқ ҳуқуқини талаб қилиш хусусиятлари ортиб бормоқда. Бундай ҳолатларнинг бош сабабини оилавий тарбиянинг сустлиги, ота-оналарнинг доимо банд бўлиб, фарзандлар тарбиясига етарлича аҳамият бермагани билан изоҳлаш мумкин. Ёш авлод тарбиясига тааллуқли бу каби муаммолар оила деб аталган ижтимоий институтни илмий асосда тадқиқ этишни тақозо этади.

Оила нафақат ахлоқий ва ақлий тарбия ўчоғи, балки миллий онг, миллий ўзликни англаш, миллий ғурур туйғуларини шакллантирувчи асосий омиллардан биридир. Бинобарин, ота-оналарнинг болалар тарбияси борасидаги масъулиятини кучайтириш, оилавий ва ижтимоий тарбия уйғунлигини таъминлаш маънавий баркамол авлодни етиштиришда муҳим ўрин тутаяди.

Барно ҲАМРОҚУЛОВА,

ЎЗР ФА Тарих институти докторанти

Yozuvchining bedor o'ylari

Шахс ва жамият муносабатлари ўзбек публицистикаси тараққиётининг барча босқичларида долзарб аҳамият касб этган мавзулардандир. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг “Оқ камалак” (1984), “Ҳазина” (1987), “Нотаниш орол” (1990) каби тўпламларига кирган публицистик асарлари — мақола ва суҳбатларида бу мавзуга қайта-қайта мурожаат этилган.

Ёзувчи ижодида инсон ва дунё концепцияси кўпинча маънавий-ахлоқий мезонларга таянади. Унинг шахс ва жамият муносабатлари талқинига бағишланган публицистикасида ҳам ана шу ҳолни кузатиш мумкин. Адибни кўпроқ зиёли шахси, унинг ижтимоий мавқеи, бурчи ва вазифалари масаласи қизиқтиради. Бунинг сабаби шундаки, зиёлиллар жамиятдаги маънавий-ахлоқий муҳит учун ҳаммадан-да масъулдир. Масалала ана шу жиҳатдан ёндашилса, публицистнинг ўқитувчи ва шифокор шахси, уларнинг ижтимоий масъулияти ва кадр-қимматидан баҳс этувчи “Қалбнинг оппоқ дафтари” ва “Муқаддас қасамни бузганлар” деган оташин мақолалари алоҳида аҳамиятга молик.

Адибнинг таъкидлашича, ҳар иккала касб ҳам гоят олижаноб, гоят саховатли. Бинобарин, бу касб эгаларининг ижтимоий нуфузи ҳам шунга мувофиқ юксак бўлиши лозим. Аммо кейинги вақтларда уларнинг одамлар орасидаги обрўий сезиларли даражада тушиб кетганини нима билан изоҳлаш мумкин? Бунинг уларга боғлиқ бўлмаган объектив сабаблари ҳам бир талай, дея таъкидлаган адиб асосий диққат-эътиборни масаланинг бошқа бир томонига қаратади. Хусусан, у ўқитувчи шахси ҳақида фикр юрита туриб, ҳар кимда ҳам яхши яшашга интилиш бўлиши табиийлигини эътироф этади. Бироқ, дейлик, педагог ўқувчига унинг билими эмас, балки отасининг мавқега қараб баҳо қўйса ва яхши яшашга бўлган интилишини ана шу йўл билан ифодаласачи? Ўқитувчи бу номақбул иши билан болалар қалбига адолатсизлик уруғини сепади, бу эса охир-оқибатда кўпларнинг фожиасига сабаб бўлиши мумкин. Демак, жамиятда ўқитувчининг обрўий пасайишида уларнинг ўзи айбдор бўлган субъектив сабабларнинг аҳамияти ҳам озмунча эмас экан. Бундай сабаблар эса шахсининг маънавий-ахлоқий тутумлари билан чамбарчас боғлиқлиги маълум. Адиб хулосасига кўра, ўқитувчи энг оғир моддий тақчиллик шароитида ҳам ўз ишини виждонан ва сидқидилдан адо этиши зарур. Бундан бошқаси муаллимликдек олижаноб касб моҳиятига асло мувофиқ эмас.

Ёзувчининг шифокорлар ҳақидаги “Муқаддас қасамни бузганлар” сарлавҳали мақоласида ҳам

юқорида зикр этилганга яқин ҳолат қаламга олинади. Чинакам фидойи шифокорларимиз кўп, жуда кўп, дея таъкидлайди муаллиф. Адиб номларини тилга олган ана шундай кишилар орасида таниқли академикдан тортиб оддий фельдшергача бор. Улар ўз хизматига шунчаки тириқчилик воситаси деб қарамай, юксак олижаноб мезонлар билан ёндашади. Лекин адибни қўлга қалам олишга мажбур этган сабаб — айрим врачларнинг лоқайдлиги, бағритошлиги, таъмагирлиги. Ана шундай кимсаларнинг қилмиши туфайли ўғли бир кўзидан айрилганини онаизор адибга ёзган мактубида алам билан баён этади: “Мен бу хатни ўғлимнинг тепасида ўтириб, йиғлаб ёзаяман. Афсуски, мен боламнинг ногирон бўлишига олиб келган ўша бағритош врачларнинг фамилиясини ҳам, исмини ҳам билмайман. Фақат уларни бир жиҳатдан биламан: уларда одамгарчилик йўқ экан...” (Ў.Ҳошимов. *Оқ камалак*. Т., *Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти*, 1987, 139-бет). Адибнинг бундай шифокорлар қилмишига муносабати ҳам шу тоифа ўқитувчиларникига ўхшаш. Публицист фикрича, шифокор ҳаёлини бемор ҳаёти ва соғлигини сақлаб қолишдан бошқа нарса эгалладими, демак, у ўз касби ва ҳатто инсонлик номига нолойиқдир. Ахир, “жони оғриб турган беморнинг худди мана шу қўйин ахволидан фойдаланиш”ни ўйлаган шифокорни ким деб аташ мумкин?

Шу ўринда эътироф этиш жоизки, адиб ўқитувчи ва шифокорлар мавқеи тушиб кетишининг объектив сабаблари, ижтимоий илдизларини тўлиқ очиб бермаган. Бунга мазкур асарларнинг собиқ иттифоқ даврида, тоталитар тузум шароитида ёзилгани ҳам сабабдир. Файласуф олим Абдурахим Эркаев қайд этганидек, “Ҳар қайси давр тафаккурга ўз имкониятидан ортиқ эркинлик беролмайди” (“*Тафаккур*”, 2006 йил, 1-сон, 12-бет). Бироқ шунга қарамай, адибнинг бу мавзудаги асарлари самимийлиги, жўшқинлиги билан ўқувчини хаяжонга солади. Муаллифнинг ҳикоя, қисса ва романларидаги каби бу асарларида ҳам услуб содда, ёрқин ва раvon. Нутқ таъсирчанлигига эришиш учун тасвир ҳамда ифода воситаларидан самарали фойдаланилган. Мақола ва суҳбатлар композициясида мўъжаз воқеий ҳикоя ва тарихий ривоятларга кенг ўрин берилгани ҳам таҳсинга сазовор. Шу маънода Ўткир Ҳошимов публицистикасини услуб ва маҳорат нуқтаи назаридан муҳим илмий тадқиқот манбаи деб эътироф этиш мумкин.

Саида ҚУРБОНОВА,

ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти
тадқиқотчиси

Toshbosma tarixi: chalkashlikmi yoki xato?

Мамлакатимиз матбаачилик тараққиётида тошбосма усули муҳим аҳамият касб этган. Шу боис фанда тошбосма тарихини ўрганиш борасида ҳам бир қанча тадқиқотлар амалга оширилган. Илк тадқиқотчи сифатида Зокиржон Холмухаммад ўгли Фурқатни кўрсатиши мумкин. Фурқат Тошкент шаҳрида тошбосма усулда китоб нашр этиш йўлга қўйилганини эшитиб, Лахтин тошбосмасини бориб кўради ва бу ҳақдаги таассуротларини 1891 йили "Туркистон вилояти газети"да баён этади. Шундан сўнг матбуотда тошбосма усулидаги босмаҳоналарнинг юртимизга кириб келиши ва ривожланиши ҳақида умумий маълумот берувчи мақолалар чоп этила бошлаган. Уларда асосан китобат санъатининг тарихи ва хаттотлик хусусида фикр юритилган. Тошбосма усулига эса қисқача таъриф берилган. Жумладан, Е.Бетгер бир қатор мақолаларида тошбосма усулида китоб чоп этиш юзага келиши ҳақида ёзган. У 1880 йили Хивада Муҳаммад Раҳимхон II асос солган босмаҳонада Алишер Навоийнинг "Хамса" асари тошбосма усулида чоп этилганини маълум қилган. Атоқли олим В.Бартольд ҳам Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II раҳнамолигида 1876 йили тошбосма усулида китоб нашр этишга ихтисослашган босмаҳона иш бошлаганини қайд этган.

А.Семёнов эса бевосита тошбосма усулида босилган Алишер Навоий асарларининг кўрсаткичини тузиб чиққан. Гарчи унга Навоийнинг барча асарлари киритилмаган бўлсада, 45 та тошбосма нашр ҳақида маълумот олиш мумкин. Бу кўрсаткич ўша кезлари Туркистон ўлкасида турли босмаҳоналар фаолият юритганини кўрсатади.

Ўзбек олимларидан Т.Эрназаров "Туркистонда вақтли матбуот", "Ўзбекистонда вақтли матбуотнинг пайдо бўлиши", "Дастанлики литографиялар", "Туркистонда вақтли матбуотнинг пайдо бўлиши", "Ўзбек вақтли матбуот тарихида" номли китоб ва мақолаларида тошбосмалар тарихига доир кўплаб маълумотларни келтириб ўтган. Адабий йўналишдаги тошбосма асарларни ўрганган Р.Маҳмудова "Тошбосма асарлар ва уларнинг ўзбек адабиёти тарихидаги аҳамияти" мавзудаги номзодлик диссертациясида Алишер Навоий асарларининг тошбосма нашрларини атрофлича ўрганиш баробарида Ўрта Осиёда тошбос-

ма усулида чоп этилган бошқа асарлар ҳақида ҳам маълумотлар келтирган. Олима Хива тошбосмасининг асосчиси Муҳаммад Раҳимхон II ва 1876 йили илк бора "Насаб ус-сибён" асари чоп этилган, деган фикрни билдирган.

"Китоблар оламига саёҳат" асарида Л.Транис Ўрта Осиёда матбаачилик соҳасининг вужудга келиши ҳақида қуйидаги маълумотларни келтирган: "1868 йили Тошкентда биринчи босмаҳона очилди. Унда дастлаб Н.Северцовнинг "Тоғ ўлкаси тўғрисидаги хотиралар" асари рус тилида чоп этилди. 1870 йили биринчидан каттароқ босмаҳона очилиб, у ерда "Туркестанские ведомости" газетаси босила бошлади. Шунингдек, ўзбек ва қозоқ тилларида (араб алифбосида) ана шу газеталарга иловалар ҳам нашр этилди. Бу босмаҳонада 1871 йили "Туркистондаги ерли аҳоли учун тузилган 1872 йилги календарь" ўзбек тилида (араб алифбосида) китоб шаклида нашрдан чиқди". Бундан ташқари, муаллиф Туркистон генерал губернаторлиги томонидан ташкил этилган типография тўғрисида ҳам маълумот келтирган. Олимнинг фикрича, бу типография Ўрта Осиёга тошбосмадан олдинроқ кириб келган. Академик Қори-Ниёзий ҳам ўз тадқиқотларида XIX асрнинг 70-йиллари охирида Хоразмда тошбосма усулидаги босмаҳона очилгани ва унда 1880 йили Алишер Навоийнинг "Хамса"си, Мунис Хоразмийнинг "Девони Мунис" ва "Девони Рожий" деган баёзлари босилиб чиқди, деган маълумотларни ёзиб қолдирган. Шунингдек, у 1883 йили Тошкентда биринчи марта тошбосма усулида китоб нашр этилганини таъкидлаган.

Ўрта Осиёда китобат тарихи, китоб босишда ўзбек-татар халқларининг маданий ҳамкорлиги татар олими А.Каримуллин томонидан таъқиқ этилган. У Шохимардон Бекқуловни биринчи ўзбек ҳарф терувчиси, деб эътироф этган ва унинг Ўрта Осиёда китоб нашр этиш соҳасидаги хизмати И.Гутенбергнинг жаҳонда китоб чоп қилишда тутган ўрнига тенглаштирган. Бундан ташқари, олим Ўрта Осиёга китоб нашр этиш усулининг кириб келиши, турли босмаҳоналарнинг пайдо бўлиши, биринчи ўзбек тилида чиққан китоблар, ўзбек тилидаги матбуотнинг пайдо бўлиши ҳақидаги маълумотларга тўхталиб ўтган.

Бошқа тадқиқотчилар ҳам матбаачиликнинг тошбосма усули хусусида кўплаб маълумотлар келтирган бўлиб, уларнинг ҳар бири муайян даражада илмий аҳамиятга эга. Шуни таъкидлаш жоизки, тошбосмалар тўғрисида маълумотлар турли тадқиқотларда келтирилган бўлиб, улар шу пайтгача махсус ўрганилмаган. Шунингдек, тошбосмаларга доир қайдлар фақат мақола шаклида бўлиб, улардаги маълумот ва фикр-

лар баъзан бир-бирини инкор этса, бошқасида бири иккинчисини айнан такрорлайди. Бу эса юртимиз матбаачилиги, шу жумладан тошбосма усули тарихи билан қизиқувчи тадқиқотчилар зиммасига бу масалани замон талаблари даражасида ўрганиш вазифасини юклайди.

Аббос МИРЗОРАҲИМОВ,

ЎзР ФА Тарих институти аспиранти

Birinchi o'zbek sotsiologi

Улуғ мутафаккир бобомиз Мир Алишер Навоий ижоди инсоният тамаддунининг бекиёс маънавий хазинасидир. Унинг бадий, маънавий-маърифий ва илмий жиҳатлари ҳақида кўплаб асарлар яратилган, тадқиқот ишлари амалга оширилган. Шу боис бу ўринда ул зот асарларининг биргина хусусияти ҳақида баҳолиқудрат мулоҳаза юритишга жазм этдик. Маълумки, Навоий асарларида ўша даврнинг маданияти, илмий ва ижтимоий ҳаёти ўз аксини топган.

Бундан ташқари, Навоийнинг тарих, жамиятшунослик, диншунослик, адабиёт назарияси ва тарихи, давлат бошқаруви, ҳуқуқ каби кўплаб соҳаларга оид муҳим асарлари мавжуд. Мисол учун айтсак, “Тарихи анбиё ва ҳукамо” асарида дин ва илм тарихига оид маълумотлар илмий асосда тизимлаштирилиб, бир қанча пайғамбарлар ҳаёти ва фаолиятига оид воқеалар баён этилган. Унда Идрис, Исмоил, Юсуф ва Исо алайҳиссалом сингари 10 нафар пайғамбар, Сукрот, Афлотун, Арасту сингари машҳур алломалар, Фишоғурс, Жомосп, Букрот, Жолинус каби ҳақимлар ҳақида ғоят қимматли маълумотлар келтирилганки, улар ҳеч қачон илмий аҳамиятини йўқотмайди.

Мутафаккирнинг “Мажолис ун-нафоис” тазкираси тенгсиз қомусий асардир. Асарнинг биринчи қисмида Навоийнинг ўсмирлик ёшида ижод этган, лекин ўзи шахсан танимаган Қосим Анвар, Мир Маҳдум, Ҳофиз Саяд, Мавлоно Котибий сингари 46 нафар халқ ташвишини қилгувчи олимлар, шоирлар ҳақидаги маълумотлар ўрин олган. Иккинчи қисмда Мавлоно Шарафиддин Али Яздий, Мавлоно Муҳаммад Табодқоний, Шайх Камол Турбатий, Сайид Ҳасан Ардашер каби 91 нафар Алишер Навоий ёшлик чоғларида суҳбатда бўлган шахслар, шоирлар, олимлар ва амалдорлар ҳақидаги маълумотлар ўз аксини топган. Навоий замондошлари бўлган

ва айримлари билан дўстлашган 174 нафар илму маърифат эгалари ҳақидаги турли хил маълумотлар учинчи қисмга киритилган. Абдурахмон Жомий, Мавлоно Сайфий, Мавлоно Биноий ва бошқаларга тегишли маълумотлар шулар сирасидандир.

Навоийга замондош бўлган Паҳлавон Муҳаммад Гўштигир, Мавлоно Бурҳониддин, Хожа Камолиддин Удий, Мавлоно Ҳусайн Воиз каби 71 нафар ҳаваскор шоирлар алоҳида бир қисмда, Хуросон ва қўшни вилоятлардаги 20 нафар таниқли кишилар шарҳи эса бошқа бобда баён этилган.

Шунингдек, Хуросондан ташқарида яшаб ижод этган ва Алишер Навоий томонидан махсус ўрганиш учун қаламга олинган олимлар сони 30 нафарни ташкил этган бўлса, Соҳибқирон Амир Темур ва темурийлар сулоласи намояндалари баёнига алоҳида боб ажратилган. Ниҳоят, асар сўнгида султон Ҳусайн Бойқаро ижодига ҳам алоҳида тўхталиб ўтилган. Умуман, мазкур асарда Алишер Навоий 455 нафар шахс ҳақида маълумотлар ёзиб қолдирган.

Этиборли жиҳати шундаки, бу маълумотлар ғоят теран ва янгиларга бой. Бу асар шахс ва касб социологияси, жамоа хатти-ҳаракати, касб ва жамиятнинг ижтимоий ҳолатини ўрганиш жиҳатидан ҳам қимматли. “Мажолис ун-нафоис” социологик-эмпирик методлар асосида тадқиқ этилса, Алишер Навоийни ҳеч қандай муболағасиз яхлит ижтимоий ҳолатлар манзарасини яратган биринчи ўзбек социологи деб аташ мумкин. Бу эса, ўз навбатида, мутафаккир шоир ижодини эндиликда социология ва жамиятшунослик фани нуқтаи назаридан ҳам ўрганишни тақозо этади.

Наргиза ЮСУПОВА,

Тошкент давлат Педагогика университети тадқиқотчиси

Qadimiy e'tiqod izlari

Халқимизнинг оилавий, маиший турмуш ва никоҳ тўйи маросимлари билан боғлиқ урф-одатлари илдизи (генезиси) қадим замонларга бориб тақалади. Аниқроқ айтганда, бу каби маросим ва урф-одатларнинг келиб чиқишида дастлабки ибтидоий диний тасаввурлар муҳим аҳамият касб этган. Бу ҳолни аниқроқ никоҳ тўйи маросимларида яққол кузатиш мумкин. Таъкидлаш жоизки, диний эътиқодлар билан боғлиқ расм-русумлар бажарилишига кўра ранг-баранг бўлиб, уларда янги оиланинг хотиржамлиги ҳамда фаровонлигини таъминлаш, келин-куёв, оила аъзолари, қудалар ва қариндош-уруғлар ўртасида самимий муносабатларни вужудга келтириш каби эзгу мақсадлар мужассамлашган.

Никоҳ тўйи маросимларидаги кўҳна диний тасаввурлар ва афсунгарлик кўринишлари мазмунан учга бўлиниб, улар тўйгача, никоҳ тўйи вақти ва тўйдан кейинги даврда ўтказиладиган маросимларда ифодаланган. Мамлакатимизнинг қадимий шаҳарларидан бири бўлган Қарши шаҳри аҳолиси амал қилиб келаётган никоҳ тўйи маросимлари бир талай жиҳатлари билан бошқа ҳудудда яшовчиларникидан ажралиб туради. Масалан, қаршиликларнинг куёвга тўн кийдириб, бел боғлаш билан боғлиқ удумлари мазмунан зардуштийликдаги сидрапўштлиқ маросимига ўхшаб кетади.

Халқимиз азал-азалдан нонни эъзозлаб келган. Нон азиз неъмат бўлиши баробарида ризқ-рўз тимсоли ҳамдир. Шу сабабли йигит ва қизнинг тақдир ришталарини боғлаш кўшалок нонни синдиришдан бошланган. Нон билан боғлиқ расм-русумлар Қарши шаҳри аҳолиси ўртасида анча кенг тарқалган. Жумладан, келиннинг кўйнига нон солиш кут-барака, ризқ-рўз белгиси ҳисобланса, пахта солиш унинг пок ва бокира эканига рамзий ишорадир.

Келин-куёв чимилдиққа қиргандан сўнг, "йўли ва қурилажак хонадони ойдин бўлсин" деган маънода уларга ойна кўрсатиш удумига ҳам қаршиликлар қатъий амал қилишади. Бу удум форслар ва веда динига сиғинувчи ҳиндларнинг тўй маросимларида ҳам учрайди. Қолаверса, қадимги Хитой ёзма манбаларида кўзгуда афсунгарлик хусусияти мавжудлиги қайд этилган бўлса, араблар ойнанинг бахт-содат келтиришига қаттиқ ишонган.

Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, Қарши шаҳри аҳолиси никоҳ тўй маросимларида исломгача бўлган диний тасаввурлар билан боғлиқ кўплаб расм-русумларга ханузгача амал қилиб келмоқда. Келин-куёв ҳар қандай ёвуз кучларнинг изини кессин дея, чимилдиқ ортидаги ёстиғи остига пичоқ ва пиёз кўйиш одати шулар жумласидандир.

Қаршиликларнинг никоҳ тўйи маросимларида буюм ва ҳодисаларнинг таъсир кучига ишонишни ифодаловчи баъзи фетишизм унсурлари ҳам сақланиб қолган. Масалан, никоҳ ўқилаётган пайтда ғанимлар келин-куёвга турли сеҳр-жоду усуллари билан зиён етказмасин деган мақсадда куёвнинг ўнг кифтидаги кийими устидан учи тугилмаган оқ ипли игна ўтказиб турилган. Бу одатда "игна ёмонликни қайтаради, оқ ип эса икки ёшнинг йўлини оқ ва равон қилади" деган мазмундаги ниятлар ўз ифодасини топган. Калитсиз кулф, қинига тескари тикилган пичоқ, тугилган ип ёки рўмол ёмонлик аломати ҳисоблангани боис никоҳ маросимида уларнинг бор-йўқлигига алоҳида эътибор берилган. Бу эса шаҳар аҳолиси никоҳ тўйи маросимларининг қадимийлигидан далолатдир.

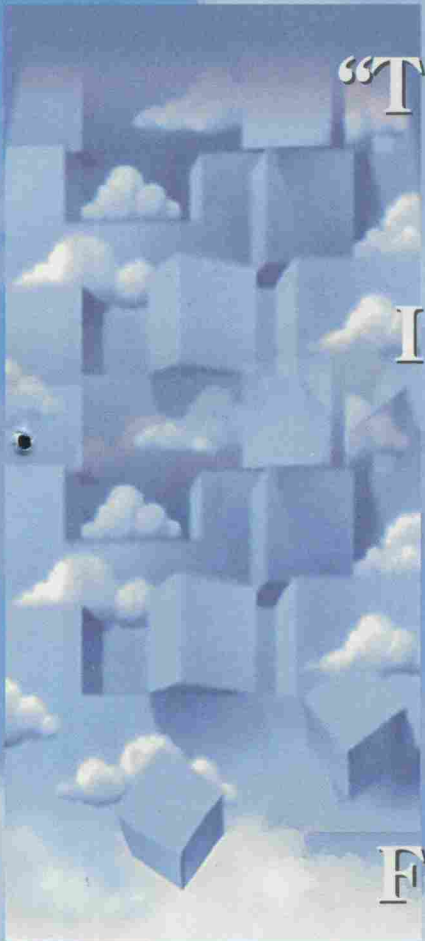
Умуман олганда, қадимий диний тасаввурлар асосидаги оқлик билан боғлиқ никоҳ тўйи расм-русумлари Қарши шаҳри аҳолиси ўртасида кенг тарқалган ва ҳозирги вақтда ҳам сақланиб қолган. Совчиларга розилик аломати сифатида оқ рўмол ёки оқ белбоғ бериш, келин-куёвнинг оқ матодан кийим кийиши, қудалар юзига ун суртиш, келин кўлини супрадаги оқ унга ботириш каби кўпдан-кўп одатлар бунинг исботи.

Хуллас, Қарши шаҳри аҳолисининг никоҳ тўйи маросимларида қадимги диний эътиқод изларининг мавжудлиги тарих илми нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга ҳодиса сифатида баҳоланишга лойиқ. Чунки унда аввало халқимиз тарихи муҳрланган, қолаверса, аجدодларимизнинг ёвузликка қарши кураш, эзгуликнинг улуғланиши, ҳаётга умид билан боқиш каби нурли ниятлари ўз аксини топган.

Гулрух ТОШЕВА,

тарих фанлари номзоди

SUMMARY

The feeling that always accompanies the real author is one of longing for perfectionism, the sense of missing something...” — poet Usmon Azim says idealistically. He also expresses his own ideas about the author’s world, his/her personality, and moral issues.

In his article entitled “Western civilization: signs of a crisis” sociologist Bahodir Zokir thoroughly analyzes “The Death of the West”, a widely discussed book by well-known American philosopher Patrick Joseph Buchanan. The author carefully scrutinizes Buchanan’s views about the sources, factors and consequences of the threat posed to the Western world, and he expresses his own ideas about it. The book is valued for its prominent views about emerging threats to humanity, an attempt to destroy thousand-year-old traditions. “There is no guarantee that a Western crisis will not put the East at risk”, states the sociologist.

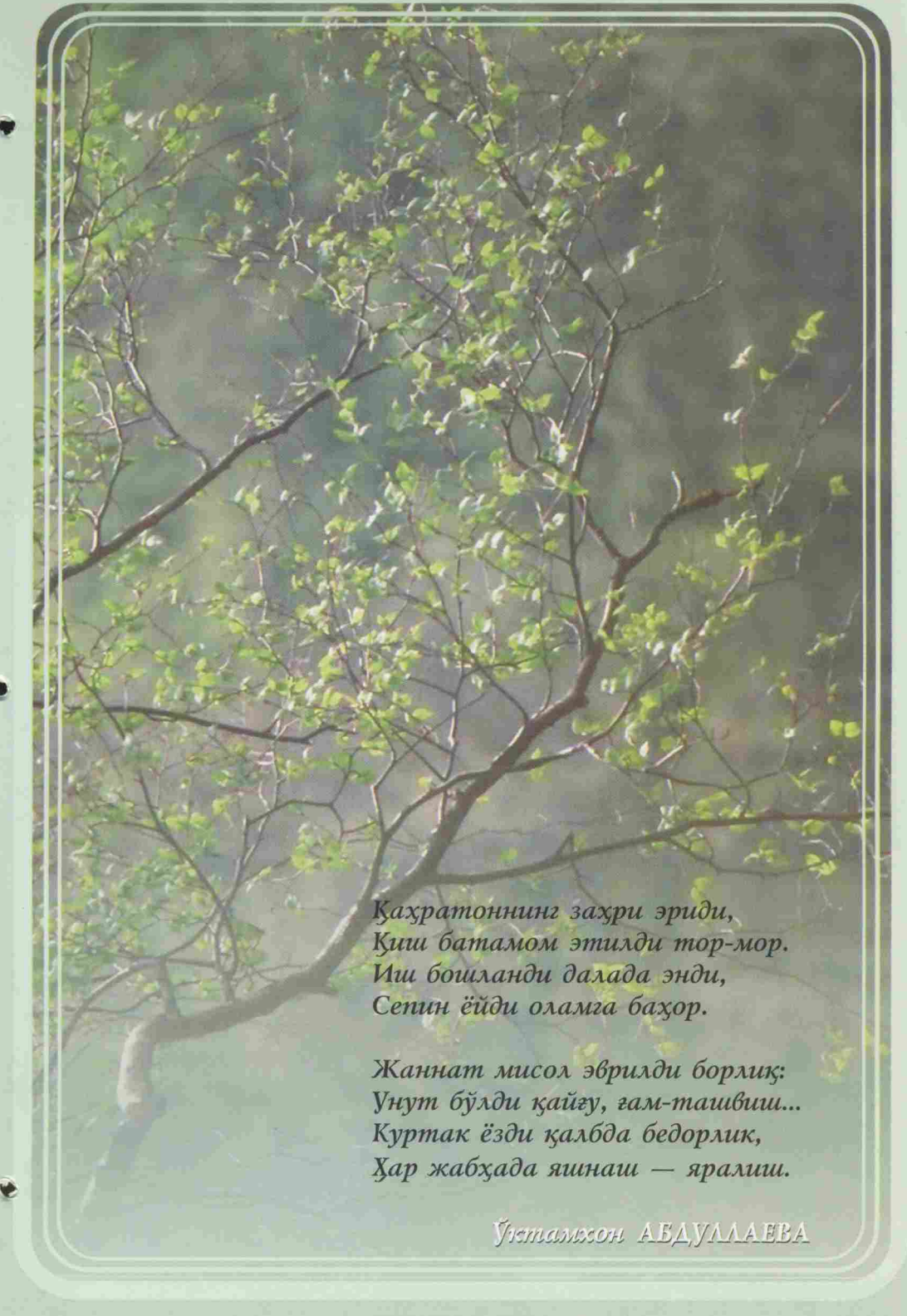
For centuries science has been an area of fairness, diligence and enlightenment. Because research work is the fruit of deep enthusiasm, hard work and persistence, and only a true researcher can take responsibility for such an activity. Doctor of philology Nusratulla Djumakhodja’s “Science is an arena of fairness” is an

article that criticizes the science world today where science is used as a tool for fake degrees, holding unfair positions.

There is no doubt that a really good piece of work in any case attracts readers' attention. Nodar Dumbadze's story entitled "The unthankful" is one such work. It is about an ancient topic — feelings of respect among people. Real events that happen in the story catch anyone's attention and thus are impressive.

Bahodir Yuldoshev — is a leading producer in Uzbek theatre. He is an art-maker by nature. The family environment, being related to theatre from his birth are factors that contributed to his exceptional professionalism in play producing and starring. Theatrical scholar Shuhrat Rizaev's "The producer" is dedicated to this man's rise to fame.

The Day of Judgment is inevitable. Not only do religious beliefs state that, but science also confirms it. Today's astronomy, for instance, proves the event in many respects. Professor Abdulla A'zam's article entitled "Science and religion: revival" is about this issue.

Қаҳратоннинг захри эриди,
Қиш батамом этилди тор-мор.
Иш бошланди далада энди,
Сепин ёйди оламга баҳор.

Жаннат мисол эврилди борлиқ:
Унут бўлди қайғу, ғам-ташвиш...
Қуртак ёзди қалбда бедорлик,
Ҳар жабҳада яшнаш — яралиш.

Ўстамишон АБДУЛЛАЕВА

Нашр кўрсаткичи: 869/870
Баҳоси келишилган нарҳда

ТАФАККУР

ТАФАККУР 2/2007

